

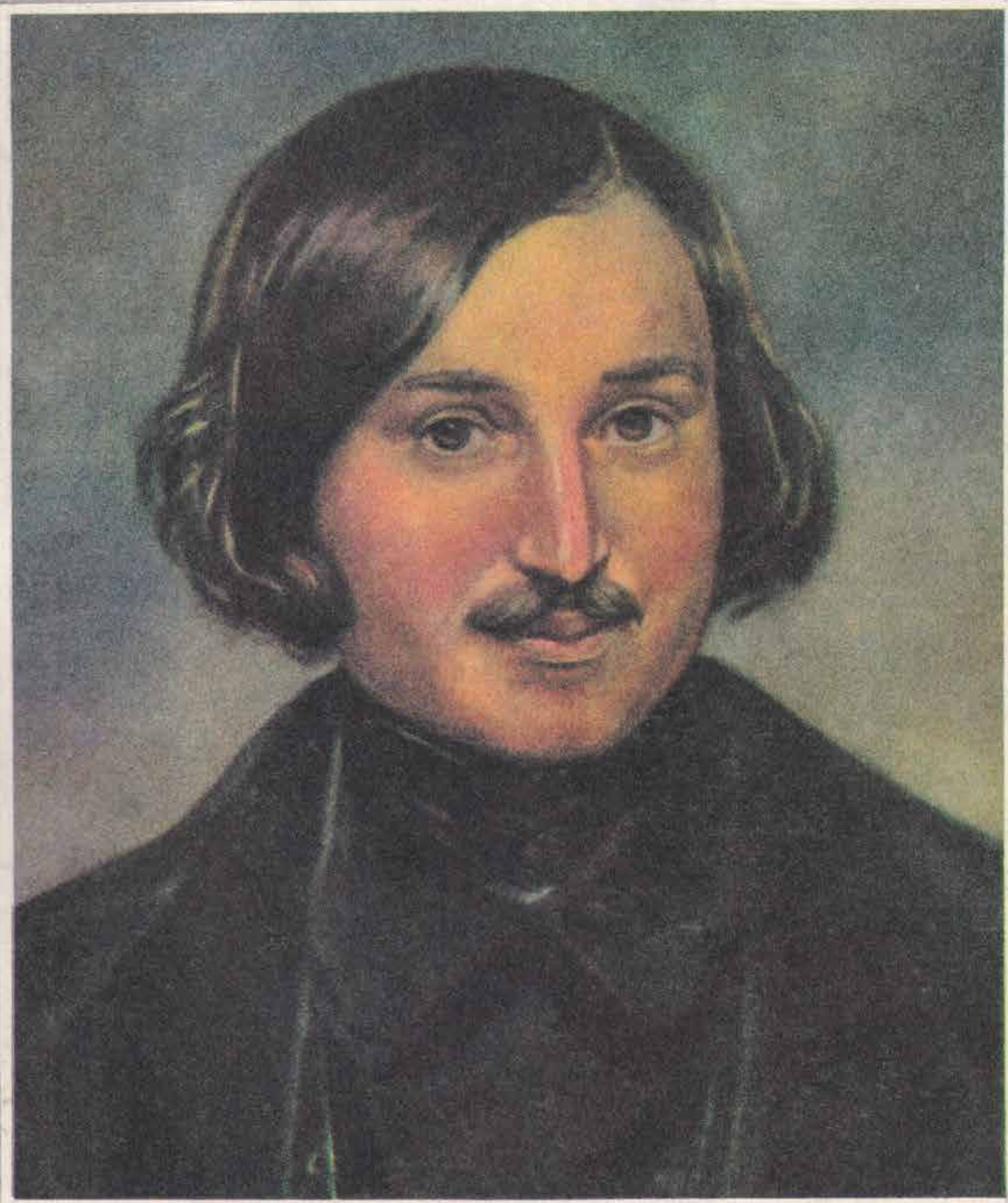

УКРАЇНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ

СВІТ

УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ НА ПОРОЗІ 21 СТОЛІТТЯ

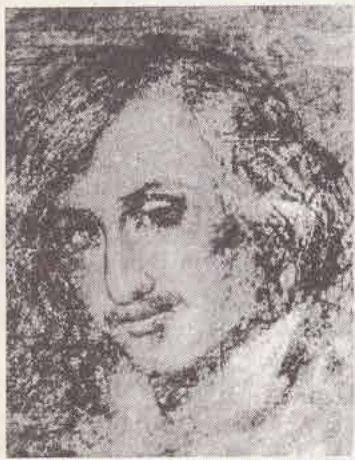
**Пантелеймон
КУЛИШ**

**Василь
ПАЧОВСЬКИЙ**

**Вячеслав
ЛИПИНСЬКИЙ**

**Микола
ГОГОЛЬ**

**Григорій
СКОВОРОДА**

Володимир
ШАЯН

Іван ДРАЧ
Голова Української
Всесвітньої
Координаційної Ради,
Голова Ради Товариства
"Україна"

ЧИ ПРАЦЮЄ УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ?

У ХХ столітті український етнос втратив половину свого складу — так позбиткувалися над бездержавною нацією Великий Голод (1932—1933) і Велика Війна (1939—1945). Отож, ми живемо наче половиною свого буття. Але й після такого винищення ми спромоглися на варіант своєї держави. Все це свідчить про очевидну живучість української ідеї, яка постійно пломеніє в надрах українського етносу.

Кілька років тому мені довелося бути в бразильському штаті Парана (столиця Курітіба). Там живуть якусь сотню літ вихідці переважно з Галичини (згадайте вірші Івана Франка "До Бразилії"). Маленька гілочка українського роду, закинута долею на край світу, в основному підживлювана ентузіастами української греко-католицької церкви, повновартісно існує в португальськомовному морі. Українські школи, кафедри, українські люди як керівники державних установ — все це не могло не вражати.

Так мені видається, мусить бути критична маса етносу, певної зрілості чи розвитку, щоб у ній існувала національна ідея. Якось одночасно у мене в Товаристві сиділо на дивані двоє українців — один з Австралії, а другий — з Норильська, з міста за Полярним колом. Обидва вони представляли дві українські громади однаковою мірою — тридцять тисяч. Цікаво, що тридцятитисячну громаду в Австралії ми знаємо всі, а про таку ж громаду міста Норильська ми ледве що чули. А я ж колись там навіть бував зі своїми колегами — Давидом Кугультиновим, Кайсином Кулієвим та Михайлом Дудніним. Це, здається, було 1976 року — до мене тоді з українців мало хто й підходив.

Я розумію, що українська громада в Австралії складалася переважно з політично свідомих українців. А на Півночі Красноярського краю громада складалася із засланців, яких згодом послідовно нищили й не давали самоутвердитися, а частково із заробітчани, які їздили заробити копійку. Про одного з них, Гришка, я написав нарис у "Литературной газеті" — "Запорожець за Полярним колом".

Але наявність цих двох тридцятитисячних мас українства в різних кінцях планети і різні, абсолютно волярні, їхні долі змушують мене багато над чим задуматися...

Українську ідею впродовж століть прозирив Пантелеймон Куліш. У "Зазивному листі до української інтелігенції" (1863) він писав: "Були ми довго наче мертві, були нерухомі в летаргичному сні років із півтора століття після того, як наш Богдан запродав нас разом у двоє рук, а його alter ego (друге я) хотів запродати ще і в третій. Із цього летаргу пробудила нас рідна мова..."

... Знаючи з історичного досвіду, як уставали нації, повержені незгодою або дикою силою в прах, уповаймо духом бодрим, що в нашій давнині затаїлася сила невмируща і що ми тією силою дійдемо колись до того зросту, який сама природа нам на роду написала...

Так, ми не малий нарід, дарма що нас не добачають наші сусіди у своїм величчю. Не малий уже тим, що докіль стояли ми за Польщу, під п'ятою в Ляха ізвивалась Москва; а як почали стояти за Москву, стала тоді Польща пиццати під п'ятою в Москаля.

Не малий і тим, що, давши Польщі й Москві архиєрів, вельмож і писателів, не пошили ми в чужоземщину слідом за своїми спокушеними главами.

Найбільше ж величчя української нації явне з того, що, зоставшись без церковного, політичного, воїнського і наукового передовництва, спромоглась вона видати з себе самотужку літературу і затривожила не помалу силомічних єдинителів Русі.

Пам'ятне бо нам слово московського оракула: що польське повстання єсть ніщо, як порівняти його з повстанням літературної України. Там, рече, відпала б, може, під лихий час, невеличка провинція від імперії; а тут мужицька мова, ставши літературною, розколе імперію на самій серцевині. Так промовила, віщуючи про нас, московська піфія...

Пам'ятаймо, рідне братце, апостольське слово, що поставили ми девізом до сього "Зазивного листу": Духа не угашайте! Не гасімо його самі в собі; тоді ніхто його не вгасить і в нашому народові..."

Мені, темному, стало розвиднятися поволі тоді, коли став дещо читати з геополітики Льва Гумільова і Юрія Липи. Саме в такій часовій послідовності вони прийшли до мене, хоча б мали прийти навпаки — за часом написання своїх творів. Малопояснені речі стали наблизитися до деякого розуміння. Згодом я став думати, чому в одному випадку для державної нації досить мільйона чи кількох (єстонці чи словаки), а в нашому, грішному, і кількох десятків мільйонів не досить. Концентрація національної ідеї, насиченість, густота, рівень патріотизму на душу населення чи ще які мудрі й тяжко обчислювані речі. Ось у Києві з чотирьох мешканців — троє українців, а українську мову коли почуєш, то озирася — майже завжди хтось із твоїх знайомих. Чи нас чекає ірландизація (в Дубліні актори головного драматичного театру зобов'язуються раз на місяць давати вистави рідною ірландською мовою)?

Отож низка міркувань з приводу української національної ідеї. Адже, як писав колись М.Євшан, "...коли ми дійсно наважилися виконати якусь історичну місію, коли дійсно вирішили стати вільними, мусимо на свою теперішню діяльність глянути з історичної перспективи.

Інакше кажучи: українська національна ідея мусить увійти в основу виховання українських поколінь, стати для них новою релігією, увійти в їх кров".

Українська колективна свідомість ще й досі лише складається, вона не виробила усталеної системи поглядів на місце й роль українства в Європі й світі, не викристалізувалася в конкуруючі дїєздатні, зрілі концепції, отже ще не може дати загальнозрозумілих мотивацій до консолідованої (тобто історичної) поведінки більшості громадян. Уявлення українців про свою Вітчизну надто довго (небезпечно довго) існують у первісній, емоційній, інтуїтивній фазі, фрагментарно, а тому ще не продукують чітких алгоритмів усвідомленої, цілеспрямованої, а головне — безперервної колективної дії, тобто історичної творчості. Це настільки специфічна ознака української національної свідомості, настільки унікальна з-поміж державницьких націй (тобто єдиних спільнот, що можуть вважатися повноцінними націями), що аналіз природи такого світового феномену неминуче стає альфою й омегою будь-яких досліджень. Встановлення першопричин подібного колоїдного, аморфного існування, в яке час від часу потрапляє українство, певна річ, дають ключ і для зрозуміння минулого й сучасного і для оздоровлення нації.

Сама по собі націєтворча і державотворча функція ідеї не є жодним відкриттям. Це об'єктивна умова виживання кожного народу, кожної нації. Але, можливо, українство ще потребує такого ідеологічного лікнепу, спочатку не так теоретичного, як порівняльно-описового. Треба знати, що означали і означають, як функціонують національні ідеології в історичній долі німців, японців, китайців, американців, англіців, французів, італійців, іспанців, а надто — росіян. Кілька томів такої світової антології національних ідеологій варті всієї багаторічної діяльності багатьох наших інституцій, за позірною квазіпатріотичністю яких крилася (і досі глибоко вкорінена) стерилізація національної свідомості українства, хоч би як комуся щиро бажалося оцінювати ту діяльність інакше.

Сподіватися на державну підтримку досліджень природи української ідеї поки що не доводиться. Одержавлені науковці-дослідники зорієнтовані на протилежне ("Національна ідея не спрацювала"). Поштовх мусять дати незалежні дослідники, творчі колективи на кшталт наукових інституцій Української Всесвітньої Координаційної Ради. З часом з'являться окремі видатні мислителі (як "з нічого" з'явився історик М.Грушевський). Але не може не турбувати "втрата темпу" ("Українська нація завжди запізнюється" — М.Скрипник), що консервує і увічне аутсайдерство як спосіб історичного існування.

Системний аналіз складників української ідеї, стратегічні дослідження — справа не одного року. Але вже зараз потребує оперативного наукового, публіцистичного, політичного і пропагандистського швидкого реагування низка небезпечних деформацій, які успішно ін'єктуються в українську національну свідомість чотирьох

незалежницьких років. Отруюють витоки, вносять корозію в самоусвідомлення українців добре знані зовнішні й внутрішні чинники, які полярно суперечать національним інтересам України. Це має стати зрозумілим загалом на рівні буденної свідомості, яку спотворюють "демократичні" недоброзичливіці України, аби скористатися суспільним потьмаренням (як це сталося в Білорусі).

Тому найактуальнішою у інформаційній сфері видається сьогодні аргументована і виразна протидія почуттю тотального песимізму щодо перспектив існування незалежної України, вже посягнутою в свідомості навіть патріотично налаштованих громадян. Капітулянтська німота патріотичних інтелектуалів просто вражає. Лексика політиків і публіцистів патріотичного спрямування наскрізь просякнута катастрофізмами, зневагою, ганебним голосінням, негідними бідканнями й схлипуваннями з приводу "трагічної долі багатостраждального українського народу", якому Бог, не знати чому, без жодних зусиль самого народу, подарував державу 1991-го — мабуть, для злиднів, злигоднів і т.ін. Хоч автори цих голосіннь мають чи не найменші особисті підстави для суцільного мінору. Щонайнебезпечніше: свідомо деморалізація українства за формулою "Не трайте, куме, сили" вже підхоплена тими, хто мав би пробуджувати в громадян надію і волю до праці в ім'я України. Іноді здається, що навіть наші мужні та світлі голови потрапили в поле гіпотичних навіявань і вже самі в затруєному стані автоматично транслюють "установки" українофобських гуру. Якщо в Росії на реанімацію імперської манії величі успішно працюють геть усі — від президента й урядовців, партій і рухів аж до останнього циркового клоуна й вострадного конферансьє, то в нас, здається, навіть наймужніші, найталановитіші, найпопулярніші діячі науки й культури з усіх слів і звуків відпам'ятовують лише самоїдські й цвинтарні. Якщо українське Відродження першої третини ХХ століття Москва примусила замовкнути лише кулями в потилицю й Соловками для творчої еліти, то нині, аби спаралізувати нас, вистачає поки що інформаційних маніпулювань для придушення нашої здорової психіки. Депресія після гідного подиву національного піднесення 1988—1991 років вразила не лише несвідомих чи малосвідомих громадян, на яких тепер модно все нарікати. Принишкли й їхні речники, володарі дум і почуттів, — ось одна з поважних причин масової апатії українців.

Певна розгубленість вчувається і в донедавна знаних в Україні наших закордонних громадах. Неминуча зміна вік і орієнтирів надто затягнулася. Контакти з материковою Україною знову набувають якогось, сказати б, спорадичного, приватного характеру. Тому, мабуть, на часі нам усім знову зібратися до гурту, на спільну раду, і вже сьогодні почати підготовку до Другого Всесвітнього форуму українців. Я більш ніж переконаний, що це дасть могутній поштовх до переходу в наступну фазу творення нової України. Я вірю в національну енергію українства. І як тоді, три роки тому, з'явилася поруч із загартованими ветеранами свіжа когорта діячів всесвітнього українства, що зробили за цей час надзвичайно багато для своєї етнічної Батьківщини, так знову вийдуть на історичний кін досвідчені й молодші хранителі та будителі української національної ідеї. І ми разом, уже не насліді, почнемо долати наступну сходинку, визначену нам Богом та історією для досягнення величі нашої України.

Найближчим часом варто було б звернути увагу на такі напрямки й завдання досліджень цієї проблеми.

1. Відновлення зв'язку часів, культурної, духовної спадковості, зокрема, Київська Русь — сучасна Україна (етнічні корені, державність, релігія, мова, писемність, мистецтво, фольклор), оскільки ці основи в корені порушено.

2. Економічне підґрунтя національних інтересів — створення українського внутрішнього ринку. Згадаймо, як за це дісталася в двадцятих роках Волобуєву. В цій площині лежать розв'язання об'єктивних і штучних суперечностей між регіонами України, які були частинами різних імперій. У цьому напрямку від 1991 р. зроблено найменше і теоретично, й практично.

3. Геополітичне становище України — історичне і сьогодинше. Проблеми союзників, потенційних ворогів, а звідси — формування ефективної зовнішньої політики.

4. Цілоком самостійний напрям: Україна і Росія. Оптимальні варіанти мирного співіснування на найосяжнішій перспективі, через різні (найгостріші, аж до збройних конфліктів) фази. Аналіз сумісності й несумісності національних інтересів України й Росії.

5. Історіософія: гносеологічні та історичні корені будь-якої національної ідеї як ідеальної матриці генотипу тієї чи іншої спільноти у її взаємодії з середовищем проживання. Це відкриває способи існування та здатність до розвитку національної спільноти.

ЗАСНОВНИК: ТОВАРИСТВО ЗВ'ЯЗКІВ З УКРАЇНЦЯМИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ (ТОВАРИСТВО "УКРАЇНА").

Головний редактор Олександр Шокало Редакційна рада: Ольга Бенч, Валентин Крисаченко, Микола Мчедлешвілі, Роланд Піч, Юрій Шилов Літературний редактор і коректор Світлана Коваленко Художник макету Олег Коспа Художньо-технічний редактор Олександр Литвин Комп'ютерна верстка Вадима Гарнаги Складання Євгенії Боцянівської Автори фотоілюстрацій: Ерна Андерл-Фрьоліх, Юрій Бусленко, Микола Глазок	Іван ДРАЧ. Чи працює українська національна ідея? 3 СВІТОГЛЯД · ФІЛОСОФІЯ · ІСТОРІЯ Володимир ШАЯН. Джерело сили української культури: Держава і духовність нації. 6 Таємнича пам'ятка найдавнішої писемної історії України: 8 Анатолій КИФШИН. Шумерські та протошумерські написи Кам'яної Могили. 9 Він возвеличив українську волю: 10 Микола ГОГОЛЬ. Погляд на укладання Малоросії. 11 Олександр ШОКАЛО. Провідці української ідеї: Пантелеймон Куліш і Степан Томашівський. 14 Степан ТОМАШІВСЬКИЙ. Куліш і українська національна ідея. 16 Роланд ПІЧ. Національна ідея з погляду науки. (Скорочено). 17 Роланд ПІЧ. Сковородинівський міф про Наркіса у світлі романтичної концепції міфотворчості. 18	
	ЛЮДИ · НАУКА Олександр КОНОВЕЦЬ. Український інтелект: як запобігти втратам? 20, 44 МАЛЬВА Світ Івана ОСТАФІЙЧУКА: Етнічний ґрунт уселюдського (Інтерв'ю) 21 До витоків паралельних світів: Іван ПИЛИПЕНКО — Миколай КОЧУБЕЙ. 26	
Мистецьке оформлення виконала Майстерня графічного дизайну редакції під керівництвом Олега Коспи	СВІТОГЛЯД · ДЕРЖАВНИЙ ЛАД Галина ОСТАПЧУК. Державотворча ідея Вячеслава Липинського. 29 Євген НАХЛІК. Василь Пачовський про всевітню місію українського духу. 30 Василь ПАЧОВСЬКИЙ. Конструктивні ідеї державности та космічна місія Української Нації. (Уривки). 32 Володимир КОСИК. Вплив подій Другої світової війни на українську політичну думку. 34	
З питань розміщення реклами в нашому журналі телефонуйте: (380) (044) 228-24-21 Поштова адреса: 252023, Київ-23, а/с 364	ОГЛЯД: РОЗДУМИ Іван ГВАТЬ. "Україна і Німеччина". Роздуми про монографію Дмитра Дорошенка. 37	
Формат 60x84/8. Папір офсетний №1. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 5,58. Умовн. фарбовідб. 19,53. Обл.-вид. арк. 8,64. Підписано до друку 14.11.95. Зам. 0153501	ЛЮДИ · ІСТОРІЯ Володимир СЕРГІЙЧУК. Німці в Україні. (Закінчення). 38 ФІЛОСОФІЯ · ДУХОВНА ПРАКТИКА Михайло СКРИННИК. Соціопсихічні витoki самобутности культури. 40 Володимир ШИНКАРУК. Людське буття: екзистенція, час, свобода. 41	
Комбінат друку видавництва "Преса України" 252047 Київ-47, просп. Перемоги. 50	НАУКА · ГОСПОДАРСТВО Вячеслав СОЛОВІЙОВ. ТІС – ліки для економіки. 42 Олександр БАРАНОВСЬКИЙ. Україна і світ: конверсія. 43 ОГЛЯД: РОЗДУМИ Олена КРИСАЧЕНКО. Крига рушила? Про довідник "Етнонаціональний розвиток України". 44	
	ПРИРОДА · ЛЮДИ "У співпраці з німцями бачу ясну перспективу". Міркування головного лікаря санаторію "Карпати" Лева ГРИЦАКА. 45 Ерна АНДЕРЛ-ФРЬОЛІХ. Реабілітаційний центр "Еліта" у Трускавці. 46	
	На обкладинці: Ф. МОЛЛЕР. Портрет М. ГОГОЛЯ. 1843.	

Володимир
ШАЯН

ДЖЕРЕЛО СИЛИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Теоретично-ідеологічні основи

Держава і духовість нації

З накресленим образом самовияву духовості нації ще у фольклорній стадії її культури пов'язане і питання про поняття держави. Духові й культурні цінності кожної нації визначають її місце, значення і ролі в історії людства. В історії оцінюються нації на основі їх культури в широкому значенні цього слова. Рівень ідейного піднесення і моральної сили нації стає дуже часто дороговказом для цілого людства. Культурні досягнення великих історіотворчих народів є основою розвитку культури на цілі тисячоліття. Досить згадати тут культуру і філософію стародавньої Греції, що стала наріжним каменем культури й філософії цілої Європи. В такому самому змислі творчість Шевченка — це явище світове.

Найвище призначення держави, цілеспрямованість її метафізичної природи є саме в площині духового і культурного самовияву нації. Висока культура нації — це її розцвіт, корона її життя в історії, що дає доспілі овочі для незбагненого всесвітнього чи космічного процесу творчості.

Отже, найвища функція держави це, без сумніву, духове самовиявлення нації. Але було б непорозумінням приймати вислів "духове самовиявлення" в утертому й вульгарному розумінні слова "духовість", як заперечення і протиставлення т. зв. "матеріального" життя. Таке протиставлен-

ня "духового" т. зв. "матеріальному" є наслідком дуалістичної концепції світу, причому "духове" розумілося часто як аскетичне відречення від світу і заперечення життя чи потреб тіла людини.

Тим часом Дух і Ідея є такими самими дійсностями, як і всі інші вияви дійсної енергії у своїй метафізичній природі. Всі ці форми вияву "енергій" як багатограних і багатопроявних складових сил Космосу творять разом наш світ, а разом з тим і наше бачення цього світу як світу явищ. Рогляд цього питання веде прямо до найтяжчих питань онтології, а згадка про нього зумовлена konieczністю, щоб уникнути непорозуміння, яке може виникнути в зв'язку з поняттям "духового самовиявлення".

"Духове самовиявлення нації" означає, отже, гегемонію потужності Ідеї і Свідомості над іншими виявами і середниками життя нації, як — наприклад — земля, рослинний і звіриний світ, що служить для розвитку нації, чи користування іншими видами енергії, що їх добуваємо або з землі, або створюємо в процесі історії. До інших потуг нації належить і те, що популярно зветься біологічною силою або субстратом. Інші функції держави, наприклад, такі, як оборона т. зв. "фізичного існування" нації, себто самого її життя, від її ворогів, як забезпечення її членами всебічного розвитку — є основою для цієї найвищої мети. В ідеальному образі нашої держави немає місця на суперечність між індивідуальним і національно-державним.

Тут треба виразно зазначити, що основоположна функція держави це не те саме, що найвища функція держави. Для порівняння можна назвати фундамент святині, без якого не можна її збудувати, але він ще не є величавим завершенням її у вигляді купола чи струнких готичних веж. Звичайно, купол не може зависнути в повітрі й мусить мати фундамент.

Для бездержавної нації — маю на увазі націю, яка втратила свою високорозвинену державність наслідком переможної дії ворожих сил, отже націю, яка бореться за свою державність, — ця основоположна функція держави стає найважливішою, немов би метою самою в собі. Зрозуміло, як без фундаменту не можна збудувати купол, так без фундаменту не можна збудувати і держави.

Отже, зовсім природним є те, що в період боротьби за державну незалежність і

суверенність, коли творяться самі основи держави, завжди ставиться різкий наголос на такі основні функції держави, як захист самого життя нації, себто її біологічного існування, від її ворогів. Це боротьба за збереження т. зв. "біологічної субстанції нації", що тісно пов'язана з боротьбою за державу, завданням якої є також зберігати свою біологічну субстанцію. Але оборона держави від ворогів, а тим більше сама боротьба за державу, примушують не раз по жертвувати біологічною субстанцією, щоб зберегти життя нації як нації.

Механічне чи дуалістичне протиставлення "біологічної субстанції" її духовності, часто веде до небезпечного опортунізму, або навіть зради, під претекстом (який, до речі, є самообманом), що саме таким способом зберігається "біологічну субстанцію". Цьому опортунізму (чи навіть зраді) дав відсіч Г.Сковорода, цей пробудник пробудників, своїм відомим ученням:

"Знаю, що шадити тіло, але погубиш душу, а це заміна погана. Не знаю навіщо носиш меч, якщо не для боротьби, для якої він зроблений. Не знаю навіщо шадити тіло, якщо шадити його віддати за те, нашо хто цим тілом одягнений".

Сковорода дав ясний і популярний виклад ідей Священного героїзму, що є джерелом лицарськості борців за волю України.

Отже, збереження т. зв. "біологічної субстанції" поневоленої нації можливе тільки через повну погорду до смерті в революційній боротьбі нації за її визволення. Біологічні жертви, які складає нація, є необхідні для збереження субстанції її життя.

Чергове завдання нації — це нагромадження дібр і енергії, що сприяють розвитку нації, забезпечують її як цілість і як єдність її творчих потуг. Саме в цьому процесі витворювалися різні форми держави, що були складовими частинами її культури. В цьому змислі держава служить культурі нації і сама вона є виявом її культури.

Справжня філософська аналіза поняття т. зв. "матеріальної бази" навіть у розумінні модерної фізики виявляє, що йдеться тут про ділянки енергії і нагромадження енергій. Процвітання культури — це вибухи нагромадженої потенції нації. Національна територія розвитку, або край у фізичному значенні цього слова, разом з експансією

чи обміном "добрами" або "товарами", — це і є енергетична база розвитку нації. Сьогодні це не лише родючий чорнозем, а й всі інші види черпання енергій з надрів матері-землі, включно з атомовою енергією. Звідси впливає і споконвічна боротьба за цю матірню землю, себто за резервуар енергії чорнозему, нагромаджений біологічною силою впродовж мільярдів літ. У своїй найтоншій, горішній верстві чорнозем є також наслідком свідомого плекання його родючої сили споконвічним господарем — племенами чи державами орачів, себто тих, що орють землю.

З найдавніших часів, ще в добу українських родовоплемінних держав, доводилося нам зустрічатися з різними ворогами України. Часто ці племена, шукаючи захисту, поселялися на заліснених чи на озерних просторах. Уже в ранній великодержавній добі нашої історії нашим предкам доводилося постійно відвоювати від наїзників землі, що споконвіку були зайняті українськими племенами. Найяскравіше виявилось це в добу зформованої великої української держави часів Святослава, сина Ігоря і Ольги. Саме завдяки відвоюванню загарбаних наїзниками українських земель, Володимирові Великому вдалося створити величаву державу середньовічної України.

Конечність самооборони впродовж цілої історії України ще яскравіше випуклювала ідею держави, як єдиного оборонця життя і волі нації. Ця конечність була тим більшою, що з теренів тодішньої України брали невільників на ринки Візантії, Сирії, Середземномор'я, до Іспанії включно, а навіть до країн північної Європи. Історія цього ловлення невільників ще не вивчена, хоч про неї виразно говорять численні джерела, як старогрецькі, так і арабські з VII—IX століть. Деякі терени України попадали і в тимчасову залежність від міцніших чи краще організованих сусідів (плачення данин, визнання зверхності і т. п.).

Щойно Святослав поклав кінець цьому "постачанню рабів" з України, створивши найміцнішу з тодішніх лицарських всенародних дружин. За свідченням грецьких істориків, дружина Святослава мала 60000 воїнів. Коли взяти до уваги всі походи Ігоря, то слід розуміти цю силу, викликану назриваючими хвилями походів, загально значно більшу, ніж сила одноразового походу.

Тому в нашій історичній уяві носій державної ідеї, її творець і державний муж, нерозривно пов'язаний з образом чи то лицаря-дружинника, чи то лицаря-козака, чи врешті лицаря-героя, лицаря-повстанця.

Особливими характеристичними прикметами цих бойоводержавних формацій були їх всенародність, лицарська братерськість, вірність і беззастережний послух та повне погорджування страхом і смертю. Всі ці прикмети військово-лицарської організації

були притаманні (хоч може й не такою мірою) лицарським організаціям, відомим в історії під назвою "ордену". Однак момент лицарського походження з роду в рід, а також майновий стан лицаря, були гостріше, часто аж до виключности, наголошені в орденних західно-європейського типу. В Україні лицарем міг стати і той "орач", що під проводом князя-володаря захищав свою землю, волю і цілу націю.

Це був наслідок не тільки геополітичного становища України, бо ставлення нашого лицарства до світу і оточення впливає з самих метафізичних коренів, з ідейно-моральної сфери буття нації, себто з її високого, ще не самоусвідомленого повністю призначення у процесі творення історії людства.

Добро і лад, право і права — в'яжуться в українському світовідчужанні з основною поставою нації.

Добро нації — це природний органічний розвиток, лад буття, як ріст і творчість. Зло — це руйнівчі сили голодного степу, винищення ладотворців загарбництвом і народобивством. Зло це також руйнівчі сили в народі, які ставлять спротив творенню вищих форм життя нації, обмежуючи поняття індивідуума самоціллю і самодурством його егоцентризму. Саме це й було причиною національного поневолення і рабства, цієї споконвічної язви України.

Одночасно з тим не одне явище в нашій історії було незрозуміле чи оцінене як "зло" деякими нашими істориками, що не збагнули основного процесу і основного завдання української історії. Внутрішня боротьба, наприклад, не все є злом самим у собі.

Якби в нас були такі племена, які не сприяли б відвоюванню українських земель від наїзників, не брали б участі в подвигах князя Святослава, себто в його вияві могутньої сили України в боротьбі проти її ворогів, рабовласників і рабоперекупців, тоді такі племена, існуючи самі по собі й тільки для себе, були б злочинним елементом у відношенні до нашої держави, як вияву волі цілої нації. На жаль, не всі внутрішні справи були в нас такі чіткі, як цей приклад, і не все лицарська тимократія — в платонівському змислі цього слова — була одуховлена державною ідеєю, згідно з українським світосприйманням.

Звідси впливало й шукання форми найвищої державної влади, як це бачимо, напр., в концепції сеньйорату Ярослава Мудрого чи в ідеї абсолютної влади в концепціях Мономаха, або Романа Великого. Проте в усіх таких концепціях лицар України — це не просто організований воїн чи узурпатор, а лицар ладотворець чи правотворець.

Високі ладотворчі й культурнотворчі морально-ідейні якості української нації не могли, на жаль, звершитися найвищим ступенем національної культури, бо саме в

той час, коли почався процес національного самоусвідомлення, українська держава була знищена. Початок цього процесу яскраво бачимо в ідеології "Слова про похід Ігоря", себто в моменті, коли українська лицарсько-дружинна верства усвідомлює собі свою відповідальність за долю нації і держави. Аналіза згаданого процесу — одне з найважливіших завдань дослідів над ідеологією "Слова"...

Староукраїнську, точніше, середньовічну Українську державу знищено саме тоді, коли Золотоверхий Київ міг почати будівництво Золотоверхої Святини духовності і ладу нації, включивши лицарство як цілість у суверенне життя нації в державі.

Хоч процес творення своєї власної культури в найвищому розумінні цього слова був силою перерваний, проте треба підкреслити, що ця культура вже існувала і без неї ми не могли б зрозуміти всієї дальшої історії України, зокрема її визвольної боротьби за часів Козаччини і за теперешньої найновішої доби.

Наша боротьба за волю і державність не була і не є намаганням створити власну державу з нічого чи тільки з племен, що в стадії фолкльорного розвитку. Ні, завдання наших визвольних змагань було і є відновити Українську державу, і провідники наших визвольних рухів повністю усвідомляли і усвідомляють собі, що ця боротьба за спадщину пращів — за їх землю, велику культуру, історію і традиції. Українська нація не вела і не веде цієї боротьби як бездержавний безбаченко, який в племінній стадії життя пробує вперше сформувати свій якийсь державний лад чи його зав'язки.

Ні, українська нація має вже свою високу старовинну культуру й історичну спадщину і сама спроба ворога загарбати їх викликала смертельну образу і спротив, мобілізувала сили до боротьби, наслідком чого маємо новітнє відродження України, а зокрема визвольні змагання за відновлення Української держави.

Отже, наша національна культура була державно-творчою силою. Її спадщина це не тільки сама традиція, а й творча сила, що проявляється в усіх виявах нашого життя і боротьби. Національна культура виявляється не лише у збережених пам'ятниках літератури чи мистецтва. Вона збережена перш за все як спадщина життя у його безперервності, в містерії дійсності існування нашої душі, а не тільки як свіжо помальована табличка без змісту; вона зберігається як таїнство душі — життєтворчої сили самого життя, а духовним життям як його праосновою.

В цьому змислі наша культурна спадщина це не тільки мотив, а й саме право наше, як українців, мати свою суверенну державу. Це також категоричний імператив душі українця.

Таємнича пам'ятка найдавнішої писемної історії України

"...ця пам'ятка не тільки має всесвітнє значення, але й важить у загально-людській історії значно більше від будь-яких досі відомих пам'яток."

Загальний вигляд Кам'яної Могили з півночі.

"Історія розпочалася в Шумері"... Цей крилатий вислів розлетівся з месопотамських розкопів англійського археолога Л.Вуллі наприкінці 20-х років. Проте від 1940 року в Подунав'ї знайдено більше сотні глиняних табличок з протошумерськими написами, що почали складатись тут із початку VI тисячоліття до нашої ери, тобто майже за тридцять століть до виникнення Шумеру в Месопотамії. До того ж, самі шумери виводили себе з "Країни хліборобів" Аратти, виникнення якої на берегах Дунаю й засвідчили вказані вище таблички... Тож звідки почалася історія людства?

Араттські написи вивчають фахівці Румунії, Болгарії та інших країн Подунав'я. У межах колишнього СРСР є лише один такий мовознавець — московський професор Анатолій Георгійович Кифішин. Йому належить найперше узагальнення найдавніших написів у зв'язку з археологічними культурами¹, зокрема з трипільською, названою так за поселенням біля селища Трипілля. За висновками А.Г.Кифішина та його закордонних колег складається така картина формування Аратти й виникнення Шумеру.

З переходом у VIII—VII тис. до н.е. від мисливства й збиральництва до скотарства й хліборобства почали формуватись спільноти "пращурів" сучасних народів. "Предком" майбутніх англійців, німців, слов'ян, греків, ірландців, індусів та інших індоєвропейців стала спільнота племен, яка склалась на території Малої Азії. Подальший розвиток індоєвропейської спільноти розгортався навколо Чорного моря. Коли центр розвитку перемістився в Подунав'я, тут і виникла найперша у світі держава Аратта. А коли в середині V тис. до н.е. з малоазійської прабатьківщини покотилася наступна помітна хвиля індоєвропейців, то центр Аратти перемістився до Дніпра. Тут, на нинішній Черкащині,

"Країна хліборобів" досягла свого найвищого розквіту (відома під умовною назвою "трипільська археологічна культура"), а традиція її проіснувала у князівстві Артанії-Оратанії зі столицею Аргою аж до часів Київської Русі. Через племена оріїв, які сформувались у пониззі Дніпра під впливом Аратти, її ім'я переложилося в середині II тис. до н.е. до Індії, священна самоназва якої Бгарата — "Божественна Аратта".

За попередніми висновками професора Кифішина, аратти й протошумери мали спільне праіндоєвропейське коріння, але згодом їхні історичні долі розійшлися. Предки шумерів чи їхня найактивніша частка пішла з Наддніпрянщини в період вкорінення там Аратти-Трипілля, замкнувши своїм переселенням індоєвропейський шлях навколо Чорного моря. Цим відрізком між Дніпром та Месопотамією й Малою Азією мандрували згодом араттські жерці та загони орійської кінноти, а також шумерські мудреці, які ще й у середині III тис. до н.е. вшанували свої наддніпрянські святині.

Подібних висновків я дійшов у ті ж роки — на межі 80—90-х², не знаючи ще про розвідки А.Г.Кифішина, й не дуже зважаючи на висновки видатного археолога-історика В.М.Даниленка, який давно вже виявив шлях (азово-чорноморську лінію) між Трипіллям та цивілізаціями Близького Сходу я спирався на факти: зображення потойбічних мандрів шумерського бога-творця Енліля у святилищах Кам'яної Могили під Мелітополем, знайдені там же та ближче до Дніпра горщики з місцевими малюнками центрального епізоду шумерської "Поеми про Гільгамеша" (його династія, до речі, виводила себе з Аратти), спільне поховання месопотамського й трипільського жерців у кургані з Великої Олександрівки на Херсонщині. Тож коли мені

трапились публікації, а згодом і рукописи професора Кифішина, мої археологічні дослідження стали підтвердженням його мовознавчих висновків, заснованих на розшифровках найдавнішої писемності Кам'яної Могили та інших пам'яток Наддніпрянщини й Подунав'я.

Особисто познайомившись на початку 1994 року з Анатолієм Георгієвичем, я передав йому деякі фотографії з архіву покійного В.М.Даниленка та статтю одного з його учнів — Б.Д.Михайлова, директора музею-заповідника Кам'яна Могила³. Передані мною матеріали стосувалися прадавніх написів цієї пам'ятки. Кифішин одразу ж визнав їх як протошумерські й на мое прохання написав статтю до "Українського Світу". Ця робота виявилась, на жаль, надто науковою для нашого культурологічного часопису, і я взяв на себе відповідальність переробити наданий професором-мовознавцем текст на науково-популярний, аби він став доступний широкому читачеві. Тож від редакції "Українського Світу" переписав А.Г.Кифішина за таку вимушену "популяризацію" його думок.

¹ Кифішин А.Г. Геноструктура догреческого і древнєгеческого мифа // Образ-смысл в античной культуре. М., 1990. с.9—63.

² Шилов Ю.О. "Епос про Гільгамеша" на пам'ятках Північного Приазов'я ХХІІ ст. до н.е. / IV Республіканська конференція з історичного краєзнавства. К., 1989. с.153—154; Шилов Ю.А. Космические тайны курганов. М., 1990.

³ Михайлов Б.Д. Письмена эпохи бронзы из гротов и пещер Каменной Могили в Северном Приазовье // Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. Полтава, 1992, с.29—35.

Юрій ШИЛОВ,
кандидат історичних наук

Анатолій
КИФШИН

Шумерські та протошумерські написи Кам'яної Могили

Зображення №1 з шумерським написом "шу-нун".

Анатолій Георгійович Кифшин народився на Алтаї, куди його батьки виїхали з України під час голодомору. Вищу освіту здобув на Вінниччині, аспірантуру закінчив у Ленінграді, живе й працює в Москві. Має чимало учнів як визначний шумеролог.

Після знайомства з публікаціями В.М.Даниленка, Ю.О.Шилова, Б.Д.Михайлова я вирішив особисто оглянути святилища Кам'яної Могили, що й здійснив у липні 1994 року разом з дружиною — доктором мистецтвознавства Людмилою Іванівною Акимовою.

Після повернення з Кам'яної Могили до Москви я почав вивчати археологічні культури України VI—IV тис. до н.е., які відповідають, за моїми уявленнями, протошумерському часові: буго-дністровську, дніпро-донецьку, сурсько-дніпровську. На них впливали тогочасні протописемні культури Подунав'я: культури лінійно-стрічкової кераміки, Турдаш, Кереш. Вони двічі проникли в протошумерський ареал України.

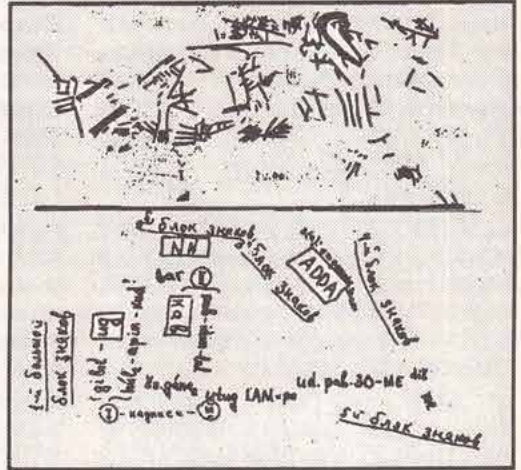
Вперше шлях від подунайської культури Кереш досяг, напевно, святилищ біля Сокольніцького Порогу на Південному Бузі та Кам'яної Могили на задніпровській річці Молочній; через Подунав'я встановився зв'язок цих святилищ із малоазійськими культовими центрами типу праїдоєвропейського Хаджилара. Вдруге цей шлях поновили представники культури Турдаш, це сталося біля 4250 року до н.е. Тоді на

території України, судячи з топонімів між Львовом, Тернополем, Черкасами, Кіровоградом, склалась легендарна країна Варна. Вона сягає ще праїдоєвропейської доби, а свідчення про неї зберегли орійські брахмани.*

Протошумери культур Кереш — Турдаш через буго-дністровську та дніпро-донецьку культури проникли на Лівобережжя й біля 4250—4242р. до н.е. якимось чином стали господарями святилищ Кам'яної Могили. На її плитах №2-№4 (за М.Я.Рудинським) вони залишили свої найперші (з відомих нам тут) написи, які можна зіставити з текстами табличок PI-32 і PI-73 з найдавнішого шумерського архіву, знайденого археологами в північномесопотамському місті-державі Шу-нун (сучасний Джемдет'Наср).

На зворотньому боці таблички PI-32, списаної найдавнішим шумерським письмом IV—III тис. до н.е. (тобто не менше ніж на тисячоліття пізнішим за написи Кам'яної Могили), мовиться про дві найперші династії правителів. А на плитах №2 — №4 наведено роки правління I династії та вказано імена другого, четвертого, п'ятого правителів: Му-ги, Кі-саль, Саль-туш. Ім'я першого (Уту-паїля) виявлено на плиті №3/А, а ім'я третього (Енліль-Паїля) — на плиті

*Тут доречно згадати також городище-святилище Вар біля селища Варва на Чернігівщині — в центрі історичної Сівері, а також міфологічне поселення Вар в Ірані, про яке докладно описано в Авесті. — Редактор

Зображення (за М.Рудинським) на плиті №5 Кам'яної Могили та їх протошумерське прочитання А.Кифшином.

№37/4. Як це згодом прийнято було і в Шумері, роки правлень на Кам'яній Могили позначено різними циклами Місяця та Сіріуса. До цього ж, протошумерського часу, належить ще не менше двох написів, що охоплюють роки II династії (по 4173 р. до н.е.). На плиті №7 зазначено: "Лев — (це бог трав) Абу, який утугів (демонів), аладу (биків), ліль (духів) судить 2144 рази". Цифри мають тут календарне значення; загалом же мовиться про якісь певні події міжетнічних відносин періоду появи протошумерів біля Кам'яної Могили. Написи ж на сусідній плиті №5 мають господарчо-ритуальне призначення: тут згадується магічна "рука полів", що сприяє оранці та ін.

Ритуальне протистояння I і II династії з написів архіву Шу-нуна має відповідності в шумерській поемі "Подвиги Нінурти", яка, в свою чергу, знаходить специфічні відповідності серед написів і зображень Кам'яної Могили. Те ж саме можна сказати про "Епос Ірри" та інші твори жерців-поетів "Таємного Святилища", за яким ховається, напевно, саме Кам'яна Могила. В усякому разі не викликає сумнівів подальше відвідування її святилищ жерцями Шумеру.

Після 4242 р. до н.е. у протошумерів, напевно, змінилась, календарна система, надалі їх стало більше цікавити передбачення майбуття через минувшину, для чого стали застосовуватись інші (не пов'язані вже з Сіріусом) цикли Місяця. Десь біля 2782 р. до н.е. жерці Північної Месопотамії мали відвідати "Таємне Святилище" Кам'яної

Могили своїх прашурів, аби зняти тут копії сакральних текстів для найдавнішого шумерського архіву в Шу-нуні. Згодом, мабуть до 2530 р. до н.е., наступна делегація залишила численні написи на плиті №52/А. Серед них досить чітко прочитується "правитель Ешнунни" — відомого міста Шумеру, яке в 2530—2500 роках до н.е. воювало з містами Урук, Ур, Лагаш та ін. у складі коаліції на чолі з Месилімом, царем Киша. У цій війні було зруйновано пра-Лагаш, а при його відбудові впроваджено культу богинь Гатумдуг і Нанше, а також бога Нінгірсу, які, напевно, з давня шанувались у прапредківському "Темному Святилищі". В шумерській "Пісні-хвалі про створення храму Нінгірсу" згадується, наприклад, однорукий витязь, зображення якого виявлено в Кам'яній Могилі.

Найвиразніші сліди залишила по собі делегація шумерських жерців, яка відвідала Могилу біля 2517 р. до н.е. Ця делегація, зокрема, відкоригувала прадавній напис на плиті №7 (див. вище), накресливши зверху: "Шара, цар Країни (Шумеру) й семи..." Цим було започатковано новий етап ушанування шумерами цього одвічного святилища, за яким, судячи з підкреслення старих написів та нанесення нових, було закріплено ритуальні наймення Кіруда (пра-Еріду) та Шу-нун. Останню назву (на честь найдавнішого міста месопотамського Шумеру?) було викарбовано великими літерами на плиті №1. Шу-нун — це "Рука цариці". А на тому боці Могили, який обернено до берега Молочної, було написано тодішню назву цієї ріки: Нун-бірду, "Цариця степу". Тоді ж було впорядковано ритуальні майданчики на вершині. Вони склалися з горизонтальних плит із заглибленнями для крові жертвних істот, а також із вертикальних плит з написами й зображеннями. Не виключено, що загядкова "сімка" в написі про Шару з Шумеру пов'язувалася з кількістю святилищ Кам'яної Могили та довколишніх племен. В усюкому разі специфічні відповідності цій сімці простежуються в поемі "Подвиги Нінурти".

В написі на плиті №7 Шара виступає "царем Шумеру", який очолює, напевно, найзначнішу, делегацію, що прийшла з Месопотамії через Кавказ вклонитись Кам'яній Могилі та іншим прапредківським святиням. У гирлі Молочної (біля села Надеждине) Б.Д. Михайлов розкопав дивне поховання. Воно містило кістки ніг дорослої людини та стелу з кам'яномогильського пісковика, прикрашену написом "Шара". В шумерській міфології це був бог Місяця — тубуб його вважався безсмертним, а ноги людськими. Важко визнати, що це було поховання царя Шари, проте цілком вірогідно — жертвування на честь бога Шари.

Отже, в одному з найграндіозніших святилищ стародавнього світу шумери залишили цілком очевидні сліди. Тепер постає завдання комплексного вивчення фахівцями

Кам'яної Могили — цього унікального феномену української й світової історії.

Від редакції: У контексті відкриттів професора Кифішина стають зрозумілі ті специфічні сходження давньоукраїнської (араттсько-трипільської), шумерської та інших культур, які широкому загалові здавалися раніше неймовірними. Так, Олександр Знойко у книзі "Міфи Київської землі та події стародавні" (К., 1989) навіть словничок шумеро-українських відповідностей, а Юрій Шилов у "Брамі безсмертя" (К., 1994) та "Прародина ариєв" (К., 1995) вказав на збереження традиції аратто-шумерського боготворця Енліля Кур-гала (Вітру коливання Великої гори) у слов'янсько-українському Лелі з його Красною гіркою, коли для весняних ушанувань звичайно обирали прадавні могили-кургани. В останній книзі Ю. Шилов розглядає також археологічні свідчення аратто-шумерських та орійсько-шумерських зв'язків. Узяти, наприклад, перший кромлех Великоолександрівської могили між Інгульцем і Дніпром, де, за висновком Юрія Шилова, було поховано двох жерців з Наддніпрянської Аратти й месопотамського Шумеру, а кромлех прикрашено зображеннями, характерними також для Кам'яної Могили. Протистояння на цих зображеннях зодіакальних Вепра й Тельця має специфічні відповідності у згаданій шумерській поемі "Подвиги Нінурти", а самі поховання можна пов'язати із делегацією жерців або 2782 року до н.е., або між IV—III тис. до н.е. А от зображення центрального епізоду шумерської "Поєми про Гільгамеша", виявлені на двох місцевих горщиках з поховань між Кам'яною Могилою та Дніпром було створено вже після згаданої вище делегації Шари, на межі XXIII—XXII століть до н.е.

Отже, писемна історія України розпочинається не з греко-скіфської доби, а набагато раніше — з доби Аратти-Трипілья, принаймні з 4250 року до н.е. І найдавнішою історичною хронікою України (а може, й цілого світу) слід вважати віднині не "Повість временних літ" Нестора-літописця чи "Історію" Геродота, а аратто-протошумерські написи з Кам'яної Могили на річці Молочній. Кам'яна Могила — це величезний пагорб з пісковика заввишки 15 м і площею 200х300 м, а в ньому, наче соти, — десятки печер і гротів та близько шести десятків стел з написами. На думку Анатолія Кифішина, ця пам'ятка не тільки має всесвітнє значення, але й важить у загальнолюдській історії значно більше від будь-яких досі відомих пам'яток. Бо святилища (а їх десятки) Кам'яної Могили створено набагато раніше від зиккуратів Шумеру й пірамід Єгипту, від орійської Рігведи, а тим паче від іудейської Біблії, та старожитностей Греції й Риму... Отже, "історія розпочалася в Аратті"?!.

В. ТРОПІНІН. Портрет М. ГОГОЛЯ

Микола Васильович Гоголь (1.IV.1809, с.Великі Сорочинці, Полтавщина — 4.III.1852, Москва) — великий український письменник, реформатор російської літератури; писав російською мовою. На весь світ Гоголь возвеличив український дух та героїзм народу ("Миргород", "Вечори на хуторі біля Диканьки", "Гетьман", "Тарас Бульба") і висміяв ірраціоналізм та нехлюйство імперського російського життя ("Мертві душі", "Ревізор", "Шинель" тощо). Все життя Гоголя пройняте боротьбою двох сил — генетичної української первини, з одного боку, й петербурзького державного офіціозу, з другого. Це, очевидно, й пришидило його смерть.

Гоголь — не тільки митець, а й мислитель, історик, педагог, що, втім, іще потребує повнішого осмислення. У 1834 році він обіймав посаду ад'юнкта-професора кафедри загальної історії Петербурзького університету; мріяв про професуру на Батьківщині — у Київському університеті св.Володимира. Та не судилося.

Гоголь як історик осмислює всесвітньо-історичний процес і водночас аналізує місце в ньому історії України. Тому він звертається до спадщини, наприклад, Гердера, подає свій погляд на викладання всесвітньої історії, але також готує фундаментальну історію України: вже 1834 р. в № 24 "Северной пчелы" з'явилось його згадане про готовність перших томів цієї праці. Видрукований того ж року "Погляд на укладання Малоросії", під назвою "Уривок з історії Малоросії", має прикметне означення: Том 1. Книга 1. Глава 1. На жаль, ця праця мислителя досі не стала набутком української науки.

Як історик України Гоголь, здається, віддає данину так званій теорії Погодіна, згідно з якою татаро-монгольська навала витіснила "росіян" з Києва, а обезлюднені місця заселили українці з Карпат. Але це лише на перший погляд. Насправді Гоголь

Він возвеличив українську волю

Микола ГОГОЛЬ

Погляд на укладання Малоросії*

дотримується протилежної позиції: росіяни — продукт змішування прийдешніх на північній, фінно-угорські, землі слов'ян з місцевим населенням, а українці — продукт розвитку одвічних автохтонів України й прибульців із сусідніх земель. Прикметне у зв'язку з цим і вживання Гоголем назв — "Росія" і "Малоросія", "Русь" і "Україна": перші використовуються, коли мова йде про політичні реалії, тобто про метрополію й колонію, другі — у випадку аналізу історичних та геополітичних феноменів. Тут Гоголь категоричний — не Малоросія, а Україна. На обґрунтування цього він наводить аргументи соціального, станового, фізіогномічного, природного, мовного та іншого характеру.

Ще чекають глибокого аналізу природничі, зокрема, географічні погляди Гоголя. Як не дивно, за рядками текстів великого митця проступає намір обґрунтувати системне й історичне бачення Землі; водночас Гоголь висуває положення про те, що природні умови територій істотно визначають характер, історію, долю народів. До речі, саме в незахищеності України природними кордонами Гоголь убачав головну причину її політичної залежності. Тому викладання географії в школі, на його переконання, слід зосередити на створенні цілісного образу планети, її найголовніших прикмет, а огляд поверхні простежувати відповідно до черговості антропогенезу — від Азії до Африки, потім — до Європи і, наостанок — до Америки та островів Океанії ("Думки про географію", 1834). Нагадаємо, що в цей же час подібні біосферні погляди розвивав у Петербурзі другий великий українець — Михайло Максимович.

Гоголь пише про "фізичну географію". Однак, з контексту зрозуміло, що фактично він говорить про загальне землезнавство, яке включає і людину. Тут доречно згадати книгу "Землезнавство" акад. Павла Тутківського, який через сто років після Гоголя багато в чому реалізує саме його план огляду земної поверхні. Ймовірно, маємо не лише зовнішній збіг. У будь-якому разі, феномен Гоголя ще не осягнуто, не пізнано багато його таємниць...

Валентин КРИСАЧЕНКО,
доктор філософських наук

1. Який жахливо-нікчемний час для Русі — XIII сторіччя! Сотні дрібних держав єдиновірних, одноплемінних, одномовних, означених одним спільним характером, яких, здавалося, супроти волі єднала спорідненість, — ці дрібні держави так були між собою роз'єднані, як рідко трапляється з різнохарактерними народами. Вони були роз'єднані не ненавистю — сильні пристрасті не сягали сюди — не постійною політикою, наслідком непохитного розуму й пізнання життя: це був хаос воєн за тимчасове, за хвилинне — воєн руйнівних, бо вони потроху знівечили народний характер, що ледь починав набувати відмінної фізіогноміки за сильних норманських князів. Релігія, яка понад усе зв'язує й втворює народи, вливалась на них мало. Релігія не зрослась тоді тісно з законами, з життям. Ченці, настоятелі, навіть митрополити були схимниками, які повідходили у свої келії й позаплющували очі на світ; які молилися за всіх, але не відали, як ухопити за допомогою своєї могутньої зброї, віри, владу над народом і запалити цією вірою натхнення й запалювальність до ентузіазму, що єдиний у змозі з'єднати дитинні народи й налагодити їх на велике. Тут була цілковита протилежність Заходу, де самодержавний папа, наче невидимим павутинням, облутав усю Європу своєю релігійною владою, де його могутнє слово припиняло війну чи запалювало її, де загроза страшного прокляття приборкувала пристрасті й напівдикі народи. Тут монастирі стали пристановищем тих людей, які сумирністю й незлобивою становили виняток із загального характеру й доби. Зрідка пастирі з печер та монастирів усовіщали удільних князів; але їхні усовіщання були марні: князі вміли тільки постити й будувати церкви, думаючи, що виконують цим усі обов'язки християнської релігії, а не вміли вважати її законом і підкорятися її велінням. Найнікчемніші причини породжували між ними нескін-

ченні війни. Це були не суперечки королів з васалами чи васалів з васалами: — ні! це були війни між родичами, між рідними братами, між батьком і дітьми. Не ненависть, не сильна пристрасть збурювала їх: — ні! брат брата різав за клапоть землі чи просто — аби показати відвагу. Приклад жахливий для народу! Кривість руйнувалась, бо жителі двох сусідніх уділів, родичі між собою, ладні були щохвилини повстати один проти одного з лютістю вовків. Їх не штовхала на це спадкова ворожнеча, бо хто був сьогодні другом, той завтра ставав ворогом. Народ набув спокійного звірства, бо він різав, сам не знаючи за віщо. Його не розпалювало жодне сильне почуття — ні фанатизм, ні марновірство, ні навіть забобон. Через те, здавалося, вмерли в ньому майже всі людські сильні благородні почуття, і якби з'явився якийсь геній, який захотів би тоді з цим народом здійснити велике, він не знайшов би в ньому жодної струни, за яку міг би вхопитися й потрясти безтямний склад його, окрім хіба фізичної залізної сили. Тоді історія, здавалося, застигла і перетворилася в географію: одноманітне життя, що ворухилося в частинах і було нерухоме у цілому, могло вважатися географічною належністю країни.

II. Тоді сталася надзвичайна подія. З Азії, з середини її, з степів, які викинули стільки народів у Європу, піднявся найстрашніший, найчисельніший, який учинив стільки завоювань, скільки до нього не робив ніхто. Жахливі монголи, з численними, ніколи доти не баченими Європою, табунами, кочовими будами, ринули на Русь, освітивши шлях свій полум'ям і пожежами — просто азійською буйною насолодою. Це нашестя наклало на Русь двохсотлітнє рабство й шовхало її від Європи. Чи було воно порятунком для неї, зберігши її для незалежності, бо удільні князі не вберегли б її від литовських завойовників, чи воно було карою за ті безупинні війни, — хоч що б там, але ця страшна подія спричинила великі наслідки: вона наклала ярмо на північній й середній руській княжінні, але дала тим часом походження новому слов'янському поколінню в Південній Русі, все життя якого була боротьба й історію якого я взявся подати.

* Нарис цей становить вступ до Історії Малоросії; але оскільки вся перша частина Історії Малоросії цілком перероблена, то він залишився одставленим і вміщується тут як чисто окрема стаття. (Примітка М. Гоголя).

III. Південна Русь найбільше постраждала від татар. Випалені міста й степи, обгорілі ліси, давній, зруйнований Київ, безлюддя й пустеля — ось чим була ця нещасна країна! Наякні жителі повтікали чи в Польщу, чи в Литву; багато бояр та князів повиїздило в Північну Русь. Ще раніше людність почала помітно зменшуватися в цій стороні. Київ давно вже не був столицею; значні володіння були набагато північніше. Люд, наче розуміючи сам свою нікчемність, залишав ті місця, де розмаїта природа починає ставати винахідницею, де вона розкинула степи прекрасні, вільні, з безліччю трав майже гігантського зросту, часто несподівано посеред них нагорнула косогір, убраний дикими вишнями, черешнями, чи провалила рівчак, весь у квітах, і по всіх, звивистих стрічках річок порозкидала чарівні краєвиди, простягнула на всю довжину Дніпро з невисотими порогами, з величними горячими берегами й незмірними луками — і все це зіграла помірним подихом півдня. Він полишав ці місця й скупчувався у тій частині Русі, де місцевість, одноманітно-плавна й рівна, скрізь майже болотиста, втикана сумними ялинами й соснами, являла не живе життя, сповнене руху, а якась нидіння, що вражало душу мислячого. — Наче цим ствердилось правило, що тільки народ міцний життям і характером шукає потужних місць або тільки сміливий і дивовижний місця витворюють сміливий, пристрасний, характерний народ.

IV. Коли перший страх минув, тоді потроху вихідці з Польщі, Литви, Русі почали селитися в цій землі, справжній вітчизні слов'ян, землі давніх полян, сіверян, чистих слов'янських племен, які у Великій Русі починали вже змішуватися з народами фінськими, але тут зберігалися в колишній цілокупності, з усіма язичницькими повір'ями, дитячими забобонами, піснями, казками, слов'янською міфологією, що так простодушно в них змішалася з християнством. Колишні жителі, які поверталися на свої місця, привели слідом за собою й вихідців з інших земель, з якими від тривалого перебування уклали зв'язки. Це заселення відбувалося з острахом, боязко, бо жадливий кочовий люд був не за горами: їх розділяли або, краще сказати, з'єднували самі степи. Не зважаючи на неоднорідність населення, тут не було тих міжусобиць, які не припинялися в глибині Русі: небезпека з усіх боків не давала можливості займатися ними. Київ, давня мати городів руських, дуже поруйнований страшними володарями табунів, довго лишався убогим і навряд чи міг зрівнятися з багатьма, навіть не дуже значними, містами Північної Русі. Всі покинули його, навіть ченці-літописці, для яких він завжди був священний. Звістки про нього враз перервалися

і, не зважаючи на те, що там залишалася ще парость князів руських, ніщо не врятувало його від піввікового забуття. Зрідка лише, наче крізь сон, мовлять літописці, що він був страшенно зруйнований, що в ньому були ханські баскаки, — і потім він від них занувся ніби непроникною запоною.

V. Тим часом як татари повергли Русь у бездіяльність та заціпеніння, великий язичник, Гедимін, вивів на сцену тодішньої історії новий народ, — народ убогий і життям, і засобами для життя, який населяв дікі соснові ліси нинішньої Білорусії, ще носив звірячу шкіру замість одягу, ще боготворив Перуна й поклонявся первісному вогневі в неторканих сокирою гаях, народ, який сплачував раніше данину руським князям, відомий на ім'я литовці. І цей народ при своєму князеві Гедиміні став найпомітніший на величезному північному сході Європи! Тоді міста, князівства й народи на заході Русі були якимись обривками, крайками, що лишилися за межами татарського поневолення. Вони не становили нічого цілого, і тому литовський завойовник майже самим рухом язичницьких військ своїх, що він їх створив досконало, підкорив своїй владі увесь проміжок між Польщею й татарською Руссю. Потім рушив він війська свої на південь, у володіння волинських князів. Цілоком природньо, що успіх супроводжував його скрізь. У Луцьку, однак, князь Лев дуже опирався, та нездужав був оборонити земель своїх. Гедимін, призначивши своїх старост і начальників, ішов далі на південь, до самісінького серця Південної Русі, до Києва. Луцький князь Лев утік і встиг якось умовити київського князя Станіслава вийти з своїми нечисельними дружинами назустріч грізному переможцеві; дружини було відсилено союзниками-татарами; але все розбігалось перед могутнім литовцем. Гедимін дуже побив їх біля річки Ірпелі, увійшов з перемогою в Київ, що мав на собі свіжий знак татарських відвідин, і настановив у ньому правителем князя Міндовга Ольшанського, який прийняв грецьку віру. Отож литовський завойовник у самих татар вихопив майже з-перед очей землю! Це мусило, здавалося б, викликати боротьбу між двома народами, але Гедимін був людиною міцного розуму, був політиком, не зважаючи на очевидну свою дикість і свою неосвічену добу. Він зумів зберегти дружбу з татарами, володіючи відібраними в них землями й не сплачуючи ніякої данини. Цей дикий політик, який не знав грамоти й сповідував язичницького Бога, у жодного з підкорених ним народів не змінив звичаїв і старожитного правління: усе залишив по давньому, підтвердив привілеї й суворо наказав старшинам поважати народні права, ніде навіть не означив свого шляху спустошенням. Цілкови-

та нікчемність довоколишніх народів та інших історичних осіб надають йому якоїсь велетенської постави. Він помер 1340 року; мертвого посадили на коня з його зброєю і з мисливськими собаками, соколами й спалили за язичницьким звичаєм литовців. Слідом за ним такі ж два сильні характери, Ольгерд і Ягайло, піднесли Литву, використовуючи ту ж саму політику з приєднаними народами.

VI. І ось Південна Русь, під могутньою опікою литовських князів, зовсім відокремилась від Північної. Усякий зв'язок між ними порвався; уклалися дві держави, що називалися однаковим ім'ям — Руссю, одна під татарським ігом, друга під одним скіпетром з литовцями. Але вже зносив між ними не було. Інші закони, інші звичаї, інша мета, інші зв'язки, інші подвиги уклали два цілоком відмінні характери. Яким чином це відбулося — становить мету нашої історії. Але насамперед треба поглянути на географічне становище цієї країни, що неодмінно повинно передувати всьому, бо від вигляду землі залежить спосіб життя й навіть характер народу. Багато чого в історії вирішує географія.

Ця земля, що дістала згодом назву України, сягає на північ не далі 50° широти, більше рівна, ніж гориста. Невеликі височини зустрічаються дуже часто, але жодного гірського пасма. Північна її частина перемежується лісами, в яких раніше водилися цілі зграї ведмедів і диких кабанів; південна — вся відкрита, вся із степів, що кипіли родючістю, але тільки зрідка засівалися хлібом. Незайманий і потужний ґрунт їхній свавільно вирощував силу-силену трав. Ці степи кишіли стадами сайг, оленів і табунами диких коней. З півночі на південь плине великий Дніпро, оповитий галуззям річок, які впадають у нього. Правий берег його горяний і являє чарівні й зарозумілі місцевості; лівий — увесь із лугов, укритих гаями, які затоплювалися водою. Дванадцять порогів — скель, що виростили з dna ріки, — неподалік від впадіння його в море перегороджують течію й роблять плавання по ньому надзвичайно небезпечним. Коло порогів водилась порода диких кіз — сугаки з білими лискучими рогами, з м'якою, атласною шерстю. Раніше води в Дніпрі були вищі, розливавсь він ширше й далі затоплював луги свої. Коли води починають спадати, тоді вигляд вражаючий: усі височини виступають і здаються незліченними зеленими островами посеред неозорого океану води. У Дніпро впадає тільки одна судноплавна ріка, Десна, яка плине в Північній Україні, з лісистими берегами, що їх майже з обох боків затоплює вода; але й ця ріка тільки в деяких місцях судноплавна. Крім того, на півночі Остер і частина Сейму, на

півдні Сула, Псел, з низкою краєвидів, Хорол та інші; але жодна з них не судноплавна. Сполучення ніякого немає, виробами не могли взаємно обмінюватися — і тому тут не міг і виникнути торговий народ. Усі ріки розгалужуються посередині, жодна з них не протікала на кордоні й не правила за природню межу з сусідніми народами. Чи на півночі з Росією, чи на сході з кипчацькими татарами, чи на півдні з кримськими, чи на заході з Польщею, — скрізь вона межувала полем, скрізь рівнина, усіма сторонами відкрите місце. Був би хоч з однієї сторони природній кордон з гір чи моря — і народ, який оселився тут, утримав би політичне буття своє, уклав би окрему державу. Але беззахисна, відкрита земля ця була землею спустошень і нападів, місцем, де стиналися три ворогуючі нації, угноєна кістками, удобрена кров'ю. Один татарський напад нищив усю працю хлібороба; луки й ниви витолочували кінями й випалювали, легкі житла руйнували вщент, жителів розганяли чи гнали в полон разом з худобою. Це була земля страху, і тому в ній міг витворитися тільки народ войовничий, дужий своїм єднанням — народ відчайдушний, усе життя якого було повите і виплекане війною. І ось виселенці вільні й невільні, бездомні, ті, яким нічого було втрачати, яким життя — копійка, буйна воля яких не могла терпіти законів і влади, яким скрізь загрожувала шибениця, отаборились і вибрали найнебезпечніше місце на виду азійських завойовників — татар і турків. Це нагуртування, розрісшись і збільшившись, склало цілий народ, який накинув свій характер і, можна сказати, колорит на цілу Україну, який зробив диво — перетворив мирні слов'янські покоління у войовничий, відомий під іменем козаків, народ, який є одним із дивовижних явищ європейської історії, яке, можливо, одне стримало це спустошливе розлиття двох магометанських народів, що загрожували поглинути Європу.

VII. Якщо не до кінця XIII, то до початку XIV сторіччя можна віднести появу козацтва, до тих віків, коли свята, сильна щирість до релігії ще не проходила в Європі, коли майже раптово в усіх кінцях невинно утворювалися братства й ордени рицарські, які становили дивну протилежність тодішньому роз'єднанню, які з дивовижним самозреченням знищили й відкинули умови звичного життя, безшлюбні, суворі, невідійні споглядачі справ світу, залізні поборники віри Христової. Чим слабший був зв'язок тодішніх держав, тим дужче росла жажлива сила цих товариств. Розлиття магометанства й магометанських нових сильних народів, які вже вривалися в Європу, збільшувало їх ще дужче. Дух цих братств поширився скрізь і не поміж

рицярями, і не для подібних призначень. У цей час з'явився біля порогів городець, чи остріг — Черкаси, збудований відважними виселенцями, ім'я якого бринить жителями Кавказу, навіть побудову якого багато хто приписує їм, і де було головне зборище і таборище козаків. Спочатку часті напади татар на північну частину України змушували жителів рятуватися втечею, прилучатися до козаків і збільшувати їхнє товариство. Це було пестраве зборище найвідчайдушніших людей прикордонних націй. Дикий гурган, пограбований росіянин, польський холоп, що втік від деспотизму панів, навіть утікач ісламізму — татарин, можливо, започаткували це дивне товариство по той бік Дніпра, яке згодом поставило собі за мету, як і орденські рицарі, вічну війну з невірними. Це нагуртування людей не мало ніяких укріплень, жодного замку. Землянки, печери й тайники в дніпровських кручах, часто під водою, на дніпровських островах, у гущавині степової трави, слугували їм сховком для себе і для здобутого багатства. Гніздо цих драпіжників було невидиме; вони налітали зненацька і, схопивши здобич, поверталися назад. Вони повернули проти татар їхній же спосіб війни — ті ж азійські наскоки. Як життя їхнє приречене було на вічний страх, так само, з свого боку, вони зважились бути страхом для сусідів. Татари й турки повинні були повсякчас ждати цих неблаганних жителів порогів. Магометанський сусід не знав, як назвати цей ненависний народ. Якщо хтось хотів до когось висловити найбільше презирство, то обзивав його козаком.

VIII. Більша частина цього товариства складалась, однак, з первісних, корінних жителів Південної Русі. Доказ — у мові, яка, не зважаючи на прийняття багатьох татарських і польських слів, мала завжди суто слов'янську південну фізіогномію... Усяк мав повну волю приставати до цього товариства, але він повинен був неодмінно прийняти грецьку релігію. Це товариство зберігало всі ті риси, якими змальовують ватагу розбійників, але, поглянувши глибше, можна було побачити в ньому зародок політичного тіла, засади характерного народу, який уже на початках мав одну головну мету — воювати з невірними й зберігати чистоту своєї релігії. Це, однак, не були строгі рицарі католицькі: вони не накладали на себе ніяких обітниць, ніяких постів; не гамували себе здержуванням та умертвінням плоті; були неприборкані, як їхні дніпровські порogi, і у своїх шалених бенкетах і гульбищах забували цілий світ. Те саме міцне братство, яке зберігається у розбійницьких ватагах, зв'язувало їх між собою. Все було в них спільне — вино, цехіни, житла. Вічний страх, вічна небезпека навіювали їм

якесь презирство до життя. Козак більше турбувався про добру міру вина, ніж про свою долю. Але в наїздах видно було всю гнучкість, усю кмітливість розуму, все вміння користуватися обставинами. Треба було бачити цього жителя порогів у напівтатарському, напівпольському вбранні, на якому так різко відбилися прикордонність землі, який позазійськи мчав на коні, що зникав у густій траві, який нападав із швидкістю тигра з непомітних тайників своїх або вилазив несподівано з річки чи болота увесь у мулові й здавався страховиськом втікаючому татарину. Цей же самісінський козак, після наскоку, коли гуляв і пив із своїми товаришами, сипав здобутими скарбами, був нестямно п'яний і безтурботний до нового наскоку, якщо тільки не випереджали їх татари, не розганяли їх п'яних і необачних і не руйнували вщент їхнього городця, який, наче дивом, будувався знову, і спустошливий, жажливий напад був помстою. Потім знову та сама необачність, таке саме гульбове життя.

IX. Здавалося, існування цього народу було вічне. Він ніколи не зменшувався: вибулі, вбиті, втоплені замінювалися новими. Таке гульбове життя приваблювало кожного. Тоді був той поетичний час, коли все здобувалося шаблею, коли кожен у свою чергу намагався бути дійовою особою, а не глядачем. Це нагуртування потроху набуло цілком одного спільного характеру й національності, і, що ближче до кінця XV сторіччя, то дужче збільшувалося новоприйшлими. Нарешті цілі слободи й села почали оселятися з господарями й родинами біля цієї грізної твердині, щоб користуватися її захистом, за умови деяких повинностей. І таким чином місця коло Києва почали безлюдніти, а тим часом по той бік Дніпра людніли. Сімейні та одружені від поступування та стосунків з ними потроху набували того ж войовничого характеру. Шабля й плуг здружилися між собою й були в кожного селянина. Тим часом гульбіві безженці, разом з червінцями, цехинами й кінями, почали умикати татарських жінок та дівчат і одружуватися з ними. Від цього змішування риси обличчя їхнього, на початку різнохарактерні, набули однієї спільної фізіогномії, більш азійської. І ось склався народ, який за вірою й місцем перебування належав Європі, проте за способом життя, звичаями, вбранням цілком азійський, — народ, у якому так дивно зіткнулися дві супротивні частини світу, дві різнохарактерні стихії: європейська обачливість і азійська необачність, простодушність і хитрість, потужна діяльність і превеликі лінощі й мляість, прагнення до розвитку й довершення — і водночас бажання видаватися погордливім до всякого довершення.

Олександр ШОКАЛО

ПРОВІДЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ: ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ І СТЕПАН ТОМАШІВСЬКИЙ

Ці два великі історіософи, подвижники української культури народилися в різні часи й у різних сторонах України: П.Куліш – на початку минулого століття на Сході, в Сіверії, а С.Томашівський – наприкінці століття на Заході, в Галичині. А поєднує їх надиво подібне розуміння української історії, сучасного їм буття й передбачення майбутнього. Вони критично розглядають процеси життя свого народу з погляду національної ідеї як необхідної передумови становлення нації й національної держави й ставлять перед українцями високі моральні вимоги з позиції непримінюваних вартостей.

П.Куліш і С.Томашівський – люди одного духовного типу. Як аристократи духу, носії національної консервативної ідеології ці два правдиві українці не зажили слави серед своїх сучасників, бо відверто висловлювали власні думки й не потурали недужій масовій свідомості. А тогочасна українська суспільна думка вже вражена демоліберальною та соціалістичною пропагандою, й на політичному кону почала виникати люмпенізована псевдоінтелігенція з претензією на роль нової національної еліти. А тим часом український народ залишається в духовній і політичній неволі. І як кожен невольний людина українці зі страху замовчують і свою питому національну ідею, і її провідців. Так у XIX ст. приречений на замовчування П.Куліш, а в XX – С.Томашівський. Духовну особистість кожного з цих двох конгеніальних людей можна передати словами самого С.Томашівського, що ними він характеризує особистість П.Куліша в статті "Куліш і українська національна ідея": "...постать самотня, яка не знала благовонних кадил громадського почитання і візантійської чолобитности, ні за життя, ні по смерті, дарма, що ся постать висока і далеко перевищує пересічного національного святого всіх українських земель..."

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ (1819–1897) як мислитель і митець яскраво виявив себе в різних сферах української культури: історик, філософ, поет, прозаїк, драматург, публіцист, перекладач, літературознавець, фольклорист, мовознавець-орфограф, педагог, маляр-графік, видавець. Будучи різнобічно обдарованим з народження і енциклопедично освіченим, він володів давніми класичними й новими європейськими мовами. Після навчання в Новгород-Сіверській гімназії та на філософському й правничому факультетах Київського університету викладав у Петербурзькому університеті.

Народжений у аристократичній козацькій родині, Пантелеймон з дитинства органічно засвоїв традицію рідної культури й ідею національної особливості українців та природного права народу на свій державний лад. У той час, коли в Російській імперії заборонялося нашому народові називати себе давнім самонайменням – українці (а тільки – малороси), а українську мову можна було вживати тільки у селянському побуті, П.Куліш перший почав писати українською наукові праці, зокрема історичні, започаткував українську романістику, виконав перші й неперевершені українські переклади з Біблії й творів Шекспіра та Байрона, здійснив ґрунтовні записи українських народних дум, пісень, міфів. Крім того П.Куліш – перший біограф і видавець повного зібрання творів свого земляка М.Гоголя. Заснувавши 1856 р. в Петербурзі власну друкарню для видання українських книг, П.Куліш створив для цього нову українську абетку, названу "Кулішів правопис", що нею ми користуємося й нині. У 1861–62 рр. видавав перший український суспільно-політичний і літературно-містецький журнал "Основа".

Ще на початку своєї просвітницької діяльності П.Куліш висловив кредо: "Україна й українська мова зробилися тепер моєю істинною святею". І відтак ціле життя він самовіддано відстоював природне функціонування рідної мови в усіх сферах життя народу й проводив у світ українську ідею. Незвичайний це чоловік – в усьому він перший і в усьому великий. І ні в кого не було стільки недоброчинців і за життя, й по смерті, як у П.Куліша. Бо мало хто з земляків годен осягнути його могутні подвижницькі поривання на шляху відродження України, а немало було і явних та прихованих ворогів української ідеї, що називали себе "представителями Москви".

У "Зазивному листі до української інтелігенції" П.Куліш провадить глибокий історіософський аналіз окремих його українського життя під руйнівним гнітом Російської імперії: "Аж два царювання сплямовано вже гашенням нашого духа. І хіба ж його вгашено? Хіба ж ми злилися зв одну націю з "православним" Московським царством? Не тільки не злилися, а стали від нього, через те насильство, ще дальше, ніж були колись від Польського католицького королівства". Але "через те насильство й тиранство", через "піддобрювання москалів" українці втратили безліч "неоплатимі сили": "...Не маємо вже і своїх сановників... Не маємо ні свого українського трибуналу, ні свого звичаєвого права. Не маємо ні такої церкви, котра підлягала б суду громадської совісті, ні такої школи, котра виховувала б наших дітей згідно з духом нації. Не маємо навіть рідної преси, котра б не давала національній мові миршавити під напливом чужої... Одно тільки наше зосталося при нас – живе українське слово... То ж воно служило в боротьбі сили мускульної з мускульною. Тепер наступив для нього час боротьби духа з духом..."

Духовне подвижництво П.Куліша стало правдивим героїзмом серед української суспільної руїни, коли "історія, здавалося, застигла й перетворилася в географію" (М.Гоголь; див с.11). Традиційну державну структуру України в цілому було зруйновано, а національний дух жеврів лише по хуторах – невеликих поселеннях серед розкішної української природи, заснованих козаками – залишками військово-адміністративної верстви давнього українського суспільства, що тепер змушена була займатися хліборобством. До хутірського життя повертається з імперської столиці П.Куліш. Замість професорської посади у Петербурзькій Академії наук перспективний вчений відбув трирічне заслання в глухий Тулі (1847–1850), за участь у Кирило-Мефодіївському Братстві. Після цього він оселяється на хуторі Мотронівка – родовій садибі своєї дружини Олександри Білозерської-Куліш, талановитої української письменниці, псевдонім якої – Ганна Барвінок. А 1853 р. придбав землю на хуторі Заріг (Байвщина) неподалік від Лубен і поставив там власну "хуторянську оселю". (Докладніше опісля його життя в есеї "...Благословен день нашого знайомства..." – ж. "Україна", чч. 36–38, 1989).

Хутірське господарство Куліша, до якого він сам докладав рук, стало економічною основою всіх його культурницьких звершень. На хуторі Мотронівка (нині село Оленівка Борзенського р-ну Чернігівської обл.) цей великий трудивник достойно й завершив своє земне буття. А до "могили Пантелеймона" старі місцеві люди й нині ходять як на прощу до святого. Цей факт підтверджує істинність висновку С.Томашівського про духовну велич П.Куліша.

Потребує роз'яснення єдине припущення галицького історіософа щодо свого сіверського попередника, який, "ставляючи критично, чи взагалі неприхильно, до національного сучасного і минулого, не дав і не вмів дати жодної спроби позитивної ідеології, і цим способом утруднив або й унеможливив зрозуміння його думок та приєднання прихильників". Тут С.Томашівський під позитивною ідеологією розуміє не загальнонаціональний ідейний чинник, а ідейно-психологічну установку гордої вдачі П.Куліша, який не прагнув зовнішньої прихильності до себе юрби, що поверхово розуміла його ідеологію.

А ідеологія П.Куліша народилася з його власного культурного хутірського життя як органічний вияв духовно-господарської традиції українців. Це – "хутірська філософія" чи "філософія природи", що стала символом української національної ідеї.

Свою практичну філософію П.Куліш висвітлював у художніх творах, у публіцистиці "Листи з хутора" (С-Пб., 1861) і сконцентрував у праці "Хутірська філософія й віддалена од світу поезія" (С-Пб., 1879). Весь тираж цієї книги одразу ж було знищено (збереглося лише кілька примірників). З одного боку офіційна імперська ідеологія чинила Кулішевому духовному подвижництву жорстокий опір і нарекла його ідеологом українського націоналізму. (Ідеологи більшовицької імперії цілком успадкували від своїх попередників великодержавницьке ставлення до української національної ідеї й до П.Куліша). А з інших сторін на "хутірську філософію" накинута осквернителі: зайшли прогресисти-космополіти й доморошені демоліберали та позитивістсько-матеріалісти. Кулішеву філософію, що ґрунтується на прадавній духовно-господарській практиці народу, вони споганили ідеологічно лайкою – "українське хуторянство" й заступили її в масову свідомість як інтелектуальний вірус, а традицію української культури оголосили відсталістю. Українська культура як релікт індоєвропейської античності була і є під особливим прицілом нівелюаторів, які вдають із себе провідників прогресу. Кулішева пересторога актуальна й нині: "...Історія обману довша, якби її списати, од історії ширшої правди... Сами ви се добре знаєте, а нам із своїми книжками набивається... О, бодай вас, цивілізаторів! У вас усе тільки сьбыт і потребленіє на умі! Якби весь мир закіпів торгом, то вам би й раю Божого не треба... Тим-то й не ймемо ми вам віри..." ("Листи з хутора").

Чим же Кулішева "хутірська філософія" викликала таку шалену реакцію в чужих, лишаючись для більшості своїх недосяжною? Теорію й практику хуторянства засновано на природній стабільності хутірського життя, на звичаєвому праві й природній релігійності. Хутір для П.Куліша – образ духовного центру земного буття, де людина досягає просвітлення й здобуває внутрішню незалежність від зовнішнього хаосу. (Первинне значення слова хутір або ще архаїчнішого хатор – Житло Духа Світла). "Хутірська філософія" ("філософія природи") – одвічна духовна практика українців-хліборобів, завдяки якій людина одушевлює природу своєї питомих земель і наближує до природного стану людський світ.

Отже, П.Куліш поновив у пам'яті свого народу традицію життя за законом внутрішньої свободи людини. Водночас український мислитель став предтечею європейського екзистенціалізму. Проте, особливості Кулішевої екзистенційної концепції в тому, що в ній передбачається внутрішня свобода як індивіда, так і народу: "... Народи живуть по закону Божому, по закону природи, і вся правительська мудрість тільки в тому, і єсть, щоб сього закону не ламати, – скажемо лучче: щоб об сей закон не розбитись. Тим же то й

наш мизерний, знівечений і незгідний нарід український має таке велике право на свою жизнь, як і найменша травинка на свою..." ("Історичне оповідання"). Свою концепцію "української національності і духовної свободи" П.Куліш ґрунтує на науковому осягненні універсальних космічних законів, які визначають закони людського життя.

Національна особливість українців найясравіше виявляється в таких ознаках людської расовости: могутня індивідуальна духовна воля, висока совісність, глибока сердечність і мудрість, сильне почуття власної підности. Найхарактернішою ознакою людського життя є духовна воля – високе поривання душі, незважаючи на негідні умови буття. Українці в кращих виявах свого генотипу зберігають первинну духовно-природну цілісність ества і водночас чітко розрізняють природну потребу організму бути в земному просторі й духовне прагнення душі жити в безвічності. В цьому виявляється характерна для автохтонного етносу просторова нерозривність із своєю рідною землею й позачасова єдність із Космосом. Звідси так ясно постає земна й духовна реальність України і традиція української культури – вияв життя етнічного духу в розмаїтті стабільних форм природного буття.

Коли нагуртування людей усвідомлює себе особливо духовно-природною цілісністю в комплексі етнічної культури (етика родинних і суспільних взаємин, мова, релігія, звичаї, господарство, державний лад, освіта, наука, мистецтво), то це вже є народ, який має свою традицію й національну ідею і реалізує себе як державотворча нація. А для того, хто не успадкував традиції питомої культури, рятівним променем у мороці винародовлення стає національна ідея, пропущена через власне серце: "Людське серце творить шануваний побит, а письменний люд знаходить йому правила життя людського, та й наказують і в будучині тим робом жити...". Моральні принципи "чистого серця", "філософії природи" П.Куліша та "мудрого серця" філософської практики самопізнання Г.Сковороди, а також "філософія серця" П.Юркевича являють суть духовного типу українців і української ідеї. Моральною міццю національної ідеї люди об'єднуються в життєздачне етнічне ество й виформовують свій питомий державний лад – органічну структуру суспільства, регульовану законами звичаєвого права автохтонного народу. У Кулішевому розумінні українська національна ідея згуртовує людей не в механічно змішаний колектив на чолі з політичними зверхниками, а в громаду свідомих, духовно вільних людей, адже: "Національна й соціальна динаміка підлягає такому ж незмінному законові, як і променість речовини".

Особливість української національної ідеї в тому, що вона не розрахована на усереднену масову свідомість, а потребує людей сильної духовної волі. На цій засаді ґрунтується і етико-релігійний принцип великого українського природознавця В.Вернадського (1863–1945): "По суті для цілковитого вдоволення людини важливе одне питання – питання не про божество, а про безсмертя особистості". Тобто, для правдивого українця дієвим чинником індивідуального й суспільного життя стає ідея, що в ній реалізується енергія його душі й розуму, його воля до життя. В цьому суть українського індивідуалізму, який забезпечує життєвість національної ідеї навіть у малій часточці генофонду етносу. В українській традиції індивідуальна воля узгоджується з гуртовою волею нації та Всеєдиною Волею завдяки звичаєвим нормам етики, права й релігії. Воля до життя – це вияв у людині духу першотворення й расової чистоти.

Уже в часи П.Куліша й С.Томашівського генетичне й духовне здоров'я української раси тривожно підупало. Правомірність вживання тут поняття *раса* обумовлюють тим, що автохтонна людина України, здавна вибираючи в себе різні племенні й етнічні напливи, в динамічному процесі духовно-природного добору, органічної етно-культурної селекції витворила особливий расовий тип і давністі історії своєї культури, власним духовним потенціалом явила світові потужність раси. Послаблення життєвого потенціалу українців сталося через нескінченні оборонні війни, а згодом через імперську політику держав (Росія, Польща, Австро-Угорщина), що в їхніх межах опинилося розчленоване ество України. А найтяжчих генетичних і духовних втрат зазнали українці в ХХ столітті – під нівеляційним гітлом більшовицької імперії.

Та коли українці зберіг своє расове чуття й ідеологічний імунітет, він не піддається ні впливові роз'єднуючих націю партійних ілюзій, ні психозові масового винародовлення. Така людина самокоригується особистим смислом національної ідеї, а її індивідуалізм стає психологічним механізмом забезпечення дієвості цієї ідеї задля підтримання гармонії духовного типу раси. Такими національно ідейними й расово типовими українськими індивідуальностями є П.Куліш і С.Томашівський.

СТЕПАН ТОМАШІВСЬКИЙ (1875–1930) – один із найвизначніших істориків України з титулом "найвизначніший історик Галичини", талановитий публіцист із даром передбачення, мудрий політик. Після закінчення Самбірської гімназії та історичного факультету Львівського університету, де студіював у семінарі проф.М.Грушевського, учителював у гімназіях Перемишля, Бережан, Львова, викладав історію України у Львівському університеті й Ягеллонському університеті. З 1913 р. очолював Наукове Товариство ім.Шевченка. У 1919–21 рр. представляв Галицький Уряд у Парижі та був послом Галичини в Лондоні. З 1921 р. в Берліні редагував часописи "Українське слово" й "Літопис" та організував видавництво "Ратай", а в 1925–26 рр. редагував у Львові двотижневик "Політика". З 1927 до кінця життя працював у Ягеллонському університеті Кракова. Широкий обсяг наукових зацікавлень С.Томашівського вимагав ґрунтовного вивчення історичних джерел, тому він оволодів п'ятнадцятьма мовами – давніми й новими європейськими.

У своїх наукових працях С.Томашівський виявляє не тільки талант уважного проникливого дослідника історичних джерел, а й сильний критичний хист на ґрунті широкого світогляду, що є визначальною рисою правдивого історика. Вчений мав також велику громадську відвагу піддати сумніву засадничу настанову визначних українських істориків "народницької школи",

й зумів переконливо довести однобокність висновків цих вчених, які зводили процеси української історії до інтересів соціально успліджених верств. Ще з свого селянського дитинства С. Томашівський органічно засвоїв моральну засаду цілісності життя народу й перейнявся розумінням, що ідея питомої держави є вродженою в українців.

С.Томашівський став основоположником української державницької історіографії, провідником державницької ідеології. У своїх працях вчений дав класичний приклад державницького пояснення історії українського народу й на цій правдивій позиції його погляди сходяться з поглядами П. Куліша на руйнівницькі сили в українській історії. Мало хто знає, що С.Томашівський був учителем В.Липинського й спонукав його до студій над історією України. У критичних корективах до творів і виступів В.Липинського С.Томашівський настановляв "не виходити від якоїсь улюбленої доктрини, а лише від якогось факту", аби творча сила покоління народу не перевелася на ніщо в хаосі формалістичних доктрин. І хоч як С.Томашівський цінує історичні факти, але в його працях немає зайвих подробиць, бо вони "вбивають загальні ідеї, тобто найважливіше в історії".

Будучи ідеологом і активним державницьким діячем, С.Томашівський, однак, застерігав українське суспільство від самогіпнотизування словами "державна, держава, держава" в складному процесі будівництва власної державности. На жаль, це лишається надто актуальним і сьогодні. Великий історіософ знав, що людський загаль передусім необхідно виховати до національної державности, починаючи від своєї питомої ідейної засади, через цілу низку історичних чинників – політичних, культурних, економічних. Людині України має прийти духовно-історичний шлях до української нації, виразно усвідомивши власну національну індивідуальність.

На чому ж ґрунтується ідея С.Томашівського про індивідуальну особливість України? С.Томашівський виділяє такі провідні ідеї в історичному українському житті, аналізуючи його в праці "Українська історія": "Перша ідея випливає з відвічного контрасту між культурно-лісовою і степово-луговою полозою нашої землі... Друга ідея випливає з політично-культурної суперечности Заходу і Сходу... В основі третьої історичної ідеї України лежить політично-господарський контраст Півночі і Полудня, скріплений окремішністю расовою і культурною... Степ, Польща, Московщина – отсе трикутник історично-політичного розвитку України". Поклавши в основу своєї концепції історії України *землю*, С.Томашівський робить висновок, що тільки "в географічній розумінні можна говорити про Україну як про індивідуальне незмінне поняття впродовж *усєї* історії". Розглядаючи Україну як географічне поняття, С.Томашівський вирішальної ваги надає її планетарному положенню і його історичним наслідкам: "Планетарне положення України вирішене **Чорним морем**, яке сим способом стає географічною, політичною і господарською основою *сеї* землі".

Відзначаючи об'єктивність історичної концепції С.Томашівського, наведу проникливе спостереження зі статті до 20-річчя смерті вченого: "Сьогоднішній поважний читач, що не є хворий на "гурра-патріотизм", не закидає С.Томашівському, а навпаки, високо оцінить його історичну об'єктивність, бо в своїх історичних працях він не писав виключно проти Москви або проти Польщі, а про Україну" (зб. "Україна", 1951).

Оцінюючи стан українського суспільства, у статті "Чи є українська національна ідея?" (1921), С.Томашівський пише, що нинішнє "поняття України мало має спільного з географією, а ще менше з геополітикою. В таких обставинах не дивно, що ідея народу як людиности в наших ідеологіях дуже мрячна: в одних Українець тільки той, хто лівіший есдеків, без огляду на расу і мову; в інших тільки греко-католик має право бути членом нації т.т. Про історичний елемент у тих ідеологіях нема що й говорити. Національні ідеології, про які тут мова, не то не історичні, вони всі просто антиісторичні". С.Томашівський відстоював цю істину з лицарською відвагою, незважаючи на агресивне ставлення до неї недужої громадської думки. С.Томашівський, як і П.Куліш, покладав надію на майбутні покоління українців. Саме молодій українській силі й прозрілій національній свідомості адресує вчений збірку історико-публіцистичних есеїв "Під колесами історії" (Берлін, 1922; перевидано в Нью-Йорку 1962), наголошуючи в передмові, що "...самопізнання і самопризнання то передумова самоправа, а без цієї останньої – ми пропадемо". Особливий ідейний сенс у цій збірці має дослідження "Куліш і українська національна ідея".

Вчений присвячує цю книгу жертвам української політики: під колеса історії штовхнули Україну самодурські амбіції різних партій, які претендували на провідну силу українського народу в його державотворчій потузі. С.Томашівський один із небагатьох істориків передбачив страшний парализуючий вплив комуністичної ідеології й трагізм української інтелігенції, руками якої більшовицька імперія нищила українське село – основу нації. Таким же глибоким провідцем ідеологічних причин та інтелектуальних засобів нової національної руйни виявився й П.Куліш: "Сим комунізмом, що проповідують Ваші школярі, нароблять вони тільки халепи письменним дурням, а в пахарську громаду наука ся не піде – ні в Галичині, ні в Україні" (з листа до проф. І.Пуляу в Прагу).

Ломпенізована інтелігенція, самоодурена новою месіанською ідеологією й розслаблена демолібералізмом, не змогла зробити моральних висновків з попередніх катастроф в українській історії. Псевдоінтелігентські претензії політичних зверхників на роль національної еліти обернулися великим лихом для України. А демолібералізм вичерпно засвідчив, що він нездатний бути нацйотворчим і державотворчим чинником, бо духовно неспроможний генерувати українську ідею.

Знеміченіе українство, що животіє в розокремлених частинах, зможе консолідуватися в структуроване державотворче українське суспільство шляхом національної ідентифікації – силою індивідуально усвідомленої національної ідеї. Коли українська ідея стане для свідомого громадянства його національною ідеологією і релігією.

КУЛІШ І УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ

Степан
ТОМАШІВСЬКИЙ

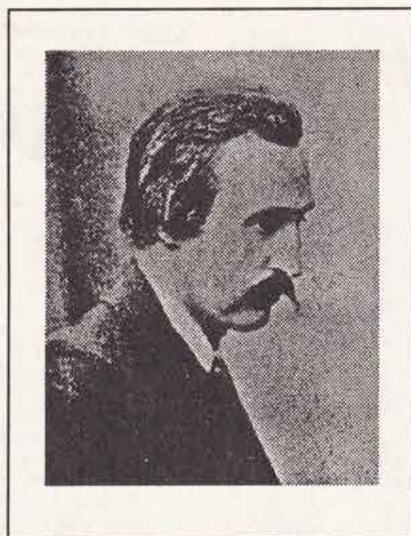
1. НЕПОПУЛЯРНІСТЬ КУЛІША

Україна — то обіцяна земля для людей, які шукають народньої слави; для письменників, артистів, політиків і отаманів. Так було здавна, так зосталось і досі. Одні здобувають популярність, переймаючи певні кличі, вкорінені серед народніх мас; інші — стаючи на службу певним модним ідеям, придуманим для щастя тих же мас. У висліді — кожний десятий український інтелігент тішиться, як за життя так і по смерті, звичайно більше за життя, добре заслуженою всенародною славою. Та це правило не зосталось без виімку. Серед безлічі прославлених батьків народу, якими обдарувала нас історія XIX ст., є одна постать самотня, яка не зазнала благовонних кадил громадського почитання і візантійської чолобитности, ні за життя, ні по смерті, дарма що ся постать висока і далеко перевищує пересічного національного святого всіх українських земель. Це П. О. Куліш. Людина найменше популярна, найменше оцінена і, мабуть, найменше зрозуміла в усьому українському письменстві. Неначе другий Іван із Вишні, анахорет за життя, радо промовчуваний по смерті.

Причина цієї непопулярности складна, очевидно. В її основі лежить, мабуть, особиста вдача автора "Чорної Ради" — горда, аристократична, яка при всій любові до людини неприхильна юрбі і її норвам. Винен цьому, здається, його пристрасний і амбітний темперамент, який легко зражував людей і сам зражував себе до них. Далі й суперниченню з поодинокими сучасниками, не вільне від людського почування заздрости (Єгова також заздрив!), доводило до конфліктів із особами, групами, течіями й пануючими поглядами. Коли до всього додати, що в Куліша була розвита одна дорожочина прикмета, яка дуже рідко стрічається між Українцями, себто сміливість висловити щиро свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові*; взагалі відвага бути непопулярним — а матимемо психологічний підклад тої моральної самоти, в якій він провів мало не весь свій вік і яка перейшла згодом й у фізичну відчуженість від людей. Та не про відносини Куліша до поодиноких людей хочемо тут говорити, а до всього українського колективу або ще краще: до української національної ідеї.

2. КОНФЛІКТ

Критики Куліша (я сам належав колись до них) закидають йому, що він у своїх творах, поетичних і наукових, пішов у розріз із головними принципами національних змагань українського народу, в минулому і сучасному,

та цим некорисно зрівноважив ті цінності, якими він збагатив національну культуру. Кулішеві "гріхи" можна зібрати коротко ось як: а) русофільство чи радше прихильність до ідеї національно-політичного "об'єднання"; б) польонофільство чи там признавання культурних заслуг Польщі; в) погляди, що в історії української козащини й гайдамаччини виявились здебільшого руйнівницькі, антикультурні інстинкти Українців; г) докори українській інтелігенції, головно письменникам й ученим, що вони ідеалізують ці соромні вчинки своїх предків і цим плекають далі руйнівницькі нахили серед громадянства. Якби Куліш був допустився цих ересей тільки у своїх творах наукових (Історія возсоединенія Руси та Отпаденіє Малороссіи отъ Польши) і публіцистичних (Крашанка, Мальована гайдамаччина, Украинские паны й ін.), то судді були б мабуть лагідніші для нього; та він, на жаль, посіяв їх дуже густо у своїх поетичних творах і так сказати увіковічнив їх.

Ось із яким посланням звернувся він "до рідного народу, подаючи йому переклад Шекспірових творів":

*Народе без пуття, без чести і поваги,
Без правди в письменах, завітах предків диких,
Ти, що повстав еси з безумної одваги
Гірких п'яниць, сіпак і розбишак великих.
О варваре сліпий! Покинь тріумфовати,
Потупся, зчервоній од сорому важкого;
Бо мають всі твої сусіди назвати
Своїм, а ти своїм не назовеш нічого.
На ж дзеркало, воно всесвітнє, — визирайся.
І зрозумій, який ти Азіат мізерний,
Розбоек по світах широким не пишайся,
Забуть свій манівець, козацький пролаз
темний,
І на культурню путь Владимирську вертайся.*

А скільки дісталося українським письменникам і вченим, які залюбки підшиваються під авторитет Шевченка!!

*В ім'я його святе,
На сором України,
Ви брехні плетете
Про благодать Руїни.
На глум Тарасові,
Жалкують наші вчені,
Що не дорізали
Панів ножі свячені.
Що Гонти й Залізняка,
Не стали там князями,
Де правив Мономах
З синами — витязями.*

Із своїми критиками без ліку розправляється поет не менш пластично, порівнявши їх із Татарами:

*Ви на мене ордою налітали,
Ордою дикою під бунчуком науки.
Моє добро брехнею руйнували,
Мені в'язали дуросвітством руки,
І по живому в язики дзвонили,
Моє ім'я і славу хоронили.
Татари! де ви ділись — позникали?
В яких улусах темних поховались?
Забуто все, що ви в нас витворяли,
Одні мої пісні про вас остались.
Скажіте: як вас люди величали?
Якими титлами ви в нас пишались?
Що знав про вас убогий антикварій,
Додаючи до мене коментарій.*

Такими й їм подібними думками пронизана мало не вся літературна спадщина Куліша. Звичайно, трудно сказати, щоб поетичність і загалом літературна стійність його писань багато користала з цієї прикмети; навпаки, полемічна пристрась убила не одну його поезію, хоч далеко не кожну (прим. Маруся Богуславка).

Тут не місце зупинятися над джерелом, початком і розвитком цього конфлікту між одним із головних піонерів нашого національного відродження XIX ст. і т.ск. типовими заступниками нашого громадянства, — конфлікту, який довів до повного осамітнення Куліша, однак не зломив його духа і самоповаги (пор. його поезію: "Стою один"). Одно тільки сказати муситься. В супереч усім національним "провинам", які приписувано йому, не спляючися навіть перед закидом зради й ренегатства, нема мабуть у нашій новітній історії постаті так суто української, так символічно української, в добрім розумінню цього слова, як саме П. О. Куліш.

Скажу більше, він належить до цих рідких проявів нашого національного життя, які не допускають повної зневіри щодо дальшої долі українського народу.

3. РЕГАБІЛІТАЦІЯ

Як увесь майже свій вік, так і цілу чет-вертину століття по смерті стояв Куліш "сам один", нелюблений, незрозумілий, чужий, і якщо не підозріваний у чистоті своїх мотивів і змагань, то зображуваний як людина не зовсім нормальна. А сьогодні? Я не бачу, щоб сьогодні запанувала вже інша думка про нього, однак не сумніваюся, що настав час перевірити наново вкорінені погляди на нього. Ближча аналіза всіх "провин" Куліша, зроблена із перспективи 25 літ, найпаче ж після досвідів останніх п'яти літ, мусить привести — в цьому я глибоко переконаний — до ось якого потрійного висновку:

I. Якщо мусить говорити про Кулішеві "хиби" (з такими поняттями треба нам бути дуже осторожними!), що головна з них лежала б хіба у цій психологічній недостатці, що він, ставлячися критично, чи взагалі неприхильно, до національного сучасного і минулого, не дав і не вмів дати жадної спроби позитивної ідеології, і цим способом утруднив або й унеможливив зрозуміння його думок та приєднання прихильників.

II. Щодо об'єктивних закидів, роблених Кулішеві, то при новому розгляді одна частина їх стратить усю стійність через те, що вони типові прояви усього українського громадянства в даній фазі його національного розвитку і що майже ніхто з сучасників Куліша не вільний вповні від тих знамен часу. Зокрема це належить до питання про українсько-московські взаємини в минулому і сучасному: виявиться, що українське русофільство не патологічна реакція проти своєрідного національного духа, тільки розвитока фаза цього останнього, за яку нікому не слід докоряти.

III. Друга частина Кулішевих "грівів", — себто та, яка в українській історії після княжих часів бачить перевагу негативних, руйнівних сил і змагань; яка довела поета до погляду про "політичну нікчемність України" і до гарячих протестів проти ідеалізування нашої інтелігенцією історичних і насаджування сучасних анархістичних і антикультурних інстинктів серед доброго, здібного і трудячого народу — ця частина мусить бути переписана з пасивів Кулішевого балансу в активи.

* Прекрасний і високоморальний зразок того, як дивився Куліш на обов'язки письменника, читаємо у "Пересторозі" до його "Історії возз'єднання Русі": "Нехай ніхто не думає, що ціль цього слова захистити книжку від суворости спеціалістів. Не тільки суворі, а й ворожі критика корисна історикові. Шкодити історикові можуть самі тільки непомірявані похвали з боку людей, які розвинуті менше від самого автора та які, у простоті свого незнання, захоплюються цим, що розмірно розвинутий читач мовчки осуджує. Нема нічого небезпечнішого, для самополіпшення історика як попасти під смак більшості і втішатися однодушним подивом для праці, які оцінити по заслугі може тільки мало хто. З цього моменту, коли праведник увірив у свою святість, він перстає наближатися до ідеалу святости".

14. II. 1922.

Роланд ППЧ

Національна ідея з погляду науки

(Скорочено)

Метою розгляду національної ідеї з погляду науки є доведення придатності цього поняття для розуміння народів, політики та політичної філософії взагалі. Лише потрібно визнати, що сучасні поняття *нація* та *національна ідея* не відіграють, очевидно, жодної ролі у політичній філософії. Чому є багато причин, які ми не будемо тут обговорювати.

Поняття *нації* походить з державної філософії романтизму, і згідно з соціологічно-емпіричними аналізами Макса Вебера, це поняття визначається через категорії емпіричної соціології, тобто науково нечітко та неоднозначно.

Цей погляд Макса Вебера заперечує німецький філософ Курт Гюбнер, який вважає, що науковий розгляд *нації* можливий. Курт Гюбнер — відомий у Німеччині філософ. Він народився у Празі, де навчався у німецькому Карлсуніверситеті. Професор Гюбнер є членом судетсько-німецької Академії Наук і Мистецтв та чисельних інших наукових установ. До його найважливіших філософських творів належать праці з теорії пізнання, теорії науки, філософії природничих та історичних наук, філософії міфу, державної філософії та філософії мистецтва. Гюбнер, на відміну від Макса Вебера, перш за все констатує в загальних рисах, що *річ*, яку не можна однозначно та точно дефініціювати, однак може існувати. Як приклад він наводить особливості людини, яку не можна в жоднім випадку дефініціювати однозначно й точно через її риси характеру. Проте її особливості повинна припускатися, бо вона, ця особливість, є необхідною умовою для всіх міжлюдських стосунків. Іншими словами, припущення індивідуальної особливості є необхідним практичним постулатом. З відповідними змінами можна говорити і про особливості *нації*. Національна особливість є необхідною умовою людського співжиття. Як же Гюбнер, після констатації цього практично необхідного постулату, говорить про ідею *нації* по-науковому? З цією метою вчений вводить дві категорії, які в основі дотепно загально викладають науковий вираз поняття, вживаного у державній філософії романтизму: категорію "історичної системи правил" та категорію "історичної множини систем".

Історична система правил, чи просто історична система, є категорією, що стосується історичних процесів. Такі процеси відбуваються у відповідності з законами природи, біологічними законами, але також у відповідності з правилами, встановленими людьми. Цих правил стільки, скільки сфер життя.

Історична система правил може сприйматися як аксіоматична система чи як щось, що можна описати такою системою. Також *нація* може сприйматися на основі особливості *нації* як практичний необхідний постулат — як множина історичних систем правил. До цієї множини систем правил належать цінності, звичаї, культура, мова, політичні ідеї та цілі, також відношення до певної географії, до певного клімату, обходження з матеріальними речами, ремісничі, технологічні, комерційні і т.п., коли

воно виявляється лише в певному, індивідуальному, стилі. Такі системи правил вступають з іншими такими системами у часті, частково ієрархічні стосунки. У цьому відношенні предмет, який ми тут розглядаємо, тобто *нація*, має структуру. Гюбнер робить такі висновки: "Особливість *нації* утворюється до певного моменту множиною систем з певною структурою. У цьому полягає її особливість." Особливість *нації* у роботі істориків є сучасна багатоманітність ознак цієї *нації*.

Ієрархічний порядок зумовлений тим, що певні системи правил утворюють центр у загальній множині систем. А національна множина систем сприймається як директивна ідея.

Наукова придатність та необхідність поняття *нації*, як ми його щойно виклали, виявляється особливим чином у роботі істориків. Історик діє при цьому, як натураліст, що теж намагається описати системи дійсності...

В чому ж полягає ідентифікація людей з їх *нацією*, в чому полягає внутрішній досвід цієї ідентифікації?

Передусім необхідно встановити, що ідентифікація з *нацією* не є вольовим актом чи добровільним рішенням, а долею. Поки що це слово може здаватися чужим. Однак, його можна вживати, тому що воно, на відміну від виразу "випадок" вказує на прихований зміст історії.

Кожна людина народжується з її мовою, її дитинством та молодістю *нації*, яка незабутньо накладає на неї свій відбиток.

Часто залишається цей глибокий внутрішній зв'язок з *нацією* та батьківщиною несвідомим. Окремий громадянин ідентифікує себе свідомо чи несвідомо з *нацією* як загальним.

Таким чином, кожен є учасником загальної національної особливості. Коли це відбувається тоді громадянин є як особливим, так і загальним. Директивна ідея множини систем, про які ми вже говорили, показує, що *нація* може сприйматися як *ціле*. З цього випливає, що ідентифікація з *нацією* полягає в ототожненні з нею як єдиним *цілем*.

У безпосередньо практичному житті відбувається ця свідомо ідентифікація лише з тією частиною *нації*, яка стає чіткою, яку можна підтвердити певним чином, яка скеровує через мову, мислення й дію та з якою справді близько знайомі.

Ці частини у сукупності національних множин систем не можна відокремити від цілого. Через це неможливо щось вилучити з цієї ідентифікації, не втративши цілого. *Нації* не можна мати в частинах, так само малоймовірно мати в частинах особу.

Ідентифікація з *нацією* означає, що кожен феномен, що в ній з'являється, мимовільно залучається до процесу ідентифікації з минулим чи сучасним. Гордість національних досягнень, біль національної ганьби, є не що інше, як вияви цього глибокого зв'язку особливості та ідентифікації.

До характерної для ідентифікації з *нацією* єдності загального та особливого, цілого та

частини належить також єдність ідеального та матеріального. Що означає єдність матеріального з ідеальним? Немає сумніву, що загалом здібність чи національна ідея є чимось ідеальним; але немає також сумніву, що нація існує не лише ідеально, а й фізично. "Якщо загальне присутнє в окремому потенційно, то в ньому зливається загальне нації з особливим у його індивідуальності. Таким чином кожен є в цьому розумінні персоніфікацією...". При цьому виявляється не лише ідентифікація з нацією як загальним і цілим, а й ціле фізично виявляється в кожному з його представників і матеріалізується в ньому. Це виявляється також у національних персоніфікаціях, у національних символах і т. п. Це все є з одного боку чимось матеріальним, а з іншого боку втілює національний дух. Іншими словами, ідентифікація з нацією ніколи не виявляється лише духовно, а завжди також фізично.

Національна ідентифікація стосується крім того кожної вагомій події національної історії. "Кожен вид охорони пам'яток старовини, кожне музейне та архівне зберігання національно важливих документів, символів, регалій, гербів, печаток, королівських скарбів і тому подібного є також доказом характеристики національно важливих місць. В усіх цих предметах з минулих, частково давно схованих під землею епох знову діє єдність ідеального та матеріального. Вони як щось матеріальне є носіями ідеального значення, в них може сконцентруватися й стати сучасним цілий духовний світ."

Тут теж частина представляє ціле. Наприклад, автограф вірша Шевченка представляє не лише його автора, ми відчуваємо в ньому цілого Шевченка. У зв'язку з цим слід наголосити, що йдеться не лише про ідеальний спогад. Можна навести й інший приклад. Уявімо собі державу, що через видатки перестає тримати коней як "свідчення минулого". Це означало б, що вже немає охорони пам'яток, національних музеїв, бібліотек, архівів. Наслідком було б те, що жоден уряд не пережив би такого заходу. Чому? Бо втрапилася би матеріальна й фізична дійсність минулої історії, навіть коли йдеться про залишкові фрагменти. У цих фрагментах, у цих залишкових частинах минулої історії представлена єдність нації. Якби громадяни держави справді одноголосно схвалили заходи такого уряду ліквідувати "свідчення минулого", то це був би кінець нації. Цим, правда, не можна об'єктивно усунути власну історію, але цілком можливо позбутися суб'єктивної ідентифікації з нею. Сюди належать не лише нагадування, а й фізичне уявлення національної історії. Усі ці думки є наслідками того мислення, що зв'язує ідеальне й матеріальне у нерозривну єдність.

Ці елементи феноменології національної свідомості як внутрішньої ідентифікації з національною особливістю повинні осягнути категоріально та структурно, як люди поведуться в дійсності у зв'язку з цим, як вони при цьому думають, почувають, і який внутрішній досвід вони здобули при цьому. Такий аналіз національної ідентифікації як додатковий до аналізу національної особливості є вирішальною передумовою для ґрунтовної перевірки національних ідей взагалі. Тому ганебно для політичної філософії сучасності, що вона не спромоглася зробити цього досі. Бо державна філософія романтизму містить такий багатий матеріал, що порівняно легко науково дослідити національну ідею, як це зразково зробив Курт Гюбнер...

Мюнхен

Суть цієї праці полягає в тому, щоб розглянути інтерпретацію великим українським філософом Григорієм Сковородою міфу про Наркіса в контексті дослідження міфів у епоху німецького романтизму. Найзначнішим набутком, поряд із творами Герреса і Канна, вважається відомий твір Фрідріха Крейцера "Символіка і міфологія стародавніх народів, особливо греків", у якому Крейцер дає одне з найглибших пояснень міфів, поєднавши інтерпретації неоплатонічних філософів з філософією Марсіліо Фічіно, Гете, Гегель, Шеллінґ, брати Шлегелі, Вільгельм фон Гумбольдт та інші також багато уваги приділяли цій проблематиці.

У світлі глибокого осмислення інтерпретації міфу про Наркіса Фрідріхом Крейцером, неоплатоніками та Марсіліо Фічіно розглянемо, як пояснює його Григорій Сковорода. Міф про Наркіса є для Сковороди притчею з єгипетської теології, що згодом започаткувала єврейську: "...Предавня притча із постарілого богослов'я єгипетського, що є матір'ю єврейського". Для філософів і теологів італійського Ренесансу назва "єгипетська теологія" і "теологія стародавня" ("theologia prisca"), вказувала на праодкровення, пратрадицію, джерелом якої є вічна божественна мудрість. Передане з божественного джерела знання визначалося італійським теологом і філософом Августином Стойком (1497—1548) як "вічна філософія". У своєму однойменному творі "Про вічну філософію" ("De perpetua philosophia") Стойко вчив, що був стародавній філософ Гермес Трисмегіст, вчення якого дивовижно суголосне з поглядами самого Мозеса і ще ясніше, ніж у Мозеса, тобто воно значною мірою сприяло розумінню теології Мозеса. Навіть його "Поімандр" являє собою ніби генезу Мозеса і "Гімея" Платона. Крім того, Стойко порівнює Платона з Мозесом.

І хоча у Сковороди ми не бачимо цього ряду імен давніх, почасти містичних теологів (Трисмегіст, Орфей, Аглаофем, Піфагор, Філолай), його посилання на єгипетську теологію виразно й недвозначно вказують на те, де слід шукати початок міфу про Наркіса.

На цей початок вказує не лише притча про Наркіса, але й постать самого Наркіса, як її трактує Сковорода. Наркіс прагне до самопізнання, метою якого є божественна мудрість. Пізнання цієї мудрости у свою чергу пов'язане з любов'ю до мудрости, адже: "Де мудрість узріла, там любов згоріла".

А любов пов'язана з красою, тому що "Не любить серце, не бачачи краси". Коло цього споглядання завершується відношенням любові до мудрости, оскільки:

В. ДОЗОРЕЦЬ. Портрет Г. СКОВОРОДИ

"Любов є Софіїна дочка". Наркіс знаходить цю божественну мудрість на шляху самопізнання і самозахопленості, що є шляхом подолання власного "я" і водночас перетворення. Сковорода являє це прекрасною картиною метаморфози (перетворення Наркіса з повзучого хробака на крилатого метелика).

Глибинний зміст цього міфу Сковорода обґрунтовує у своєму творі "Наркіс. Розмова про те: пізнай себе". Коли міфічний Наркіс споглядає у струмку себе самого і пізнає, то для Сковороди у воді відображається не лише обмежена одинична особа міфічного Наркіса. Через свою смерть від кохання Наркіс долає себе самого і в цей спосіб наближається до власної божественної основи. У названому творі "Наркіс. Розмова про те: пізнай себе" Сковорода примушує Наркіса говорити про справжню мету свого самозахоування: "Я що люблю! Люблю початок і вершину, зародок і первину, вічні струмені, що виникають із пари серця свого. Море — це гній, Ріки зникають. Потоки висихають. Ручаї цезають. Джерело вічно парою дихає, яка оживляє й прохолоджує. Саме Джерело люблю й зникаю. Все інше для мене стоки, сеча, підніжки, тінь, хвіст...". "О серце мирське. Чиста безодня! Святе джерело. Тебе єдине люблю. Зникаю в тобі й перетворююся".

Не виникає жодного сумніву, що у цих словах Сковороди виявляється власне пристрасне бажання до єднання з Богом. Однак здійснення цього єднання з Богом може відбутися лише тоді, коли людина звільниться від усіх обмежень і глибоко проникне у свою

Сковородинівський міф про Наркіса у світлі романтичної концепції міфотворчості

внутрішню сутність. На шляху самопізнання, себто на цьому шляху всередину до Бога, людина пізнає протилежність внутрішнього й зовнішнього або полови й зерна. Інакше кажучи, хто хоче стати на шлях внутрішнього пізнання, не сміє залишатися в полоні зовнішнього світу, а мусить розірвати зовнішню оболонку, аби досягти ядра. Сковорода наполегливо вимагає: "Розжуйте, розкусіть, розтовчіть, розбийте й потрошіть ідола цього, роздеріть лева, цього диявола, і знайдіть усередині в нього таємний трунок і солодкий сот вічності, безвісна й таємнича премудрість Бога".

Два ступені або кроки слід розрізнити, на думку Сковороди, у цьому прориві до внутрішнього осердя. Спочатку повинні бути розжовані й знищені всі зовнішні перешкоди, і лише тоді слід скуштувати сокровенну таємницю. Розрізнення полови й зерна — це знання, дароване з Неба, знання, яке приходить у стані осяяння і нерозрізненій одноманітності світла й виразності. Сковорода пише, виходячи, очевидно, з власного досвіду: "Тепер зведи очі твої, коли вони осяяні духом істини, і поглянь на неї. Ти бачив саму тільки пітьму. Тепер уже бачиш світло. Всього ти тепер по двоє бачиш: дві води, дві землі. І все живе тепер у тобі на дві частини розділене. Але хто тобі розділив? Бог. Розділив він тобі все надвоє, щоб ти не змішував пітьми із світлом, брехні, з правдою. Та оскільки ти нічого не бачив, крім самої брехні наче стіни, що закриває істину, для того він тепер тобі зробив нове небо, нову землю. Тільки він творить дивну істину. Коли угледів ти новим та істинним оком Бога, тоді вже ти все в ньому, як у джерелі, як у свічаді, побачив те, що завжди в ньому було, а ти ніколи не бачив. І що є найдавніше, те для тебе, нового споглядача, нове є, бо тобі на серце не спало. А тепер ніби все наново зроблено, бо його ти досі ніколи не бачив, а тільки чував. Отже, ти тепер бачиш двоє — старе й нове, явне і таємне".

Однак дуалізм видимого і невидимого не можна розділити лише як протилежність зовнішнього і внутрішнього, полови і зерна. Навпаки, вважається, що в основі дуалізму лежить єдність. Інакше кажучи, приховане і видиме не протистоять як незалежні одні від одного, а видиме виявляє приховане. Вчення Сковороди про двоєдність у цьому зв'язку є викладом метафізичного вчення про єдину реальність, що виявляється в різні способи і на численних рівнях. Чиста реальність сама по собі, тобто Бог у своїй чистій абсолютності не виявляє себе, оскільки він не був би більше чисто абсолютним у самому собі. Про цю чисту реальність можна говорити лише

негативним чином, бо вона залишається невимовною таємницею Бога. Божественна діяльність, яка виявляє себе, на відміну від своєї внутрішньої невимовної діяльності, тому надається до виявлення, що вона сама в собі розрізняється. Маніфестація передбачає наявність відмінності між тим, що маніфестує, і маніфестованим. Маніфестоване завжди прагне повернутися до свого першоджерела, тобто до первісної єдності буття й, безперечно, все, що існує, наявне у Бозі, і немає нічого, що було б поза ним. Це метафізичне вчення Сковорода висловив у своїй молитві: "Пречистий, нетлінний, вічний! Все до тебе подібне й ти до всього, але ніщо не є тобою, і ти нічим, крім тебе". Бог у цій чистій і безумовній абсолютності без будь-якої двоєдності, себто без будь-якої відмінності є метою містичного й метафізичного пізнання. З огляду на цю абсолютну мету вчення про двоєдність не має ніякого іншого сенсу, окрім того, щоб через пізнання єдності досягнути справжню єдність божественної дійсності. Пізнання двоєдності стосується передусім людини. Отже, Сковорода розрізняє зовнішню, тілесну, і внутрішню, істинну людину. Істинна людина не пов'язана з зовнішньою, тілесною людиною, однак затаєна у ній, і вона поряд з Богом є метою містичного і метафізичного пізнання як самопізнання: "Один труд у цих обох — пізнати себе і збагнути Бога, пізнати й збагнути точну людину... Адже істинна людина й Бог є те саме". Богопізнання й пізнання справжньої людини здійснюється як самопізнання, що через зачерствілу оболонку зовнішньої тілесної людини проникає аж до її у ній самій затаєного ядра, себто аж до її серця. Серце є втіленням внутрішньої, істинної людини, оскільки воно "є корінь і ество", і "кожен є тим, чиє серце в ньому". Причина такого прориву через зовнішню оболонку полягає не в зовнішньому, а в серці, де завжди присутній Бог. У цьому сенсі слід розуміти згадане вже визначення Сковороди, що справжня внутрішня людина дорівнює Богові. Цю тотожність внутрішньої людини й Бога Сковорода пояснює тим, що він розкриває зв'язок між глибиною або безміром серця й божественною безоднею. Серце — "безодня всіх вод і широчінь небес!.. Яка ти глибока! Усе обіймаєш і вміщаєш, а тебе ніщо не вміщає". У цю глибину й безмір людського серця може проникнути лише Бог завдяки своїй неосязності. Інакше кажучи, тільки у цій безодні людина може поєднатися з Богом. Заклик, що лунає з безодні людського серця до божественної безодні, насправді є закликом до любові в собі Бога і до його самопізнання.

В інтерпретації цього заклику й благання з безмежної глибини серця до єднання з абсолютним Богом виявляється вказівка на духовний метод Сковороди, завдяки якому може бути втіленим у життя вчення про метафізичне самопізнання. Метод полягає в апеляції до божественних імен, у яких міститься вся божественна реальність. Богу присутність у глибині серця, що не може бути ні осягнута, ні досліджена з допомогою людського розуму (ratio), Сковорода уявляє також як іскру Божу. Пізнання цієї іскри й самопізнання є для нього одним і тим же, і справді для нього немає нічого важливішого, ніж "пізнати самого себе, розгледіти затаєну в тілі своєму вічність і наче іскру в попелі своєму викопати".

Однак божественна іскра лише тоді може просвітити людину з глибини серця, якщо людина звільниться від усіх своїх зашкарублостей і позбудеться своєї власної волі. Звільнення від власної волі й самолюбства — це смерть зовнішньої людини, і ця смерть є безумовно необхідна, оскільки: "Якщо зерно пшеничне в ниві зогніє, якщо зовнішність нежива, новий плід усередину цвіте".

Зсередини виникає нова, істинна людина. Нова людина передусім вілна від будь-яких обмежень зовнішньої, тілесної людини: "У висоту, в глибину, в широту літає безмежно. Не заважають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустелі, бачить віддалене, споглядає таємне, зазирає в минуле, проникає в майбутнє...". Метафізичне пізнання божественної людини сприяє перетворенню старої людини на нову, і хто зрозумів істинну людину, "той і полюбив і сам взаємно любимим став... А хто пізнав нетлінну й істинну людину, той не вмирає, і смерть над ним не владна". Людина, що справді сама себе пізнає, "розтопившись від самолюбного полум'я, перетворюється у першопочаток. Авжеж! Авжеж! У що ж хто залюбився, в те перетворився. Кожен є тим, чиє серце в ньому. Кожен є там, де серцем сам. ... Чиста безодне! Початку святий! Тебе одного люблю. Зникаю в тобі й перетворююся... Лицеміри й марновірники, чуючи це, спокушаються і огуджують. У початок перетворитися? Як може це бути? Не нарікайте! Дуже легко тому, хто вірить, ясніше скажу: тому, хто пізнав у собі таку красу". Ця краса є суттєвим виявом і спогляданням божественної премудрости, у пізнанні якої здійснюється кожна справжня філософія.

Цей короткий огляд не залишає жодного сумніву в тому, що здійснене Сковородою самостійне філософське тлумачення міфу про Наркіса рівнозначне найкращим інтерпретаціям цього міфу, в західноєвропейській культурі.

Мюнхен

Олександр
КОНОВЕЦЬ

доктор
історичних наук

УКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕЛЕКТ:

ЯК ЗАПОБІГТИ ВТРАТАМ?

Ще п'ять років тому про існуючу в цивілізованому світі проблему "плинності умів" ми могли дізнатися лише з публікацій своїх зарубіжних колег-науковців або ж із "тарсівської" іронічно-ущипливої інформації, як занепокоєні, наприклад, французи чи італійці тим, що їхні талановиті вчені залишають рідні краї заради престижних дослідницьких центрів Північної Америки. Втішалися думкою: у нас такого не може бути, бо ж наш інтелектуал — великий патріот, дуже прив'язаний до постійного місця проживання, постійної роботи, врешті, постійної прописки (останнє, справді, мало очевидний, так би мовити, ідеологічно-юридичний характер — кожен, хто насмілювався податися до чужих країв, міг стати ніким, ризикував позбутися всіляких опор — матеріальних і духовних). І хто б міг подумати, що невдовзі за показниками еміграції вчених наша молода держава, як кажуть, стане врівень з розвиненими країнами Заходу. Нині, як свідчать факти, плинність наукового інтелекту загрожує стати ще однією національною проблемою для України. Досить сказати, що лише в 1992 році з Національної Академії наук України виїхало працювати за кордон на різні терміни понад 350 вчених, з них значна частина — на постійне проживання. Якщо в 1990—92 рр. на постійне проживання за кордон виїжджало щороку 60 науковців НАН України, то в 1994 році — 86.

Погіршення соціально-економічної ситуації в країні, зростання безробіття, а також помітне зменшення фінансування науково-дослідних робіт дедалі посилюють цей процес. Середній зарібок науковців — чи не найнижчий серед професійних груп. Так, якщо в 1990 році заробітна плата наукового працівника перевищувала середню по Україні на 20 відсотків і була на другому місці серед інших галузей народного господарства, то в 1993 році вона займала 14 місце і була нижча за середню майже на 10 відсотків. Все це негативно впливає на розвиток науки і технології, збільшує потік учених-емігрантів, які, звісно, шукають кращих умов для творчої праці й життя. З інститутів НАН України, де зосереджена третина усіх докторів і чверть кандидатів наук країни, лише за 1990—1992 рр. емігрувало 159 докторів і кандидатів наук (понад 1% усіх науковців). У цьому потоці найбільшу частку — понад третину — склали фізики, майже 15% —

біологи, 3,8% — економісти, 3,1% — спеціалісти в галузі обчислювальної техніки. І хоч, на перший погляд, частка емігрантів становить незначну величину від усіх науковців Академії, так звана групова еміграція вчених з окремих інститутів приносить відчутні втрати для цих наукових колективів. Наприклад, Інститут напівпровідників за той же період залишило 16 дослідників, фізико-технічний низьких температур — 12, експериментальної патології, онкології і радіобіології — 11. Часом унаслідок групової еміграції окремі підрозділи не можуть повноцінно функціонувати. Виїздить, звичайно, елітна частина вчених (приміром, у 1993 році з України емігрувало за кордон 68 докторів наук) і найчастіше, як свідчать дані Мінстату України, в такі країни як Росія, США, Ізраїль, Німеччина.

Та найгостріше ця проблема торкається молодих учених, які займають невисокі, низькооплачувані посади і не бачать перспектив для творчого зростання. Якщо за останні п'ять років число спеціалістів усіх категорій у сфері науки зменшилося в Україні на 13%, то молодих дослідників — на 30%, а в окремих інститутах цей показник сягає 60%. Отже, внаслідок "плинності молодого інтелекту" відбувається швидке старіння дослідницьких колективів, деформування їхньої структури.

Цілком очевидно, процеси еміграції українських учених посилюватимуться. Адже бюджет на науку невпинно скорочується, фізично і морально старіє її технологічна база, а на оновлення не вистачає коштів. Де ж вихід? Як вживати заходи і чи взагалі варто щось робити, якщо визнати цей процес некерованим? Тут можуть бути дві позиції суспільства: або стратегія невтручання, або стратегія активних дій, активної регуляції процесу. Останнє ж потребує всебічного вивчення цього явища. Нещодавно Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України завершив спеціальне дослідження, яке виконувалося в рамках міжнародного проекту "Проблеми плинності умів" у Європі під егідою регіонального Європейського бюро ЮНЕСКО з науки й техніки.

"Мета проекту, — розповідає директор Центру, доктор економічних наук В.А.Малицький, — дати об'єктивну оцінку масштабів інтелектуальної міграції науковців з України, узагальнити досвід і

оцінити ситуацію, яка склалася у країнах СНД, а також інформувати громадськість та уряди країн — учасниць проекту про актуальність, гостроту та масштаби міграції. Проведення такого масштабного комплексного дослідження дало можливість розробити стратегію поведінки сторін, а також програму дій, дати рекомендації щодо врегулювання інтелектуальної міграції. Мова йде про те, щоб надати цьому процесові цивілізованого, упорядкованого й взаємовигідного характеру, забезпечити умови відкритої діяльності наукових організацій, колективів та окремих учених у світовому світоваристві. Це потребує вирішення ряду важливих проблем — розробки та запровадження міжнародних нормативно-правових актів, які б упорядковували процес вільного переміщення вчених, розширення сфери таких форм міжнародної співпраці як стажування за кордоном, робота за контрактами, надання грантів на реалізацію тих чи інших проектів, пов'язаних з науковими відрядженнями в інші країни і т.ін. Важливо створити законодавчу базу, яка б дозволила забезпечити наукову діяльність на рівні розвинених країн світу. Нині готуються до прийняття у Верховній Раді України актуальні закони: "Про статус наукового працівника і наукової організації", "Про науково-технічні програми" та ін. Однак не буде забезпечено ефективного функціонування наукової діяльності, якщо не буде вирішено одне з основних питань — про інтелектуальну власність."

Були також проведені соціологічні дослідження ставлення українського суспільства до проблеми еміграції вчених. "За останні чотири роки намітився "зсув" у масовій свідомості громадян до явища "плинності умів", — коментує завідувач відділу соціально-економічних проблем наукових колективів Центру, кандидат економічних наук І.О.Клочко, — від негативно-байдужого ставлення до зацікавленого розуміння гостроти виникаючих проблем. Якщо, скажімо, раніше ставлення до молодих вчених, які вирішували їхати працювати в інші країни було здебільшого однознач-

Продовження — на стор.44

Світ Івана Остафійчука

Етнічний ґрунт уселюдського

Світ кожної людини, а тим паче митця, багатовимірний, неповторний. І, мабуть, найдостеменніше його бачення – це внутрішнє споглядання. Скажімо, Микола Гоголь у багатьох своїх творах, зокрема, у "Вибраних місцях з листування...", тестував суспільну думку того часу. Геній був розчарований, що сучасники не сприймали рівнозначно його духовних досягнень. Він говорив: "кожен сприймає мене таким, яким він є сам". А істинного Гоголя й досі мало хто збагнув, і не тільки в Росії, а й у його батьківщині – Україні. Митець може сказати правду про себе тільки сам. Сподіваємося, Вам допоможе збагнути Івана Остафійчука його розмова з Олександром Шокалом.

Іван Остафійчук: Я хотів би подивитися на свою творчість із погляду часу, бо кожен митець переходить різні етапи, різні дороги. Це творчі муки. І, як правило, він залишається незадоволений своїми пошуками. Якщо поглянути назад, то свою творчість можу поділити на два періоди. Перший окреслюю як період естетичного плану. Що це означає? Мої перші пошуки були навколо української теми, українського буття. І все це мало підоснову, я би так сказав, літературну. А оскільки я починав із шестидесятниками й залічую себе до них, то ці ідеї проростали у мою творчість. І перші мої ілюстрації були до поезій Василя Симоненка, потім різні народні теми, гуцульські легенди, тема Олексія Довбуша як народного героя, якого ми прагнули тоді бачити. Далі ці теми були пов'язані з судоми, що проходили в Україні. На кожен суд я відповідав новою серією робіт. Наприклад, була така серія "Дорога", потім "Довбуш". Ми знаємо, що Довбуша четвертували і порозвішували на перехрестях, аби люди боялися. У моїй останній роботі Довбуш висить на базарі, де люди купують, продають. Життя триває. І я відчув, що наше життя теж триває, хоч ситуація у нас була дуже складна, ми були розгублені, й важко було передбачити, як із цієї ситуації вийти. І, властиво, всі ці теми були в символічних образах, які підживлювали нашу інтелігенцію. В ті часи міська інтелігенція збиралася на виставках і в цьому вбачала сенс свого буття – вона все-таки існує, й живе українська ідея.

У 80-х роках зародилася надія, що часи міняються, і мені здалося, що замало робити такого літературно-естетичного плану. І почалася нова праця, новий період. Я його називаю етичним періодом, коли я більше почав заглиблюватися у світ людини. Це були ті самі теми української ідеї, але осмислювалися вже на іншому рівні. В цей час більше працюю в живописі. Властиво, перший період був у графіці й закінчувався серією монотипів, які дістали найкраще визнання. На міжнародній виставці у Брно я отримав за ці монотипи золоту медаль. Але що цікаво: коли, часом, художник може на цьому почити, то я мусив усе кинути, бо зрозумів, що треба йти глибше.

Отак почався другий період. Я більше зосередився на живописі. У мистецтві вже були великі відкриття, скажімо, японське мистецтво, перське, південно-африканське. Я

намагався використати, узагальнити цей світовий досвід, продовжити його. Так само, як я заглиблювався у нашу старовину, в трипільську культуру, що дійшла до нас через останки символів, знаків у писанках, кераміці, вишивці. Я розумів, що українська праоснова мало вивчена, а вона становить ґрунт для митця. Не маючи цієї етнічної праоснови в собі, ми кидаємось у світ...

Олександр Шокало: Коли дивитися в суть Вашої праці, я не бачу поділу між етичним і естетичним – у їх єдності виявляється цілісне людське ество. Вже ранні Ваші твори порушують канон, успадкований ще з минулих століть, коли цілі покоління митців у слові й живописі спрямовували свою силу на пошуки так званого позитивного ідеалу, який спонукав би людей до суспільної активності. Всі надії поклалися на особистість, яка поведе масу. В останні століття це виявляється в багатьох сферах українського буття, і то є наслідком привнесеної ззовні ідеології месіанізму. Це коли людина покладається на чийсь волю, сподіваючись, що хтось прийде, розбудить і поведе масу. Ваша творчість – шлях пошуку духовних засад самореалізації, заглиблення в праоснову культури, тобто досягнення самої суті цілісного людського ества. Зрештою, саме індивідуальний універсализм був засадою нашої культурної традиції. Кожна людська особистість неповторна. Людина сама відповідає за своє життя, за свою душу і кожен вчинок має на своїй совісті. І лише індивідуальними зусиллями можна вийти за гнітючі обставини, за ті нівелюючі впливи чужорідного і здобути свободу творчості, волю до життя.

Будяки. 1992.

Весна. 1985.

І.О.: Цілком приймаю те, що Ви говорите. Міг би також сказати, що в концепцію мого "Я" входить Правда, Воля і Своєрідність. Чому я кажу про естетику першого періоду своєї творчості? Бо там переважала українська тема у більш зовнішньому, споглядальному плані. У нас дуже багато є таких робіт, і українці на цьому часто зупиняються, на цій естетиці самолюбівання. Мій другий період — це також українська тематика, але тут я шукаю глибшої таємниці. Не знаю, яка вона є, бо це тільки Всевишній Творець знає. Я виявляю цю таємницю на полотні як знак для глядача. І що важливо, коли я працюю кольором, то це є енергія кольору, енергія ліній, фактури. І ця енергія пов'язана з кодом таємниці, вона спрямовує і підживлює глядача. А оскільки моя концепція етична, то я спонукаю людину до добра.

По селу. 1985.

Літо. 1985.

Якщо й показую зло, однаково я даю ту віддушину, куди людина має вийти з цього зла. Моя кодова таємниця має знак добра й виходу. Людина дивиться на цей код, на цю загадку, і в неї пробуджується своє розуміння, і розгадка поволи входить в неї. І кожен день твір житиме по-іншому, його життя триватиме разом із людиною. А роботи інтелектуально-естетичного плану можна прочитати раз, два. І це все, це кінець. Це той декоративний спосіб мислення, який побутував з епохи Відродження, кінчаючи класицизмом. Це загальноприйняті канони. А наші стародавні мистецькі способи, які живуть у народному мистецтві — це дуже глибокі символи. Вони відкривають нам широкі можливості. Це те, що залишилося в китайській каліграфії — знаки любові чи трагедії. Хто творив, малював їх, кожен раз привносив нове відображення цього світу. Коли я малюю чи портрет, чи натюрморт, чи краєвид, то я хочу показати цей день.

Властиво, аби той, хто прийде через сто років міг сказати, що в цей день людина так жила. Це відбиток нашого дня. Думаю, такий шлях повинен бути основним.

О.Ш.: Є універсальний канон для загального розуміння. Це зовнішні, атрибутивні елементи культури. Тут достатньо простих ліній і знаків, умовно кажучи, загальноетнічних знакових атрибутів. А коли йти до глибин людської психіки, то етнопсихічний код тут уже розкривається через барви. Всі глибоко особистісні інтонації в мові, живописові, в інших видах образотворчості мають свій код, своє поєднання модулярній голосу й слів, барв і ліній. Ваша палітра несе в собі Ваше неповторне відчуття й розуміння часу. Як у краплині роси міниться, вирає й відбивається сонячне світло від її внутрішніх стінок, так і духовне світло відсвічує од людської душі, являючи суть людини. Таїна Усеєдиного Світу найяскравіше виявляється через неповторність людського ества, через код людської душі.

Осінь. 1985.

І.О. Так і кожен народ, кожна етнічна територія має свою неповторну кодову барву. Голландцям, скажімо, властиві холодні кольори, а іспанцям гарячі. Так і наш, український кольоровий код має свою палітру. Я вивчаю це через релікти традиційної культури, намагаюся збагнути наш колорит і накласти на нього все, що хочу відтворити. Цікаві такі спостереження. Коли я показував свою виставку в Києві позаминулого року, її дивилися різні художники і дивувалися, бо цей колорит їх довго тримає. Вони верталися і знову дивилися. Це, власне, і є те, що я називаю енергією кольору. Колір має бути використаний за призначенням і виконувати своє завдання.

О.Ш.: Позасвідомо дія...

І.О.: Можливо, це діє позасвідомо, хоч я роблю його свідомо, бо певною мірою вивчив і знаю.

О.Ш.: Для майстра це дриродньо, бо він і відкриває, і оперує своїм відкриттям свідомо через творчу волю. А звичайна людина, може, до кінця й не усвідомлює всього того, але воно справляє на неї глибокий вплив.

І.О.: Звичайно, словами всього не вивісти. Я мучуся і вкладаю багато сил у свою працю, аби домогтися належного рівня. Це шлях збирання традиції, продовження тієї традиційності, яка у нас була перервана, бо вбивали пам'ять людську. І нам дуже тяжко відроджувати. Тому треба вчитися в тих майстрів які зробили у світі цей поступ, і плекати на своєму ґрунті. Я себе усвідомлюю продовжувачем традиції, а не відкривачем. Може, комусь і вдається відкрити. Але я думаю, якщо хтось продовжує свої традиції на певному рівні, це вже добре. Наступні покоління, які матимуть нитку зв'язку з традицією, зростуть на цьому духовному ґрунті.

О.Ш.: Звичайно, відкриття — це відносно. Для Вас це не відкриття, бо Ви осягаєте його у глибині своїх зусиль. А для когось, хто над цим не працює, а приходить, дивиться й починає осягати, це — відкриття. Аби збагнути всю глибину закодованої таїни, необхідні великі

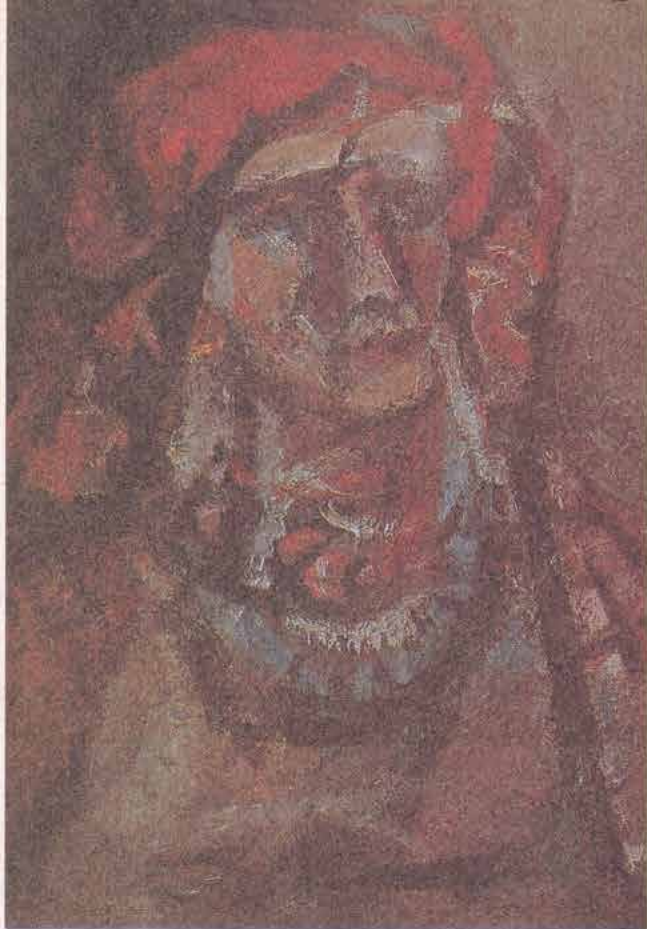
Зима. 1985.

духовні зусилля. Традиція забувається в масі, та лишаються поодинокі її носії. І коли в суспільстві виникає внутрішня потреба дістатися до своєї першооснови, то стають потрібні люди, які зберігають у собі традицію, наші першознання. І це вже можна трактувати як відкриття, хоч уже все відкрито від самого Світотворіння. Усе вже давно явлено, та тільки для більшості людей багато чого лишається непроявленим до кінця. Якщо придивитися до колориту в наших традиційних вишивках чи писанках, то помітимо, що кожен регіон України має свою неповторну кодифікацію барв, і разом це все складає могутній психоенергетичний код цілої України... Ваш перехід від графіки до живопису — то, певно, не лише зміна жанру?

Триєрга. 1989.

Гуцулка. 1985.

І.О.: То відбувалося поступово. Живописом я займався фактично весь час. Завершував у графіці кольоровими монотипіями. Насправді це вже живопис. Звичайно, я не міг цей естетичний рівень перенести і в живопис. Але тут визначальним було інше — це зміна світогляду. І, властиво, все залежало від вибудови моєї світоглядної системи.

О.Ш.: Цікаво, як сприймаєте Ви власну творчість у часі: від перших робіт у графіці до живописних полотен? І як на

Лілеї. 1992.

Гуцул. 1985.

тому шляху творчості позначилося життя в Україні, потім на чужині і знову вдома.

І.О.: Весь мій шлях, що я пройшов, добудовувався певним чином: я постійно вдосконалював свої знання, вивчав філософію, читав літературу. Але злам у світогляді стався після прочитання праці Альберта Швейцера. Він був відданий служінню людині, і це дуже вплинуло на мене. Все те загальне, світове накладалося на мою душу. Але я не міг вийти за певні рамки, які обмежували нас у тодішніх умовах і мов гири тягнули донизу. Я розумів, якби ми були вільні, то давно вже піднялися б до того рівня, на який вийшло багато людей у світі. Оскільки в Україні не було тих умов, я поїхав у інший світ і там теж удосконалювався. Ходив до бібліотек, вивчав музеї, але збагнув, що не це основне. Наших людей багато виїхало до Америки, Канади, але більшість із них не могла досягнути навіть того, що вже було відкрито. Я зрозумів, що передусім у людині має збутися те, до чого людина дійшла сама. Це як у дзен-буддистів просвітлення, пробудження, осяяння. Коли просвітлення надходить, людина починає розуміти багато що, і на цьому рівні вона вже може вивчати чуже й додавати до свого.

О.Ш.: Я часто завважую, що чимало людей, серед них і вчені, які залишили Україну років 50 тому, залишилися на такому ж рівні розуміння нашого життя, що його мали на той час. Бо внутрішня праця при своєму корені, при своїх первенях зовні непомітна, але вона дає свої глибокі наслідки. Бо людина хоч і прилучиться до тих знань, що їх набули інші культури, все одно вона не має того життєвого досвіду, який би здобула у своєму питомому світі на своїй землі, зі своїм людом. Хай це навіть у такому недужому суспільстві як наше. Але досвід людини, яка трудиться духовно, неодмінно має бути пов'язаний із своїм питомим середовищем. Можливо, це зовні не відразу виявляється, бо про все те не можна було відверто заявляти світові.

Але ми знаємо, чим володіємо. І все те — у нас у потенції, лише треба задіювати його в життя.

І.О.: Так, те що лежить у душах людей, необхідно розбудити. Я вірю й сподіваюся, що настане час і наш народ відродиться. Таке відродження починалося у 20-х роках. Але то були люди іншої моралі, вони були чистіші, і в них ще жила пам'ять предків.

О.Ш.: Ті люди прагнули духовної волі, відбудови свого світу, але немало їх піддалося омані чужого світогляду, облудного ідеалу. Той суспільний ідеал виник у свідомості людей як їх внутрішнє самоодурення під впливом зовнішньої ілюзії месіанської ідеології та через забуття власної духовної традиції. У нинішньому столітті ідеологія месіанізму стала особливо жорстокою, насильницькою. Вона спрямовується на завоювання цілого світу й перетворення його у всепланетну комуни рабів під орудою вождів. І добрі зусилля обдурених людей використано на зло іншим людям. І досі багато людей не може відокремити істину від омани. Володимир Вернадський писав у щоденнику за 1918 рік, що Україні випав історичний шанс здобути волю і закріпити її у формі держави, але обмаль моральних людей, і більшість українців говорять, а нічого не роблять. Такий був справедливий присуд тому поколінню. І нині в Україні простежується подібна суспільна неспроможність. Гучні гасла, заклики, сподівання і нарікання, що немає в нації лідера. У здоровому суспільстві кожен свідомий громадянин — лідер і суддя свого життя. І ніякий лідер, ніякий месія не допоможе людині, не дасть того, що вона має здобути власною волею по своїй потребі. Внутрішній імпульс до свідомого волевиявлення одвіку давали людині обряди нашої традиційної релігії осяяння з елементами мистецтва. Нинішнє мистецтво — це залишок прадавнього синкретизму обрядової культури, яка функціонувала в цілісності пластики, ритму й живого дієвого слова. Взяти наш традиційний побут. Він був словнений символіки, яка щоденно діяла на людину як духовний чинник. А які були вишукані, естетичні одяг, прикраси — всі вжиткові речі. А коли наших людей насильно колективізували, вони стали ходити в сірому тюремному одязі — куфайки, кирзові чоботи. Все це страшенно гнітить психіку людини. Ось тільки останнім часом почали трохи дбати про естетизацію помешкань і робочих місць. А це все було в традиції нашої культури. І то все не просто красиво, а вищою мірою доцільно, корисно, бо побудовано на засадах поліфункціональності і взаємодії духовної й природної сфер людського життя.

І.О. Я думаю, зараз найважливішим є завдання відтворення традиції в культурі. Бо культура повинна мати свій світогляд, який об'єднує людей. Необхідно звільнитися від тьєї ментальності, яка загнала людей у сліпий кут. І якщо людина звільниться й відчує, що вона людина, то збагне й свою провідну ідею. Світогляд треба ставити в основу всього. Якщо ж ми й далі думаємо, що змінимо людей економікою, то це драма. Ми станемо такими ж прагматичними, якими бачимо людей у цивілізованих світах, і то в гіршому варіанті з нашим нинішнім менталітетом.

О.Ш. Так, бо матеріальна сфера — це засіб для духовної самореалізації людини. Якщо ми не маємо своїх визначених напрямків і надзавдань духовного розвитку, то засіб скоро стає самоціллю. Досягнемо добробуту — і на цьому зупинимось. Такий стан характерний для цивілізованих суспільств. Бо цивілізація в прямому розумінні — це сфера засобів, це рівень технологій. А культура — це вже вища цільова характеристика суспільства, це здатність людей до духовної самореалізації. Як Ви можете оцінити ті суспільства із свого досвіду життя за кордоном? Як там розуміють вищі цілі мистецтва, як сприйняли, наприклад, Ваше мистецтво?

І.О.: Західне мистецтво досить відповідає тамтешньому прагматичному життю. Це ознака цивілізованості. Свого часу Ганді дорікали, чому він використовує друкарську машинку як цивілізований засіб. Махатма сказав: "Я використовую цей засіб цивілізації, аби ефективніше боротися

проти неї, бо не встигаю іншими засобами". Так само й ми повинні діяти в цьому світі — боротися з поганими проявами його цивілізованості. Разом з тим повинні задіювати добрі традиції, які збереглися у нас і в інших народів. Тоді люди ставатимуть кращими.

Як сприйняли там мою творчість? Я думаю, люди скрізь однаково сприймають. Є просто різні ступені підготовки. Наприклад, те що я робив тут, свого часу не сприймалося, бо люди не були готові. За кордоном, де люди звикли бачити різні вияви пошуків митця, моя творчість відповідала сприйняттю глядачів. Тепер я можу порівняти себе тут і там. А чому я повернувся сюди? Бо маю внутрішній обов'язок перед своїм народом. Коли я щось знаю, то хочу для нього працювати. Бо кожен народ працює для себе: так як французи — для французів, німці — для німців. Так і українці мають працювати для українців. Хоч мистецтво є для усіх зрозуміле, коли воно виконує своє завдання. У західному світі люди практичніші, бо то практичний світ. І при тих матеріальних статках душі в них черстві, бо душа байдужа серед добра. Наша душа ще архаїчна і зберегла доброту. Вона вистраждана, вразливіша, тому вона краща, ніж та прагматична й байдужа. Для нас дуже важливо зберегти те цінне в душі, що легко загубити і важко відшукати. Наші люди повинні збагнути, що ми маємо свою історію, своє велике минуле, і лише потім поволи, дуже обережно цивілізуватися.

О.Ш.: І тоді людину не розбестить цивілізований побут і розвинені технології — усе те, що стає нормальним засобом до життя, якщо вона не зруйнувала, не згубила свого духовного типу. Все довкола людини повинно бути гідне її внутрішньої суті, тоді ніякі побутові блага їй не зашкодять. А якщо людина тратить усю свою силу на здобуття зовнішнього, то це вже зрада внутрішнього.

І.О.: На жаль, цивілізація дуже впливає. Наприклад, французи борються проти американізації у себе. А в нас дуже важко проти всього того боротися, коли люди хочуть мати те цивілізоване добро. Тут дуже важливо знати, як людині втриматися на людському рівні. Треба щодня нагадувати собі: "Я — людина, я несу в собі культуру, я маю залишатися людиною". І ми всі повинні діяти тотально.

О.Ш. Це так само, як виховання дитини — все починається з нагадувань, а далі формується життєва мета.

І.О. Якщо ми в цьому плані не будемо тотально діяти, то ми програємо. Те, що ми бачили в цивілізованому світі, воно страшенно діє і обеззброює людину. І людина самозадоволено лягає у тих покоях і стає споживачем.

О.Ш.: А от як ті умови діють на творчість?

І.О.: Я міг би сказати, що в цих умовах було дуже тяжко. Переслідували на кожному кроці і таке інше. Туди я їхав з кількома валізами і треба було те життя здобувати. Я не мав якихось коштів, аби можна було спокійно працювати, як, наприклад, американець, що має родовий спадок чи якусь державну стипендію. Однак у тому світі я звільнився від того страшного тиску, що панував тоді в Україні. Мені було легше дихати й працювати. Але зараз я маю свою країну, маю цю волю тут і щасливий, що можу працювати. Думаю, головна умова — це воля. Добре, коли держава багата, але вона багата передусім для свого люду, а чужим вона нічим не допоможе. У нашій бідній Україні ми повинні предовсім працювати, для цього є воля, і це головне. Отак і вибудуємо свою державу...

О.Ш.: Отак стала зримішою вибудова світу Івана Остафійчука. Цей світ бачиться органічною часткою цілого Українського світу і таким близьким до його осердя, до духовного струмування нашої традиції. Бо митці як люди духовні якраз самі створюють безвічно живе, пульсуюче осердя етносу. Бо культура, це ще не ті надбання матеріальні, що можна порозвішувати вдома по стінах, чи побачити в музеях. Культура — це високий стан душі людської, це життєздатний, життєтворчий стан народу. Це сам процес життя у світлі й радощах.

ДО ВИТОКІВ СВІТІВ:

ІВАН ПИЛИПЕНКО —

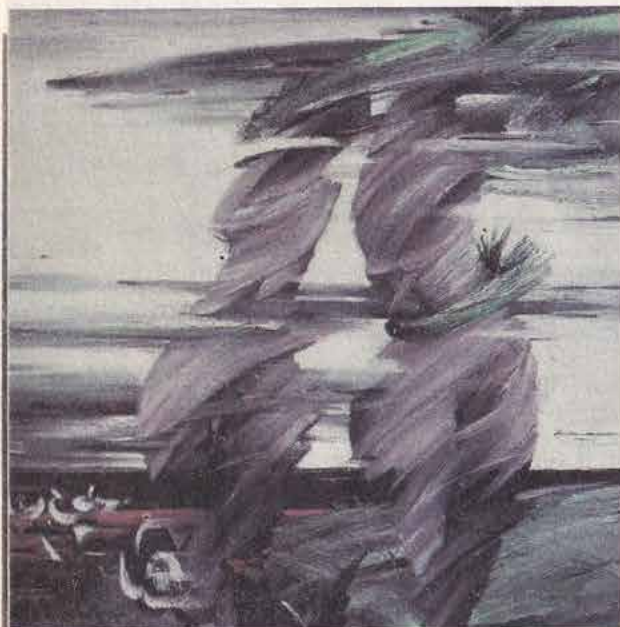
Хоч Іван Пилипенко та Миколай Кочубей вже досить відомі своїми творами в мистецьких колах України й за кордоном, все ж дозволю собі познайомити з ними читачів "Українського Світу".

Вони такі різні зовні. Іван — серйозний, розважливий, з точно вивіреними рухами. Розповідає про себе спокійно, зважуючи слова, керується логікою. Миколай видається розкутішим та емоційнішим, часто усміхається, похвалено веде бесіду, докидаючи жарту. Це коли спілкуєшся з кожним окремо. А коли разом — стає помітною внутрішня єдність людей, які дружать багато років. Через взаєморозуміння і взаємоповагу митців виявляється подібність творчих шляхів, спільність напрямку й ідеї в праці, усвідомлення їхньої належності до одного народу.

Просвітители. 1989.

Обряд Перегенья. 1985.

Трійця. 1993.

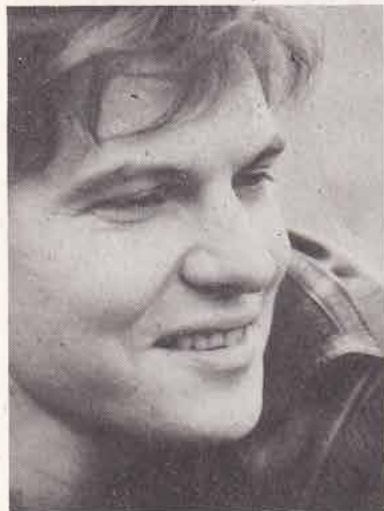

ПАРАЛЕЛЬНИХ

"Плин енергії від людей і минулого
здатен творити духовний стан сучасности"

— Миколай КОЧУБЕЙ

Із серії "Народні джерела". Чумацькі
пісні. 1990.

Творче зростання живописця Івана Пилипенка й графіка
Миколая Кочубея розпочалося в середині 70-х років,
коли вони ще зовсім юними прийшли до приватної
школи Віктора Зарецького.

Як розповідає Миколай, першим там з'явився Іван. А
слідом за ним, і він. Так почалося їхнє знайомство, а
згодом і дружба. Вони йшли в житті ніби наввипередки.
У художньо-промисловий технікум першим вступив
Миколай, а Іван приєднався до нього на рік пізніше.
До війська, правда, пішли одночасно. У Київський
художній інститут Іван вступив першим і в 1988 році
успішно закінчив майстерню монументального живопису
Миколи Стороженка.

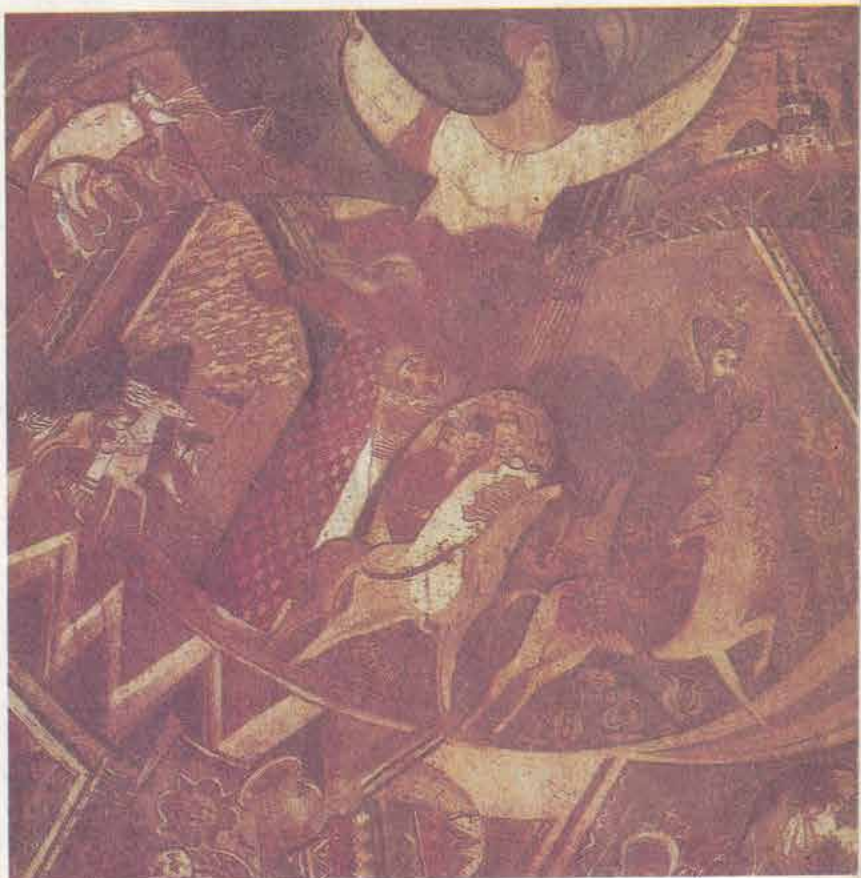
Миколай — після нього й закінчив у 1990 році майстерню
станкової графіки Андрія Чебікіна та Миколи Компанця.
Після навчання в інституті шляхи їхні на деякий час
розходяться.

В той час, як І. Пилипенко у 1992 році стажується
у Великобританії, в арт-коледжі міста Челтонхем,
М.Кочубей активно працює вдома, виставляючи свої

Із серії "Народні джерела". Веснянки, гаївки. 1991.

Із серії "Наша пісня". "Ой на горі та женці жнуть". 1991.

роботи на багатьох виставках. Але доля зводить їх знову. Цього разу — у творчих майстернях асистентури-стажування Української академії мистецтва, де Миколай Кочубей стажується у Георгія Якутовича, а Іван Пилипенко у Миколи Стороженка. Отже, вони разом одні з перших в Україні мають отримати звання магістрів образотворчого мистецтва.

А поки що спробую в загальних рисах охарактеризувати їх як митців.

При першому ж знайомстві з роботами Івана Пилипенка вражає їх цілісність. Митець майстерно досягає тієї колористично-змістової рівноваги, яка викликає почуття внутрішньої гармонії.

Будує композиції своїх полотен майже архітектурно точно, ніби керуючись логічними розрахунками. Але вони настільки емоційні, що здається, відчуваєш саме той настрій, з яким творилися живописні полотна. У своїх роботах Іван Пилипенко звертається до історичного минулого України, зокрема скіфського періоду ("Вічність", "Початок"), до народних обрядів ("Переґеня") або просто міркує про життя ("Театр", "Руйнування"). Він ніколи не конкретизує сюжету. Для нього кожний твір — це роздуми з допомогою ліній та барв про вічність, плин часу, про місце людини у Всесвіті, про таємницю розвитку й відродження мистецтва. Ця таємниця полягає в тому, що рух уперед часом є поверненням до витоків, у минуле. Відтак "Руйнування" стає "Початком"...

Світovidчуття Миколая Кочубея прочитується уже в назвах його робіт. Першоосновою творчості цього митця є стихія фольклору. Він звертається у своїх графічних серіях до обрядів і пісень, увібраних з дитинства. Працюючи переважно в складній техніці кольорового офорту, Миколай Кочубей уміло оперує багатою гамою півтонів, досягаючи цим відчуття мерехтливої поверхні аркушу. Зображення на ньому стає рухливе, оживає, немов оповите легким серпанком. Роботи з графічних серій "Народні джерела" та "Наша пісня" настільки композиційно насичені зображенням і так уміло закомпоновані, що здається, митець з допомогою малюнку-орнаменту закодував звучання пісень. У них відчувається дзвінкий наспів ("Веснянки"), світлий сум весільних пісень ("Весільні пісні"), задумлива мудрість чумацьких співів ("Чумацькі пісні"), танцювальний ритм ("Гаївки").

Автор вносить до своїх творів фрагменти українського іконопису, народних картин, вжиткових речей, досягаючи цим мінливості орнаменту, який у загадковій недовомовленості образів несе енергетичну інформацію про самого митця й традицію української культури.

Як вважає Миколай Кочубей: "Плин енергії від людей і минулого здатен творити духовний стан сучасності". Творчі набутки Івана Пилипенка та Миколая Кочубея ґрунтуються на традиції української народної культури.

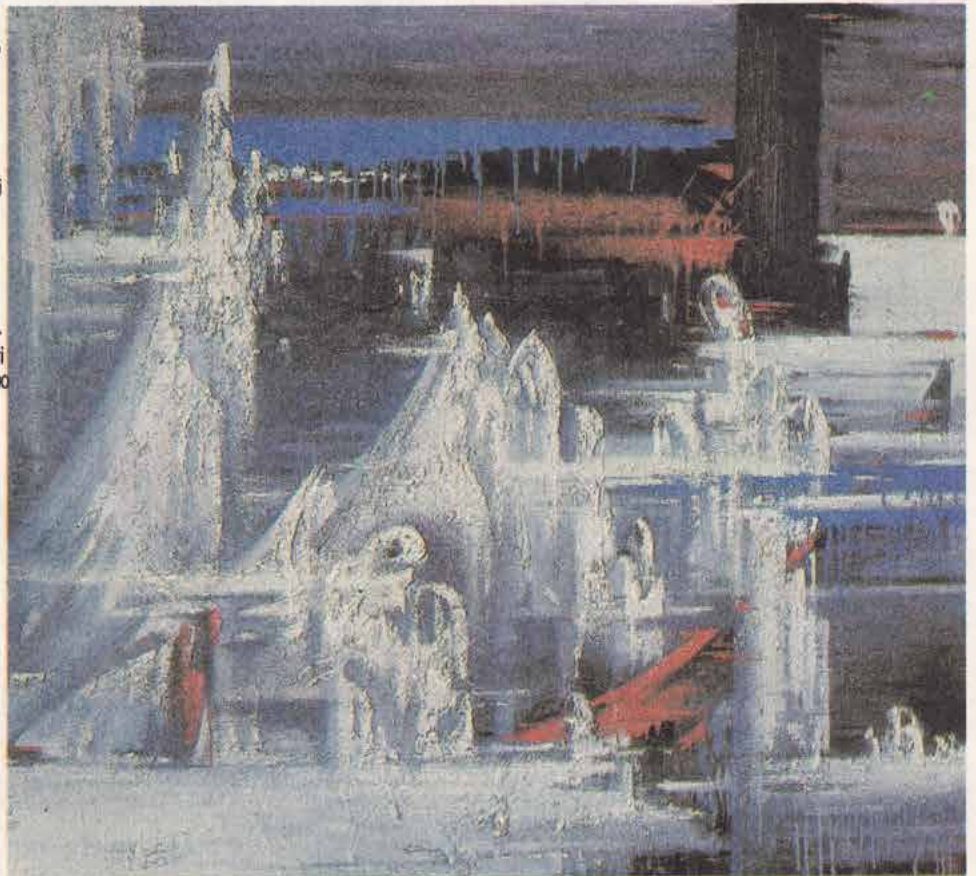
Та кожен митець виявляє духовну причетність до неї по-своєму.

Марина Львова,
мистецтвознавець.

Із серії "Народні джерела". Колядки. 1990.

Плин часу. 1994.

Галина
ОСТАПЧУК

ДЕРЖАВОТВОРЧА ІДЕЯ ВЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО

Галина Олександрівна Остапчук народилася на Рівненщині. Закінчила філософський факультет Київського університету ім. Тараса Шевченка (1989). Викладала філософію, історію, політологію. Нині аспірантка кафедри історії української філософії та культури в Київському національному університеті.

Доробок Вячеслава Казимировича Липинського (1882—1931) — українського письменника, громадського діяча, філософа, історика, соціолога, політика, публіциста — досі був у нас мало відомий. За радянського часу його погляди та ідеї замовчувались або піддавались анафемі як вияви буржуазного націоналізму. Сьогодні, коли наш народ повертається до своїх національних надбань, духовна спадщина В.Липинського викликає жвавий інтерес.

В.Липинський народився в с.Затурці Волинської губернії в сім'ї польського землевласника. Освіту здобув у першій класичній гімназії Києва, на філософському факультеті Ягеллонського університету в Кракові та у вищій школі політичних наук у Женеві. Був одним із організаторів Української демократично-хліборобської партії (1917), послом уряду гетьмана Скоропадського та УНР у Відні (1818—1919). З червня 1919 року — в еміграції. Жив у Австрії, за винятком 1926—1927 рр., коли керував кафедрою історії української державності в Українському науковому інституті в Берліні. З ініціативи В.Липинського була створена політична організація — Український Союз Хліборобів-Державників (УСХД). Пізніше В.Липинський був лідером та ідеологом консервативно-монархічного табору, який знайшов прихильників серед української еміграції та в Західній Україні. 1930 р. внаслідок конфлікту з гетьманом Скоропадським на тактичному й ідеологічному ґрунті В.Липинський проголосив УСХД розпущеним і з невеликою групою прихильників створив нову організацію — "Братство Українських Класократів-Монархістів". Його перу належать такі оригінальні праці як "Україна на переломі", "З історії України", "Листи до братів-хліборобів", "Шляхта на Україні" та багато інших.

В.Липинський один із перших обґрунтував необхідність побудови української держави. "Ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто не зробить нації, коли ми самі нацією не хочемо бути", — ці слова В.Липинського актуальні й сьогодні.

На відміну від представників народницької школи, В.Липинський вважав, що національна держава відіграє творчу роль у розвитку й становленні суспільства. Всі здобутки в галузі культури, економіки, політики він пов'язував з тими періодами, коли Україна мала власну державність. Слід підкреслити, що висновки В.Липинського щодо проблеми політичного життя народів і держав, ідеї української державності суперечили найпоширенішим тоді серед нашої інтелігенції соціалістичним та соціально-революційним поглядам. В.Липинський закликав до повного національного визволення і до

створення власної держави. Він вважав, що внутрішня боротьба українського народу тільки тоді може бути творчою, коли вона ведеться в ім'я повної волі й повної державної та культурної незалежності всієї без винятку української нації.

Тож не дивно, що політичні опоненти Вячеслава Липинського характеризували його як "консерватора", "аристократа" й "націоналіста".

Роздумуючи над причинами поразки української держави у 1917—1920 рр., В.Липинський дійшов висновку, що боротьбу за створення української держави проводили представники української демократичної інтелігенції, які не лише не вірили в державну незалежність України, а й до самої ідеї державної незалежності ставились вороже.

"Коли відродження нації, — зазначає В.Липинський, — відбувається без національного ідеалізму, без любови до цілої нації в усіх її класах і групах, без того ідейного національного пафосу, того ідеалістичного захоплення образом повної волі й незалежності нації, що йшло в парі з відродженням усіх європейських народів, то внаслідок того з самого поняття нації викидається весь його живий творчий зміст. Зостається тільки форма — мертва шкаралутина без зерна. Висока національна ідея вийшла обкарнана, втиснена в форму "соціалізації землі" і в єдиний російський революційний фронт, тісну спілку з російською революційною демократією". Підвалини усього історичного життя В.Липинський характеризує такими основними поняттями як традиція, аристократія, нація, держава, інтелігенція.

На думку президента Східно-Європейського Дослідницького Інституту ім.Липинського у Філадельфії Я.Пеленського, "В. Липинський — один із провідних істориків, мабуть, найоригінальніший український політичний теоретик, соціолог та ідеолог ХХ століття".

Традиція, за В.Липинським, — "власне доля, що накладає на людину обов'язки творчості й

праці, боротьби й руху... Кожний із нас мусить знати своє місце в тих рядах, де його поставило життя..." — кожен "мусить виконати свій обов'язок так, як йому наказує його совість". Це означає — мусить боротися і творити нове, базуючись на традиції.

Аристократія, на думку В.Липинського, — це "та група найкращих у даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент є організаторами, правителями і кермниками нації".

Прикметами національної аристократії В.Липинський вважає матеріальну силу, моральний авторитет і волю до влади. Він ставить знак рівності між націотворчим та державотворчим процесами: нація і держава постають тоді, коли на певній території серед пасивної маси з'являється активна група людей — національна аристократія, яка закладає підвалини окремої державної організації й тим самим зав'язує основу нації. Без власної суверенної державної організації не може бути нації, бо держава — це синонім влади "власної аристократії". І як не може бути нації без власної національної аристократії, так не може бути національної аристократії, а отже й нації, без власної держави.

На думку В.Липинського, не існує, "нації взагалі", "аристократії взагалі", а лише конкретні індивідуальні нації, аристократії, традиції, які повсякчас модифікуються, змінюються, знову витворюються: "кожна нація має лише таку традицію, яку вона сама у своє історії створила. Національна індивідуальність, за В.Липинським, не є певна психічна "характерологічна" даність, а скоріше "продукт історичного процесу соціального життя даного колективу — це твір, формація історії".

Почуття вищих цінностей — основний пафос світогляду В.Липинського. Він вважав, що релігія, віра рятує людину, особливо якщо у неї добрі наміри, що історичний процес, як і все соціальне буття і як увесь світ, збудований ієрархічно...

Роздуми В.Липинського над минулим України були зумовлені політичними потребами його часу. Поразка української революції 1917—1920 років, невдалі спроби наддніпрянських та наддністрянських українців відновити свою державність після розпаду російської та австро-угорської імперій змусили задуматися В.Липинського та його соратників: чому ця боротьба зазнала поразки? Чому такі малі народи як литовці, латиші, естонці зуміли визволитися й створити свої власні держави, чому відновили свої держави Чехія, Польща, Туреччина, а український сорокамільйонний народ опинився в ще гіршій неволі, як раніше?

Заслугою В.Липинського було те, що він на основі фактів зробив детальний аналіз процесу становлення української державності. Він передіравав і критикував українську революцію, вважаючи, що та нічого, крім хаосу, не дасть українському народові. В.Липинський створив власну систему, побудовану на ідеї: від держави, через державу — до нації. Державотворча ідея В.Липинського лишається актуальною й нині.

Євген НАХЛІК

Євген Казимирович Нахлік народився в містечку Судова Вишня на Львівщині. Закінчив філологічний факультет (українське відділення) Львівського університету й аспірантуру при Інституті літератури НАН України. Кандидат філологічних наук. Керівник Львівського відділення Інституту літератури. Автор монографії "Українська романтична проза 20-60-х років XIX ст." (К., 1988), брошури "Пантелеймон Куліш" (К., 1989) та понад 60 публікацій про українську класичну (XIX — початку XX ст.) і сучасну літературу в періодичні та збірниках. Упорядник книжок "Українська новелістика кінця XIX — початку XX ст." (К., 1989), "Образки з життя: Оповідання, новели, нариси" (Львів, 1989)

**І будуть народи всі йти до країни,
Де пісню — мова,
А думка — всесвіт...
В.Пачовський. Із збірки "На стоці гір"**

Донедавна Василь Пачовський (1878-1942) був майже невідомий читацькому загалові України. Деяке уявлення про нього мали історики нашого красного письменства — та й то переважно як про одного з діячів "Молодої Музи" — модерністичного літературного угруповання в Галичині початку XX століття. Нині ж, завдяки випускеним видавництвом "Дніпро" антології західноукраїнської поезії тих часів "Молода Муза" та збірникові поетичних творів молодомузців "Розсипані перли", його літературний доробок частково повернутий сучасним шанувальникам образного слова. Частково — бо ці книжки відкрили широким колам читачів тільки Пачовського-поета, насамперед лірика, автора збірок "Розсипані перли" (1901), "На стоці гір" (1907), "Ладі й Марені терновий огонь мій..." (1913), показали його як цікавого новатора, який вияскавив українську любовну лірику еротичними елементами, естетизацією плоті, збагатив нашу версифікацію розмаїтою строфікою, вигадливою ритмомелодією, експериментами в царині оркестрування вірша (ще Мирон Степняк, літературознавець і критик 30-х років, справедливо назвав Пачовського великим майстром ритмічної техніки та інструментування, попередником тичининської музичності)¹.

А от як поет-епік, а тим паче драматург і прозаїк, Пачовський залишається малознаним і досі. З його багатою драматургічною та епічно-поетичною спадщиною, з прозовими спробами обізнані хіба що деякі дослідники та читачі-любители — власне, ті, кому пощастило ознайомитися з окремими прижиттєвими (вже давно раритетними!) виданнями його трагедій "Соць української

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ ПРО ВСЕСВІТНЮ МІСІЮ УКРАЇНСЬКОГО ДУХУ

ночі" (1903), "Сонце Руїни" (1911), "Роман Великий" (1918), драми "Сфінкс Європи" (1914), містерії "Гетьман Мазепа" (1933), "містичного епосу" "Золоті Ворота" (1937), образка "Празник" (1902), фантастичної новели "Жертва штуки" (1906), з публікаціями в періодичі, а також із випущеними в 1984 — 1985 роках у Філадельфії, Нью-Йорку і Торонто його "Зібраними творами" у двох томах, перший з яких містить поезію, а другий — епічну поему "Золоті Ворота".

Драматургія і поеми Василя Пачовського майже не вивчені і належно не поціновані, хоча окремі схвальні відгуки про них були. Так, Степан Чарнецький високо оцінив трагедію "Сонце Руїни", поставлену в Перемишлі 1933 року, а Василь Барка — "монументальне видіння" "Золоті Ворота", зарахувавши їх до найнезвичайніших творів української літератури XX століття². Тим часом Пачовський заслуговує визнання, на мою думку, як один із найцікавіших творців української філософсько-історичної трагедії та драми, писаних віршами, і драматичної та епічної поем. Як драматург і поет-епік він тяжів до філософського бачення історичних процесів та переломлення їх часто крізь призму художньої умовності. У частині його п'єс подані конкретні-історичні картини з національною старовиною, в інших же, а також у поемах, — на підкладі реальних історичних подій і прототипів витворено своєрідний символіко-метафоричний світ, сповнений пророчих візій.

Якщо в ліриці Пачовський виявив себе переважно прихильником "чистого мистецтва" ("То є штука, я не пхаю ту ідей..." — читаємо в "Розсипаних перлах"), то до змалювання й осмислення нашої історії в драматургічних та епічних творах він підходив з державницьких засад, кермувався ідеалом самостійної України. Вже в молоді літа Пачовський відзначався глибокою національною самосвідомістю; почувавшись "сином окраденої нації", до болю переймався проявами російського, польського, австрійського чи угорського шовінізму. 1901 року поета навіть було виключено з Львівського університету, згідно з поясненнями І.Франка, за те, що "на однім бурливім зібранні відчитав свій вірш, повний гарячого протесту проти покривдження руського народу"³. Під час української революції, у 1918-1919 рр., Пачовський служив чотарем (командиром чоти, по-сучасному — взводу) в Українській Галицькій Армії, був військовим редактором "Стрільця".

Згодом у своєрідному ідейно-естетичному маніфесті "Моя сповідь" письменник-патріот стверджував, що українська літера-

тура, як література поневоленої нації, має бути передусім національно заангажованою: "... поки ми є недержавна нація, нашому мистецтву не розв'язати всесвітніх проблемів — воно мусить служити ідеї нашої державности під гаслом: конструкція храму власної держави, — бо над нами в усіх ділянках життя висить великий імператив: або своя держава, або смерть!..." (Дзвони. Львів. 1934. Річник IV).

У драматичних творах і поемах Пачовського образ автора постає в двоєдиній іпостасі естета і публіциста, митця-історіософа, письменника-ідеолога — оригінальні історіософські ідеї він утілює в самобутню образну форму, актуалізує історію, вдається до активного, пристрасного пошуку відповідей на питання про те, що призвело до втрати української державности за княжих часів, перешкодило її повному і необоротному відновленню в добу козаччини та під час визвольних змагань на початку XX сторіччя, і яким робом наш народ міг би відродити свою державну самостійність у сучасних авторові умовах.

Цим проблемам присвячені й публіцистичні та історичні праці Пачовського, свого часу досить популярні, а сьогодні, на жаль, несправедливо забуті. Художньо- та науково-історичним викладам автора "Золотих Воріт" сприяло те, що за фахом він був істориком — після виключення з Львівського університету, де вивчав медицину, того ж таки року почав студіювати історію у Віденському університеті, який успішно закінчив іспитом на професора в 1909 р.

До найважливіших наукових та науково-публіцистичних творів Пачовського належать брошури "Українці як народ" (1907), "В пам'ять гетьмана Мазепи і битви під Полтавою" (1709 р.) (1909), "Гетьман Петро Дорошенко. Борець за неподільну, вільну, незалежну Україну" (1917), "Голос Галицької землі до України" (1918), "Галичина і Наддніпрянська Україна" (1919), "Кубань і Україна" (1919), "Світова місія України" (1933), "Іван Мазепа" (1937), монографії "Історія Підкарпатської Русі" (1921) і "Срібна земля. Тисячоліття Карпатської України. Нарис історії з мапою" (1938). (Увага Пачовського до Закарпаття пояснюється тим, що з початку 20-х років він став професором Ужгородської гімназії. У тому краї вчителював літ десять; не домігшись легального дозволу на проживання у Чехословаччині, змушений був перебратися до Галичини, де влаштувався викладачем гімназії у Перемишлі.) Автор цих видань послуговувався то науково-історич-

ним, то історіософським чи публіцистичним (суспільно-політичним) підходами, або й поєднував їх незрідка в одному тексті.

З-поміж історіософсько-публіцистичних творів Пачовського найпильнішої уваги вартий реферат "Конструктивні ідеї державності та космічна місія Української Нації", виголошений у Перемишлі 22 січня 1933 р., у 15-ї роковини IV Універсалу Української Центральної Ради та 14-ї — злуки ЗУНР з УНР (того ж року письменник із сім'єю переїхав до Львова, де й закінчив свій життєвий шлях).

У цьому рефераті (так визначив жанр свого виступу сам доповідач, хоч точніше було б назвати його трактатом) ідея самостійної України висвітлюється не тільки в суспільно-політичному ракурсі, а й у історіософському, релігійно-філософському, етичному й естетичному; долю української нації автор осмислює з погляду і насущних політичних завдань, і її космічного буття й поклонання, робить виходи в історичний контекст індоєвропейської цивілізації. Стрижневим у трактаті є суб'єктно-предметний ряд "особистість (мікрокосмос) — нація (суспільство, держава) — Бог (космос)", якому відповідає інший ряд, що позначає рід діяльності індивіда, за допомогою якого той реалізує свій зв'язок з названими суб'єктами і сферами: "етика — політика — релігія".

У сфері міжособистісних взаємин Пачовський, спираючись на етичні ідеї Г.Сковороди, М.Гоголя, П.Куліша і П.Юркевича, обстоює т. зв. плюралістичну етику, визнає за кожним право на "власний індивідуальний етичний шлях". Стосовно зв'язків особи з суспільством (державою) високо підносить — на противагу "азійському духу кочової орди", "азійському колективу" — "геленську" (еллінську) "культуру індивідуальності", що визначає моделі суспільної поведінки більшості народів Європи, в тому числі українців, і обґрунтовує konieczну необхідність поєднати ідею незалежної держави з ідеєю культу свободи індивідуальності, вважаючи таке поєднання органічним для українського національного характеру, наших багатовікових народних традицій.

У ділянці міжнародних взаємин Пачовський мріяв про "здобуття для своєї нації окремого Богом і людьми оправданого місця на світі". Сторінки трактату наснажені почуттями національної гідності, яке в автора було дуже розвиненим і навіть загостреним, і водночас перейняті глибокою повагою до інших націй. Утворення української самостійної держави — це для Пачовського заповітна мрія, але не самоціль чи абсолют. "Ніякий народ, — резонно зауважував він, — не може жити тільки сам для себе; кождий має обов'язки супроти інших, супроти загальної європейської системи і супроти цілого людства". Тим-то основним у його трактаті є питання про вселюдську місію українського народу, світове призначення українського духу. Як осілий, хліборобський народ, який "став найкращим піонером земельної культури на світі" і зберіг у своїм світогляді елементи "двох

світів" — Європи та Індії, українці, на переконання Пачовського, покликані витворити "нову вищу культуру, яка буде мати космічне значення". Відтак "всесвітня місія українського народу" полягає в тому, щоб "серед кривди і матеріальної жадоби" проголосити "визволення всіх націй в ім'я правди і волі", пропагувати ідею "гармонії всіх народів світу". Саме пригноблена, але духово не зламана нація здатна врятувати людство.

Над ідеалом зовнішньої гармонії (між людьми, індивідуальними етичними типами), особою та державою, між націями і народами) автор трактату вивисує "ідеал внутрішньої гармонії" — з Богом, інтерпретуючи її як вершинний ідеал етичної свідомості.

Релігійне світосприйняття Пачовського сформувалося на початку ХХ сторіччя, в перехідний період, коли після-епохи панування позитивізму, що ослаблював або й руйнував (як у кого) релігійні почуття, значна частина європейської інтелігенції вдалася до пошуків утраченого Бога. Студіюючи літературу й мистецтво різних країн, Пачовський, за його зізнанням в "Автобіографії", щораз виразніше відчував "зміну в атмосфері європейської цивілізації": вік матеріалістичного світогляду, експериментальної науки, технічних винаходів і механізації продукції йшов до занепаду, "багатство нових здобутків знання, яке осліплювало людей, втратило свій чар", позаяк "пізнано релятивність модерної цивілізації, в якій не лежить останній ключ мудрості". У людських душах, звільнених од позитивістських лецят, зародився натомість потяг до віросповідання, містики, ідеалістичної філософії. "В Європі, — згадував письменник у тій же "Автобіографії", — пробудилася метафізична потреба, що жила в середніх віках. Зі землі глибші уми гляннули вгору до останніх проблем і загадок, що оточують наше життя. Зачинало родитися щось у роді **релігійності**, глибоко поняття шукання Бога, далеке від конфесії, що ставить питання про послідні причини і цілі світу і життя, і це не тільки одиниці, але й громадського життя. І я перебув **перелім**, спершу несвідомий у своїй духовості, та й станув перед містичною загадкою свого народу, коли йому кинули клевету, що якби зникла зі світу його країна, то людство не втратило б нічого, бо він не має ніякої цінності. Виливом цього душевного настрою була драма "Сонце Руїни" (1908—1909)".

Для релігійно-філософських уявлень Пачовського характерним є шанобливе ставлення до української (і слов'янської) міфології дохристиянських часів (її мотивами й образами сповнена вже збірка "Ладі й Марені терновий огонь мій..."). Перспективно бачиться мені висловлена в трактаті думка про те, що для зросту нашої нації, відбудови своєї держави і здійснення месіанського поклонання українського духу вагоме значення має "культ животної національної релігії на підкладі культу Сонця", себто плекання старовинних обрядових свят, у яких відбиті одвічні народні вірування.

Тим часом як інші народи Європи, зауважує Пачовський, не зберегли своєї давньої міфо-релігійної свідомості, повністю витиснивши її новою культурою, побудованою на здобутках і руїнах римської цивілізації, український народ у дійстві національних свят проніс крізь віки архетипи прапредківського світосприйняття, завдяки чому не тільки відстояв свою самобутність перед натиском сусідів, а й виробив у собі неповторний аристократизм духу, оснований на старовинній хліборобській культурі.

За слухними спостереженнями Пачовського, "у селян по цілій Україні християнський культ єднається з культом Сонця". З роздумів автора випливає, що необхідно зберегти отой народно-обрядовий синтез обох віровчень, а не замінити одне другим. Людство сьогодні в усіх сферах розвитку йде до синтезу своїх кращих надбань, культурних цінностей, традицій. Тож природним уявляється мені гармонійне співіснування у світогляді сучасних українців "храму Христового" і "культу Сонця Дажбога". Справді, якщо в християнській Біблії канонізовані Старий і Новий Заповіти, між якими існують не тільки безумовна спорідненість та очевидна наступність, а й явні суперечності (наприклад, євангельська проповідь любові до ближнього та рівності всіх людей перед Господом незалежно від їх соціального статусу і національності протистоїть "ветхозавітному" гаслу "око за око" та іудейському етноцентризму, ідеї "вбраного народу"), то чому б не поєднати інтернаціональний за спрямуванням Новий Заповіт і сонцеславну міфо-релігію наших пращурів? Адже обидва ці віровчення походять, як відомо, з одного джерела — ведизму, спільної для всіх хліборобських (індоєвропейських) народів одвічної духовної практики, зафіксованої, зокрема, в давньоіндійських писемних пам'ятках (ведах) і в давньоукраїнських усних обрядових текстах.

І в площині державницького мислення та історіософії, й у площині релігійно-філософської та етичної свідомості трактат Пачовського і тепер зберігає свою актуальність. Тим-то й пропонуємо сучасним читачам уривки з нього, які подаємо за виданням: Пачовський В. *Світова місія України*. — Перемишль: Видавництво "Краса і Сила", 1933. Число 2. 16 с. Така назва зазначена на першій — титульній — сторінці брошури. Перед початком її тексту (с. 3) назва інша: "Конструктивні ідеї державності та космічна місія Української Нації". (Реферат, виголошений у "Молодій Україні" в Перемишлі, дня 22 січня 1933 р.).

¹ Степняк М. *Поети "Молодої Музи"*. Червоний шлях. 1933. № 1, с. 182.

² Барка В. *Лірик-мислитель (1878—1942)*. Пачовський В. *Зібрані твори*: у 2 т. Філадельфія — Нью-Йорк — Торонто, 1984, т. 2, с. 17.

³ Франко І.Я. *Наша поезія в 1901 році*. Зібрання творів: у 50 т. К., 1982, т. 33, с. 175.

Василь
ПАЧОВСЬКИЙ

Конструктивні ідеї державности та космічна місія Української Нації

(Уривки)

I. ІСТОРИЧНІ ІДЕЇ УКРАЇНИ

Першу велику месіаністичну ідею княжої України, **Ідею Святої Руси** від Володимира до Юрія II украла нам Москва, оплюгавивши її кров'ю азійського деспотизму.

Другу месіаністичну ідею козацької України, **Ідею лицарів Хреста святого** від князя Байди Вишневецького до Калнишевського під булавою гетьманів з високим стилем з українського бароку нам оплюгавила історія, накинена північними сусідами.

Третя месіаністична ідея української нації — **Ідея федерації всіх слов'ян** у формі конфедерації вільних народів, ідея Кирило-Мефодіївського братства, висловлена в "Книзі битія українського народу", — пропала теж, затоптана в болото та злегковажена сусідами. Тарас Шевченко оплакав її смерть кровавими сльозами та ставив нову Україну "без холопа і без пана", — а другий наш геній, Микола Гоголь, висміяв російською мовою сміхом руїни Росію Петра Великого і, навчивши росіян сміятися з держави, розвалював її для воскресення вільної України...

II. КОНСЕРВАТИВНІ ІДЕЇ УКРАЇНИ

...Велика трагедія розвалля України подала нам розв'язку проблеми нашої нації — створила **велику легенду безсмертя України**. Що перша постать цієї легенди століть — то представник аристократичного консерватизму в особі вічного лицаря, князя **Михайлика**, що під зраду татарських людей узяв на спис Золоті Ворота, як сніп жита, і заніс до Царгороду. Там він держить сторожу о хлібі й воді через шістсот літ коло Золотих Воріт, того символу української державности. Стоять вони незримі для українців коло Царгороду і ждуть слухного часу, аж князь Михайлик перенесе їх назад до Києва і поставить на граніт державности, як українці спізнають в печлі лихоліття, що за скарб є своя держава — під гаслом "Держава або смерть!"

А друга постать великої легенди століть — це узмісловлення українського духу — революціонера в постаті українського Агасфера, вічного **Марка Проклятого**, який в ім'я ідеї свободи, волі, з'ясованої Чупринкою

як ідеї "бунту для бунту", все хоче добре зробити, а все йому виходить на зло, тому замість ставити, мусить все вальти!...

Перша ідея консервативна князя Михайлика, яку добуто з попелу століть для зросту нашої нації, для підбудови української держави, є ідея **сили землі**, що живе в душі кожного українця.

Українська еміграція XIX віку шукала по цілому світі землі такої, як на Україні, а наш хлібороб знається за всі народи найкраще на чорноземі, захопив найкращі землі на Півкавказзі, на Туркестані, на Сибірі і в Канаді та став найкращим піонером земельної культури на світі.

Друга ідея консервативна, яку добули ми з попелу століть для зросту нашої нації, для української держави, для місії українського духу, є **культ животворчої національної релігії** на підкладі культу Сонця...

*Плаче вголос Ярославна,
Осьмомисла доня славна,
У Путивлі серед хмар.
Сонце світле, всім трисвітле,
Шлеш тепло, красу і ярь...*

То княжна Ярославна, як дитина народу **Дажбожих онуків**, молитесь не до християнського бога, привезеного на незрозумілій мові з Греції, а до Бога Сонця, як молились предки дві тисячі з половиною літ перед Христом на Україні. Адже всі старовинні свята Калити, Коляди, Щедрівки, Колодія, Великодня, Купайла Івана, всі свята, почи-

наючи від Маковія до Пилипа відзначаються спеціальним культом народу, бо під християнськими святами лежить в основі три з половиною тисячі літ культу Сонця Даждбога. Доказом того являються писанки, мальовані знаками, які є **символом руху Бога Сонця**, себто гачковий хрест (свастика), троячок (тріквтер) та зірка (розета), які виступають в найстарших пам'ятниках культури Сходу і Америки. Культ Сонця прийшов на Україну в кінці бронзової епохи, і завдяки сему культурі українці, як осілий народ, створили обрядові пісні на соняшні свята з приспівкою "Даждь-Боже!"

Інтелігентові, що відбився від народу, затратив національну культуру і пошану до неї, видаються ці свята обрядові пересудом, пережитком, але у селян на цілій Україні християнський культ еднається з культом Сонця. З цього культу національних свят вийшла вся культура, леліана в Галичині жонатим священством від Шашкевича до Марка Мурави, з цього культу, що еднав з народом інтелігенцію й утворив в священничій родині еліту відродження нашої нації в Галичині через ціле XIX ст. В тих святах найкраще ясується той аристократизм духу нашої нації, тому так надаються вони до артистичної творчости не тільки в поезії, але й у **малярстві**, як бачимо се на "Гагілках" Труша або в прекрасній процесії на Воскресній утрні Пимоненка. Той високий лет духу ясується в архітектурі наших церков від запорозької церкви в Самарі аж до Волоської церкви або св.Юра у Львові, увіковіченій як символ значіння релігії для нації в безсмертних мальовилах Новаківського. Вкінці той культ національної релігії становить один з елементів тої космічної місії української нації, яка має злучити дві розсварені християнські церкви, східну і західну, в один храм Христовий Євразії.

Завдяки тому релігійному культурі наші селяни мають в собі **той аристократизм духу**, оснований на старовинній культурі, якого не має ніякий народ в Європі, що переймила тільки римську цивілізацію. Завдяки тому аристократизмові наші селяни не піддаються чужій культурі мимо 600-літньої затрати своєї державности, завдяки тому аристократизмові духу наш нарід проглинув в себе скитів, сарматів, печенігів, турків, половців, татар, а тепер пожирає

всіх колоністів, які осідають на селі, бо їх діти вже в третьому поколінні говорять українською мовою. Тому наш нарід стратить раз у раз верхи інтелігенції, як вона відривається від старинної національної культури — на користь пануючих націй, — але нарід внизу виріс на велетня і росте по днях, по ночах, по годинах завдяки своїй релігії, освяченій обрядовими святами до нинішнього дня.

Третя ідея консервативна, яку добуто з попелу століть для зросту нашої нації, для будови нашої держави, є ідея здобуття Чорного моря як дороги до океану.

За княжих часів українська людність сягала до річки Росі, за козацьких часів до річки Самари, а нині українці обняли раменами **Чорне море** від Кавказу до Дунаю, бо нація з гербом тризуба боролась за Чорне море через тисяч літ своєї історії.

...Душа нашої нації, злеліяна творцями мистецтва, вирвалася до моря. Море змалював в чудових картинах маляр Айвазовський, море оспівали за Шевченком всі поети "Молодої України": Леся Українка, Олесь, Лепкий, Пачовський та український літаючий голландець А.Карманський. До моря зложив свій псалом хресний батько українського чистого мистецтва М.Вороний...

Хоч нас хочуть диктатори з Москви відперти від моря чужою колонізацією, та українська нація, що прогинула печенігів, половців, татар, прогине і сесю колонізацію і завісить свій знак тризуба на Криму на скалі Чатирдагу...

Четверта ідея консервативна, яку добуто з попелу століть для зросту української нації, для української держави, є **боротьба Європи з Азією**, є боротьба європейського духу нашої споконвіку осілої нації проти азійського духу кочової орди за культуру на основі розвою індивідуальності.

...Тут між Дніпром і Доном Русь-Україна поклала голови за геленську свою культуру індивідуальності проти орди азійського колективу і тут бореться вона з кочовою Азією до нинішнього дня.

III. МІСІЯ УКРАЇНИ В ПЕРЕБУДОВІ СВІТУ

П'ята ідея — то вже революційна ідея Марка Проклятого, яку добуто з попелу століть для зросту української нації, для будови української держави, для місії українського духу в космосі всесвіту, то є культ **свободи волі** у кожній індивідуальності для осягнення найвищого ідеалу етичної свідомості, ідеалу внутрішньої гармонії.

Ідея культу свободи веде до осягу глибокого внутрішнього **змісту** нашої

старинної **культури** в нутрі нашої держави. Ціллю її є розвій геленського індивідуалізму для виявлення своєї повновартності, яка живе в душі кожного українця, що почуває себе **мікрокосмом**, бо в глибині серця, як в безодні, криється усе, що є в цілому світі. Звідси звисне зі світогляду Сковороди і Гоголя визнання для кожної людини права на власний індивідуальний етичний шлях, званий "плюралістичною етикою", звідси завдання людини, після Сковороди, є шукати правди і змагати до неї.

Але правда — це ціль неосяжна, і якраз усе **щастя людини** випливає з безупинного шукання правди. Звідси прикметою українців є терпимість до чужого світогляду, навіть релігійного, бо вони відкидають московський погляд, що вічна правда проявляється тільки одним способом на цілому світі. Коли світогляд Толстого є фаталістичний, який зводить прояви самосвідомої особистості до невольничого послуху незмінним законам, — то світогляд Сковороди є євдаймоністичний¹ і оптимістичний, що приписує людині розум і свободу волі, для того основою філософії Сковороди була грецька девіза: **пізнай себе**, бо "бути щасливим не означає нічого іншого, тільки знайти себе самого, самого себе пізнати і відповідно до того жити". Між індивідуальними етичними типами повинна панувати не боротьба, але мир, себто згода і гармонія, після світогляду українців, — мир між людьми, мир людини (Сковорода, Гоголь, Юркевич, Куліш). До ідеалу гармонії зовнішньої приєднується ідеал внутрішньої гармонії з Богом, "який є краса".

Найвищий ідеал теперішньої нової Європи, до якого вона хоче піднести дорогою виховання повновартність особовості в покоління, є той український ідеал **внутрішньої гармонії** як найвищий ідеал етичної свідомості, який був вже ідеалом Сковороди, Гоголя і Юркевича і є ідеалом українського духу до нинішнього дня.

Шоста ідея — то є друга ідея революційна Марка Проклятого, яку добуто з попелу великої війни для зросту української нації, для будови української держави, для місії українського духу в космосі всесвіту, це ідея **правди і волі**, яка є месіаністичною ідеєю для всіх поневолених народів світу.

...Коли ж Олесь співає гімн України — *Живи, Україно, живи для краси,*

Для сили, для правди, для волі... — то є модерний гімн "Молодої України" на місце сентиментального "Ще не вмерла". Краса і сила — се клич споконвічний України, проголошений Шевченком на основі народної прислівної мудрості. Правда — це справедливість, воля — це свобода. Отже, Україна до краси і сили ставить як умову нового космосу справедливість і свободу усім народам світу...

Сьома ідея, що повстає зі сполуки консервативних ідей Михайлика з революційною ідеєю Марка Проклятого, добуто з попелу століть для зросту української нації, для місії українського духу в космосі всесвіту, є ідея **української держави**, символом якої є **Золоті Ворота двох світів** — Сходу і Заходу.

Ті Золоті Ворота з великої легенди століть ждуть на велику хвилю перенесення до Києва. Для того великого чину мусить з'єднатися князь Михайлик, дух консерватизму тисячлітньої культури як дух народної розважності (рознадуми), з революціонером Марком Проклятим як духом збірної волі маси на основі територіальної системи будівництва української держави...

І тепер найвищим імперативом української нації є держава зі столицею в Києві, в тім українським Римі, де мусять стати Золоті Ворота двох світів — Сходу і Заходу і де виросте зі старіючої культури Європи та з глибин азійської Індії нова вища культура, яка буде мати космічне значіння, бо елементи тих двох світів зберіг український народ з життя тисячоліть в своїм світогляді і зберігає їх до нинішнього дня.

IV. СИНТЕЗА І ЗАВДАННЯ ВЕЛИКОЇ ХВИЛІ

Збираючи всі ті ідеї, дійшли ми, творці чистого мистецтва до ось якої синтези:

- 1) **Українська нація** мусить боронити посідання своєї землі, яка дає їй силу;
- 2) Мусить хоронити традицію національної релігії, яка дає їй відпорність проти натиску сусідів;
- 3) Мусить опанувати верховладу над Чорним морем і пролив до отвертого моря для доступу до океану;
- 4) Мусить воювати на життя і на смерть в ім'я геленської культури Європи з кочовою цивілізацією колективу Азії;
- 5) Мусить узгіднити з державною ідеєю культ свободи індивідуальності для довершення давньої цілі своєї культури, себто до повновартості кожної особистості;
- 6) Мусить підняти гасло справедливості для всіх народів світу для гармонії в житті людства, аби сповнити свою космічну місію в історії;
- 7) Мусить сотворити державу, яка буде Золотими Воротами між Азією і Європою, а храм золотoverхий на них засяє як фенікс високої культури нового світу Євразії.

¹Євдаймоністичний (євдемоністичний) світогляд — такий, що стоїть на етичному принципі євдемонізму, який основою моральності вважає прагнення людини до щастя.

Володимир
КОСИК

ВПЛИВ ПОДІЙ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА УКРАЇНСЬКУ ПОЛІТИЧНУ ДУМКУ

Володимир Косик народився у місті
Дрогобичі на Галичині.

Навчався й отримав докторську ступінь історика в університеті Сорбонни. Нині — професор Вільного Українського університету в Мюнхені, викладач Паризького університету, дійсний член Наукового Товариства імені Тараса Шевченка, голова об'єднання українців у Франції. Автор нещодавно перевиданої в Україні книги "Україна і Німеччина у другій світовій війні" (Париж, 1986).

Розглядаючи потребу дослідження політичних ідей, французькі політологи Марсель Прельо і Жорж Лескіє стверджують, що вони варті дослідження як рушійні елементи подій, історії, як ідеї, що впливають на політичні інституції і політичне життя. За своєю суттю вони передають уявлення людей і про політику як спосіб досягнення кінцевої мети, і про характер політичного ладу. Тим самим факти і події мають незаперечний вплив на розвиток політичної думки.

Перед Другою світовою війною українська політична думка розвивалася майже вільно, хоча з невеликими труднощами, лише на західних землях України, зокрема в Галичині, частково в легальній, але цензурованій пресі, а також в інших виданнях та, очевидно, в підпільних виданнях Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Дименсія української політичної думки була все ж таки зумовлена зовнішніми факторами. Табір традиційних політичних партій і табір націоналістів визнавали той же спільний ідеал незалежної і соборної української держави, але їх ділив різний теоретичний (ідеологічний) і тактичний підхід до реалізації остаточної мети.

З другого боку, українська етнічна територія була поділена між чотирма сусідами України. Отож розв'язання українського питання на користь ідеї самостійності України було дуже утруднене тим, що порушувало суверенітет чотирьох держав, а для багатьох європейських потуг таке розв'язання українського питання означало дестабілізацію східно-європейського регіону. Ця складна ситуація примушувала українців шукати зрозуміння і союзників на зовні або пробувати здобути полегші з допомогою "нормалізації" відносин з існуючою державою, наприклад, з Польщею.

Це і є причина, чому українська політична думка перед війною дуже мало займалася проектом суспільства і суспільного ладу. У цьому питанні традиційні партії стояли на своїх слабо розроблених партійних позиціях. Легальний спосіб їхнього діяння вкладав їх у рамки існуючих законів, отже вів до певного модус вивенді з державою, з надією, що ситуація еволюціонуватиме на краще, тоді як націоналісти, розробляючи і висуваючи на перше місце ідеал нації і боротьбу всіма засобами за її самостійність, були переконані, що не роздібленням сил, але їх консолідацією, не внутрішньою боротьбою, але боротьбою проти зовнішніх ворогів,

орієнтацією не на чужонаціональні, а на внутрішні сили нації можна вивести українське "політичне життя з історичного зачарованого кола". У питанні способу і тактики боротьби український націоналізм відмежувався від існуючих політичних партій і поборював усяку угодовську політику.

Проте й націоналізм не мав теоретично розробленого проекту політичного ладу в майбутній українській державі. "Відновити могутню незалежну соборну Українську Державу, а в ній здійснити ідеал соціальної справедливості, добра й краси, — це одинокі гідне революції завдання", — писав орган Проводу Українських Націоналістів у 1918 році. Один із чільних авторів цього часу, Є. Онацький, який критично ставився до націонал-соціалізму, позитивно висловлювався про корпоративізм італійської фашистської держави Муссоліні. У 1935 р. М.Сціборський виступив з проектом "націократичної держави", на чолі якої "стоятиме Голова Держави" з авторитарною владою, проте не буде диктатором. І цей автор поставився критично до націонал-соціалізму.

В дійсності становище ОУН щодо політичного ладу в українській державі не було ані розпрацьоване, ані остаточне. До самої війни залишилися важливими рішення Великого Збору ОУН з 1929р., в яких було сказано, що з хвилиною відновлення самостійної держави настане перехідний час, протягом якого голова держави, "покликаний представницьким органом", "назначить виконавчу владу, відповідальну перед ним та найвищим законодавчим тілом", а "основною адміністративного устрою Української Держави буде місцеве самоврядування".

У питанні приєднання союзників для української справи ситуація не була найкращою. До війни в Україні це питання практично не існувало. За кордоном, крім старань втримати на боці української справи польський уряд, кола УНР заініціювали Лігу поневолених Москові народів (Азербайджан, Туркестан, кавказькі народи, Дон, Кубань, Крим, Урал та інші) "Прометей" з осідком у Варшаві й Парижі (1926 — 1940). ОУН, крім спроб приєднання деяких європейських урядів, після приходу до влади Гітлера звернула увагу зокрема на урядові кола Великої Британії.

На початку Другої світової війни зайшли зміни в уряді українських політичних сил. У підсоветській Україні національні сили були ліквідовані в тридцятих роках і перед війною вже не існували. На Закарпатті, де українці досягнули автономію, а в моменті розпаду чехословако-української держави в березні 1939 р. проголосили самостійність, українські політичні сили були ліквідовані з окупацією Карпатської України Мадярщиною.

У вересні 1939 р., після німецької агресії проти Польщі, західні землі України опинилися під советською окупацією. Внаслідок цього українські легальні політичні партії на цих землях перестали існувати. Також на зайнятій німцями території і на еміграції німецька влада строго заборонила політичну діяльність. Таким

чином події 1939 р. призвели до повного зникнення всіх українських політичних сил, за винятком одної: діяльною залишилася лише підпільна політична сила — ОУН, якраз тому, що вона була нелегальною.

Це був, однак, час, коли ОУН, яка переживала кризу, розкололася на дві окремі організації: ОУН Мельника (її керівником залишився полк Андрій Мельник) і ОУН Бандери (очолена Степаном Бандерою, який після створення в лютому 1940 р. Революційного проводу був обраний провідником цієї організації).

Молоді і дуже підприємливі члени ОУН Бандери відразу спрямували українську політичну думку на нові рейки та поширили горизонти своєї діяльності і боротьби. Вже в грудні 1940р. вони видали маніфест, у якому зверталися до українців та одночасно до інших поневолених народів СРСР. У цьому документі українцям віддається керівна роль у боротьбі за свободу в наступний спосіб: "Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів і людини... Боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Московію народів... Несемо безпеку всім загрозеним Московію народам".²

Ця політична програма мала також пункти, які стосувалися до прав людини: "Боремося за гідність і свободу людини, за право визнавати одверто свої переконання, за свободу всіх віросповідань, за повну свободу совісті". Говорилося також про право відбувати збори, творити політичні партії, громадські та професійні організації тощо.³

У практиці приступлено до організування сил інших поневолених народів проти Москви. ОУН почала видавати бюлетені "Наш Фронт" як орган «визвольних організацій» поневолених народів. У статті "Наші завдання", вміщеній у бюлетені, сказано, що "мусимо взяти під увагу можливість вилучення Москви у війну. Така війна була б надзвичайно пригожним чинником у нашій революційній роботі. Дуже правдоподібно, ця війна не закінчилася б скоро".

У своїх політичних постановках з квітня 1941 р., сподіваючися війни, ОУН підкреслювала, що вона "продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення українського народу без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східної Європи", отже теж і у випадку окупації України німцями.

ОУН вважала союзниками України ті держави, політичні угруповання і сили інших народів, які "заінтересовані в розвалі СРСР та в створенні ні від когось не залежної Української Суверенної Соборної Держави".

У травні 1941 р. ОУН уже конкретно передбачала, що у випадку війни з СРСР, на звільнених частинах української землі, «не ждучи на ніщо», вона "проголошує відбудову Української Держави".

Слід підкреслити, що в цей час жодна інша українська політична сила чи група не мала такого широкого, плану і виразно сформульованої програми безкомпромісної політичної і збройної боротьби за українську державу.

Політичні ідеї, висловлені в названих документах, мали опісля незаперечний вплив на хід подій в Україні.

Передбачаючи, що існує можливість війни поміж Німеччиною і СРСР, деякі українські суспільні й політичні кола на еміграції намагалися вплинути на політику німецького уряду, хоч у дійсності ця політика формувалася не урядом, а лише Гітлером. Існують у німецьких архівах три українські меморандуми з цього часу, в яких викладені політичні ідеї стосовно розв'язки українського питання: від Т. Омельченка, голови Українського Національного Об'єднання в Берліні, з 3 червня 1941 р., від В. Кубійовича, голови Українського Центрального Комітету в Кракові, з 11 червня цього ж року, який підписав також Т. Омельченко, та від ОУН Бандери з 23 червня (вірніше з 15 червня, переданого 23-го).

У меморандумах зверталася увага на важливість українського питання, на те, що українці борються за національну свободу і самостійну державу. В них висловлювалося сподівання, що Німеччина зрозуміє українські аспірації і дозволить узяти участь у боротьбі проти большевицької Москви.

Однак меморандум ОУН Бандери різнився від двох попередніх. Очевидно, він також намагався переконати німецькі урядові чинники про потребу створення української самостійної держави, але не як звичайного союзника, а як рівноправного і суверенного партнера в східноєвропейській політиці і у війні проти совєтської Росії. З другого боку, він перестерігав німців, що "навіть якщо під час вступу німецьких військ на Україну їх будуть спочатку само собою зрозуміло вітати як визволителів, то ця настанова (населення) може скоро змінитися, якщо Німеччина не йтиме на Україну з метою відновлення Української Держави, з відповідними до цього гаслами". Далі сказано, що в Україні "найменше насильство викличе протилежні наслідки".

Висловлені в меморандумі політичні ідеї заторкували ряд інших проблем. Його автори, наприклад, стверджували, що: "Європейський континент опанований сьогодні двома імперіалістичними концепціями: німецькою ідеєю Райху, спрямованою на новий лад в Європі, та російською концепцією імперіалізму, основаною на світовій революції". Лише існування сильної української незалежної держави може призвести до зміни ладу в Європі і допомогти в здоровому розвитку східноєвропейського регіону. З економічного і стратегічного погляду Україна належить до Європи. Військова окупація Східної Європи на довгий час неможлива. Також в економічному розумінні Українська самостійна держава мусить бути повністю незалежна і поза контролем Берліна. Українські самостійні збройні сили стануть гарантом німецько-українського союзу. Автори меморандуму писали, що українське питання не можна розв'язувати на зразок Словаччини чи Хорватії. Україна мусить бути повністю самостійна.

Доводиться ствердити, що всі інші листи і меморандуми українських установ чи особистостей з цього часу і з початку війни (лист А. Мельника і його співробітників, колишніх комбатантів від 6.7., лист П. Скоропадського від 16.7., лист УНО від 30.7., спільний лист митр. А. Шептицького, В. Величковського, ген. М. Омеляновича-Павленка й А. Мельника від 14.1.1942р., меморандум М. Ливицького від УНР 6.2 та інші) не йшли так далеко, як документи ОУН Бандери. Ці меморандуми обмежувалися лише до пропозиції спільної боротьби проти большевизму, з пригадкою, що українці бажають створення української незалежної держави.

Чинячи згідно з попередніми рішеннями, одна з похідних груп ОУН Бандери зорганізувала у Львові 30 червня 1941 р. проголошення відновлення Української Держави. Заскочені цим несподіваним для них доконаним фактом, німці заарештували Ст. Бандеру (5 липня), потім Ярослава Стецька, голову Українського Державного Правління (9 липня), вивезли їх до Берліна, де намагалися безуспішно примусити їх відкликати акт проголошення. Остаточо їх вкинули до концентраційного табору в Саксенгаузен.

Почалися арешти членів і прихильників цього руху, а сама ОУН Бандери, яка, згідно з німецьким таємним звітом, єдина з усіх політичних тенденцій у Львові відмовилася скласти перед зв'язковим старшиною ОКВ (найвищого командування вермахту) капітаном проф. Гансом Кохом заповнення про лояльність супроти німецької окупаційної влади, перейшла в підпілля.

Настав період праці для зміцнення сил ОУН і конкретної підготовки для повстання проти німців. Отримуючи інформації про цю підготовку, німецькі поліцейні чинники (командування СД і гестапо) видали 25 листопада 1941 р. строго таємний наказ арештувати всіх активістів "руху Бандери" і ліквідувати їх "як грабіжників", бо вони "приготовляють повстання в Райхскомісаріяті України з метою створення незалежної України".

Далі політична думка українського підпілля розвивалася відповідно до ситуації. Серед провідних кіл підпілля виробилася вже в грудні 1941 р. думка, що Німеччина не виграє війни проти Великої Британії й Совєтської Росії та що обидві воюючі сторони на території України будуть так ослаблені війною, що не будуть спроможні далі воювати, з чого скористає ОУН Бандери, щоб завдати остаточного удару німецькій армії і створити незалежну українську державу.

Цю ідею знаходимо в постановах Конференції ОУН з квітня 1942 р. ОУН покладала надії на "розбиття Москви, загальне німечення, зовнішнє і внутрішнє потрясіння Німеччини" і тому енергія народу не повинна бути вилита "у партизанщину", але оформитись "у широкий всенародний рух", який допровадив би до здобуття Української Держави. Тому важливим для українців є творити і розбудовувати власні політичні і військові сили та підбати про створення "широкого фронту боротьби поневолених народів Сходу й Заходу Європи". Ідея спільного фронту боротьби всіх народів Європи проти німецького панування, висловлена в документі Конференції ОУН, не могла здійснитись через заісновані тяжкі обставини окупації і війни.

Згадана конференція оформила також концепційні заложення української політичної думки: московсько-большевицькій міжнародній концепції — інтернаціоналізму й німецькій концепції т.зв. "Нової Європи" ми протиставляємо міжнародну концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом — "Свобода народам і людині".

У питанні відносин до сусідів постанови Конференції говорили, що ОУН поборює "політичний і культурний актив" росіян і всяке московфільство як знаряддя російського імперіалізму та стоїть за "злагіднення польсько-українських" відносин на платформі самостійних держав і визнання за українцями права на західноукраїнські землі.

Одночасно поведено пропаганду летючками між населенням проти виїзду на працю до Німеччини, проти військової служби в німецьких частинах і проти надії, що свободу і незалежність можуть дати чужі сили (Німеччина

або Росія). В одній із інструкцій було сказано, що "всяка співпраця з окупантами вважається зрадою і буде покарана смертю".

Під окупантами розумілися німецькі і совєтські сили. Від початку існування озброєних відділів самооборони (від квітня 1942 р.), а тим більше після злиття цих відділів і створення Української Повстанської Армії (жовтень 1942), виникла проблема очищення лісів та оборона населення перед совєтськими партизанами, що творилися на українській території, а одночасно у великій мірі почали напливати з півночі, з території Росії і Білорусії. У листопаді 1942 р. появилася летючка, звернена до партизанів, у якій говорилося, що "гітлерівський і російський імперіалізм сьогодні в конфлікті, але вони обидва б'ються, щоб знищити й поневолити народи". Летючка пригадала, що в 1939 р. вони були підписали пакт і допомагали собі в боротьбі проти західних держав. Тому завданням народів є боротися проти обох режимів, проти Гітлера і Сталіна, за свободу і незалежність національних держав поневолених народів.

У заклику до населення з грудня 1942 р. український рух спротиву запевняв, що єдиний вихід для українців — це революційна боротьба за самостійність та що найголовніший ворог — російський імперіалізм — обезкровлюється, Німеччина виснажується, українські шанси зростають з бігом війни. Питання ставлення до Росії порушено в іншій летючці ОУН, в якій говорилося, що «московська тюрма народів валиться», і дарма Сталін хоче її рятувати, обіцяючи рай. Краці сини України написали на мурах російської тюрми народів наступний присуд: "Воля Україні, смерть Москві! Україна і Москва розділені назавжди горами трупів і морем крові".

Українські політичні ідеї 1943 року знову ж таки віддзеркалюють загальну ситуацію. Вільний рух стверджує, що війна на сході Європи ведеться "в ім'я імперіалістичних інтересів німецького націонал-соціалізму й московського большевизму" та що "в першу чергу це війна з приводу України, яку оба імперіалізми трактують у своїх загарбницьких планах як центральну проблему їх імперіалістичної політики на сході Європи та випадову базу для дальших підбоїв. (3 постанови конференції ОУН Бандери 17-21 лютого 1943).

Україна, отже, займає ключову позицію в тій боротьбі. З цієї причини без зламання обох імперіалізмів на Україні і створення української незалежної держави неможливе існування "суверенних національних держав... поневолених народів східної, середньої, північної й південної Європи та тривалий мир". ОУН Бандери була готова взяти активну участь у кожній європейській коаліції, "але тільки на принципі визнання іншими народами нашого права на нашу державну незалежність".

Щодо намагань Німеччини прислати або змусити поневолені народи до боротьби з большевиками, ОУН Бандери вважала це "підступним маневром окупанта і сплізеною пробою оминуть наслідків доконаних помилок та одним із засобів збільшити свій воєнний потенціал силами поневолених народів".

У 1943 р. політичні ідеї висловлюються не лише на вужчих форумах ОУН Бандери та в летючках, але також у підпільній пресі і журналах. На III надзвичайному Великому зборі ОУН, який відбувся від 21 до 25 серпня 1943 р., тобто в час, коли німці вже переводили евакуацію східних земель України, крім потвердження попередніх рішень, присвячено чимало уваги соціальній програмі.

На основі цієї програми складено тоді політичну декларацію УПА "За що бореться Українська Повстанська Армія УПА", поширену у формі листочка та брошури в дещо ширшому вигляді. В ній сказано, що УПА бореться проти імперіалістів і імперій, проти СРСР і німецької "Нової Європи", проти російського комуно-більшовизму і німецького націонал-соціалізму, за знищення колгоспів, за націоналізацію великої промисловості (дрібна промисловість має стати кооперативною або громадською), за участь робітників у керівництві заводами, за 8-годинний робочий день, за вільну працю, за свободу профспілок, за повну рівноправність жінок, за вільний доступ молоді до шкіл і безкоштовне навчання, за свободу друку, слова, думки, віри і світогляду, за вільне визнання і виконання культів тощо, а також за повне право національних меншин та за рівність усіх громадян України.³

Що стосується зовнішньої політики, ОУН Бандери виступає проти "недобитків білого російського імперіалізму", тобто, наприклад, Власова і "Союза Русских Офіцерів", яких вважає вислужниками чужих імперіалістів, та які прагнуть "до відбудови реакційного поміщицько-капіталістичного ладу". Ці кола не мають жодного впливу серед українського народу, "російський елемент штовхають до большевизму". Польська верхівка в документі трактується як імперіалістична, адже вона намагається скерувати польське населення на боротьбу з українським народом на його землях. Відтак постанови стверджують, що цілі ОУН вишили поза межі України, зв'язуючи українську боротьбу з боротьбою народів Сходу, Прибалтики й Балканів, і в цих країнах треба пропагувати «наше гасло свободи народам і людині й права кожного народу на самостійні національні держави».⁴

Передбачаючи повну окупацію України советською армією, постанови ОУН Бандери говорять, що українці приймуть окупацію большевиками українських земель "плановою активною боротьбою у всіх формах".

У рішеннях соціального характеру ОУН закріплюється вплив свідомості, що советська армія в скорому часі знову окупить українські території. Звідси турбота підкреслити щире прив'язання українського визвольного руху до принципів соціальної справедливості, але також намагання не надто віддалюватися від советської політико-соціальної фразеології, щоб предявити на бік української справи також тих, що вагалися між советською концепцією розв'язки українського питання й самостійницькою українською.

Крайне загострення польсько-українських відносин на північно-західних землях України і зударі між поляками й українцями спонукали Провід ОУН Бандери висловити своє ставлення з цього приводу. В комунікаті з жовтня 1943 р., висловлюючи погляди українського боку на це питання, він з'ясував, що виниклий стан напруження був наслідком "екстермінаційної політики" польського уряду щодо українського населення, яка лягла в основу шовіністичних настроїв серед польської меншості на українській території під Польщею. За німецької окупації, тракуючи визвольні змагання українців як загрозу для створення незалежної Польщі і для приналежності західних українських земель до польської держави, деякі польські кола поглибили "ширення польсько-української ненависті". Опісля, на Волині, польські відділи допоміжної поліції застосували "систематичний погром українського населення". На цьому підрунті зродилися відомі жорстокі події.

Цей стан використовували зовнішні сили — Москва і Берлін. Серед поляків і українців знайшлися елементи, які діяли на шкоду інтересам обох народів. Провід ОУН Бандери засуджував

"акти взаємних масових убивств, звідки вони не походили б", закликаючи при тому все українське громадянство "бути чутким на ворожу інспірацію та дотриматись постанови, яку диктує інтерес національно-визвольних змагань українського народу". Одночасно він закликав польське населення "здержатись від усяких форм проти українських виступів та чинно їм протиставитись".

Німці вживали у боротьбі проти УПА численні "остбатальйони", що склалися з колишніх воєнних полонених советської армії різних національностей. Тому Головна команда УПА вирішила звернутися до них листочками з закликами, щоб вони не воювали проти українського визвольного руху і переходили на бік УПА. За дуже короткий час число перебіжчиків було таке велике, що Головна команда УПА вирішила створити малі національні відділи при УПА (литовські, грузинські, вірменський, узбецький, татарський; перші два мали по кілька сот воєнів). Таким чином співпраця різних народів у боротьбі проти нацистської Німеччини стала реальністю.

Цей факт, як і konieczність подальшої боротьби проти німців, а опісля проти Советської Росії, спричинилися до того, що керівники УПА і ОУН постановили скликати Першу конференцію поневоленних народів Східної Європи й Азії. Вона відбулася 21—22 листопада 1943 і в ній взяли участь представники 13 східноєвропейських і азійських народів (за винятком росіян). Конференція розглянула всі дальші можливості боротьби проти націонал-соціалістичного і російсько-большевицького імперіалізмів, за самостійне життя народів у своїх власних державах і створення спільного фронту боротьби.

У постановках конференції підкреслюється, що обидва імперіалізми, які зударилися в імперіалістичній війні "за панування над світом, за новий поділ матеріальних багатств, за здобуття нових сировинних баз і ринків збуту", заперечують право народів на їх вільний політичний і культурний розвиток у самостійних національних державах. Постанови говорили про потребу національних революцій поневоленних народів, щоб припинити війну і здобути самостійність. Варто підкреслити, що конференція вітала "героїчну боротьбу народів Західної й Середньої Європи проти німецького імперіалізму" і висловила їм "свою повну політичну солідарність у цій боротьбі", звертаючи при тому увагу на потребу інформації серед цих народів "для озайомлення їх з визвольною боротьбою народів Східної Європи й Азії".

У практиці згадані плани не мали можливості бути реалізованими через доволі скорий марш советських військ на захід. У квітні 1944 р. більша частина України, в тому числі західноукраїнських земель, вже була зайнята советською армією. Керівники ОУН Бандери і УПА, готуючися до довгої боротьби під советською окупацією, постановили об'єднати всі українські політичні сили і створити один політичний центр боротьби. Прелімінарні переговори з політичними особистостями велися від жовтня 1943 р. Від 11 до 15 червня 1944 р. скликано Великий Збір, на якому покликано до життя Українську Головну Визвольну Раду (УГВР), що стала підільним урядом України.

Політична платформа УГВР була основана на попередніх ідейно-політичних принципах ОУН Бандери й УПА. Вона забезпечувала, наприклад, народно-демократичний спосіб утворення політичного устрою в українській державі, а також свободу думки, світогляду, віри, справедливий соціальний лад "без класового визиску і гноблення", справжню законність (тобто правову державу), рівні права усім національним меншостям, вільну ініціативу, усупільнення основних природних багатств (землі, лісу, вод, підземних багатств), удержавлення важкої

індустрії і транспорту, кооперативізацію легкої й харчової індустрії, вільну торгівлю й вільний розвиток ремесла тощо.

ОУН Бандери, УПА, а потім УГВР відмовилися пов'язувати їхню боротьбу за українську самостійну державу з ідеєю створення і з конкретною організацією німцями дивізії "Галичина" і виступали проти неї.

У грудні 1944 р., коли німці старалися об'єднати всі національності довкола ген. Власова і коли вже вся українська територія була зайнята советською армією, визвольні сили України виступили також проти німецької "акції Власова". Називаючи Власова агентом "нового російського імперіалізму", кола українського визвольного руху заявляли, що УПА буде боротися проти російських військ Власова, якщо вони появилися б на Україні, так само, як вона бореться проти російських большевиків.

В українській політичній думці під час Другої світової війни вирізнялося кілька головних ідей, які спрямовували українське політичне ставлення цього часу. Головний ідеал для всіх українських самостійницьких сил була Українська Самостійна Соборна Держава. Історичну пробу боротьби витримав лише націоналізм, який, отримавши широку підтримку народу, виявився багатомільнішим, ніж цього сподівалися вороги самостійності України — Москва і Берлін.

До ідей боротьби проти основного національного ворога України — большевицької Росії — уже на початку німецької окупації долучилася збройна та ідеологічна боротьба проти гітлерівської Німеччини. Український визвольний рух був готовий співпрацювати з усіма іншонаціональними політичними силами і державами під єдиною умовою: визнання права українців мати свою незалежну державу на етнічній території.

Думки про виснаження і обезкровлення у війні двох воюючих між собою потуг — німецького району та советської Росії, про їхнє ослаблення до тої міри, що вони не могли б протиставитися відновленню самостійності України, а також про можливість війни поміж Москвою і Заходом випливали з оцінки існуючого стану. Мало хто вірив у тривалість союзу між жорстокою сталінською диктатурою і західними демократіями. Наприклад, головний командант польських збройних сил ген. К. Сосновський, хоч диспонував у Лондоні повнішими інформаціями, ніж керівники Українського визвольного руху, передбачував на початку 1944 р. наступну можливість: війна вичерпує сили Росії і Німеччини, тоді як англо-американський військовий потенціал постійно росте; союз із Советами не потриває довго, і з кінцем війни прийде до сварки або й збройного конфлікту поміж союзниками.

Знаменною була українська ідея спільної боротьби всіх народів Східної Європи й підсоветської Азії та ідея солідарності з боротьбою народів Центральної і Східної Європи. Лише воєнні обставини, з одного боку, і брак зацікавлення українською проблематикою на Заході, з другого боку, внеможливили поширення правдивої інформації про Україну та перешкодили, щоб ці ідеї знайшли відгомін і розуміння в західних країнах, зокрема в двох головних членів антигітлерівської коаліції — США і Великобританії.

¹ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференції та інших документів з боротьби. 1919—1955 р. 1955т. с. 6.

² Там же, с. 21.

³ Там же, с. 22—23.

⁴ Там же, с. 62—63.

⁵ Літопис Української Повстанської Армії, т. 1, Торонто, с. 126—130.

⁶ ОУН в світлі..., с. 119—120.

"Україна і Німеччина"

Наприкінці 1994 року Український Вільний Університет (далі УВУ) з осідком у Мюнхені перевидав (репринтним способом) дуже корисну, зокрема для німецькомовного читача, працю відомого українського історика, політичного і громадського діяча, проф. Дмитра Дорошенка (1882 — 1951) "Україна і Німеччина. Дев'ять століть німецько-українських стосунків"¹.

Можна беззастережно погодитися зі словами проф. УВУ Мирослава Лабуньки, який у короткому вступі до цього перевидання пише, що книжка Д.Дорошенка належить до тих праць, які ніколи не старіють.

Дмитро Дорошенко намагався зібрати всі доступні йому матеріали про те, як представлено Україну та українців протягом майже одного тисячоліття у давніх німецьких хроніках і згодом у різних працях німецьких авторів аж до кінця 30-х років нашого століття.

Варто бодай коротко переказати зміст книжки, як його уклав автор у 11 розділах.

У першому розділі Д.Дорошенко подає інформації про Київську Русь-Україну в німецьких хроніках; це повідомлення Адама Бременського, Бруна з Кверфурта, Тітмара Мерзбургського, Герберштайна, Лясоти тощо.

Другий розділ присвячений Козацькій Україні 17 — початку 18 століття, як її віддзеркалила тогочасна німецька література.

Німецька історіографія почала докладніше цікавитися Україною в 18 столітті, про що йде мова у третьому та четвертому розділах праці.

Багатим на згадки про Україну в німецькій літературі виявилось 19 століття (розділ 5).

У розділах 6—8 своєї праці Д.Дорошенко скрупульозно відтворює процес пожвавлення інтересу до України чи пак "українського питання" з боку німецької історіографії та публіцистики у зв'язку з українською землею (Галичиною) у межах Австро-Угорщини та у зв'язку з подіями Першої світової війни.

Наступні розділи присвячені питанням етнографії та народної творчості українців (розділ 9), українській літературі в працях німецьких авторів (розділ 10). А завершальний розділ — "Україна в німецькому красному письменстві".

Свою працю Дмитро Дорошенко, як свідчить його передмова до неї, завершив у травні 1941 року в Празі. Надруковано її того ж року в Лейпцігу під назвою "Україна і Райх"². І хоч у книжці читач не зустрічає жодного натяку на апологію "райху", який 1941 року інтенсивно почали "творити"

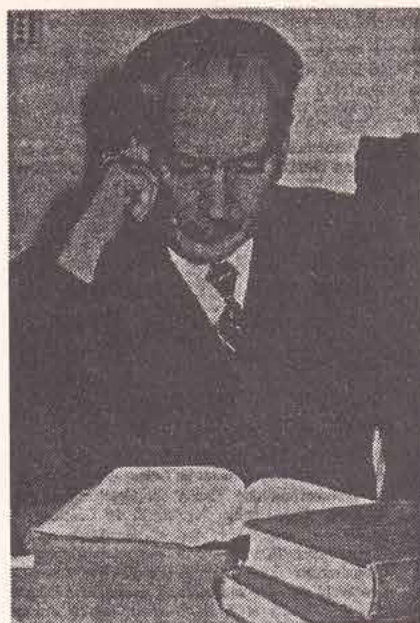
гітлерівці, мабуть, через цей заголовок, книжка стала згодом практично непоміченою в працях інших німецьких авторів, які, хоч, може, й спорадично, зверталися до тематики німецько-українських стосунків.³ На нашу думку, ініціатори перевидання праці Д.Дорошенка повинні були принаймні обґрунтувати зміну назви книжки.

Істотним недоліком перевидання є те, що в ньому не знайшлося місця для ґрунтовної оцінки наукової й громадської діяльності видатної особистості — професора УВУ від його заснування у Відні 1921 року і відтак ще й професора Карлового університету у Празі (1926—36), професора Українського наукового інституту в Берліні (1926—31), професора церковної історії факультету православного богослов'я університету у Варшаві (1936—39) і т.ін. Додамо до цього ще й те, що Д.Дорошенко є автором однієї тисячі праць з різноманітних галузей україністики, які з'явилися, крім української, німецькою, англійською, чеською, шведською, польською, російською мовами.

У зв'язку з посиленою зацікавленістю німців і європейців узагалі феноменом Україна протягом останніх років, варто було додати до репринтного перевидання книжки Д.Дорошенка й бібліографію найосновніших німецькомовних публікацій, присвячених українському питанню, які з'явилися недавно. А такі праці є. Згадати хоча б німецьке видання "Історії України" Наталії Полонської-Василенко (Мюнхен, 1988); G. Hausmann, A.Kappeler (Hg.) Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staats. Baden-Baden, 1993; Frank Golczewski (Hg.). Geschichte der Ukraine. Göttingen, 1993.

Звісно, такі два додатки поширили б обсяг книжки "Україна і Німеччина", що відповідно позначилося б і на коштах перевидання, проте, на нашу думку, німецькомовний читач одержав би в цей спосіб досить докладну публікацію, яка великою мірою допомогла б йому ставитися до України зі значно меншим упередженням, ніж це було досі (що зумовлено відсутністю публікацій про Україну та, що головніше, відсутністю України як суверенної держави на міжнародній арені).

Передрук книжки Д.Дорошенка "Україна і Німеччина" — це, безперечно, важливий внесок Українського Вільного Університету в Мюнхені для поглиблення знання німецькомовного читача з Україною. Сподіваємося, це посприятиме тому, аби Німеччина почала дивитися на Україну не "через польські" й не "через російські" окуляри...

Дмитро Дорошенко

DMYTRO DOROSCHENKO

DIE UKRAINE und DEUTSCHLAND

Neun Jahrhunderte
Deutsch-Ukrainischer Beziehungen

1994

Ukrainische Freie Universität
München

¹ Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen. München, 1994.

² Die Ukraine und das Reich. Leipzig, 1941.

³ Втім, слід віддати належне авторові, який у "післямові" до своєї праці, підсумовуючи зібраний ним матеріал, ствердив, що німці протягом кількох століть дивилися на Україну спершу "через польські окуляри", а згодом, коли Україна остаточно стала здобиччю російської імперії, почали дивитися "через російські окуляри".

Мюнхен — Київ

Володимир
СЕРГІЙЧУК

НІМЦІ В УКРАЇНІ

Невздовзі починається виселення німців з прикордонних районів тодішніх Київської та Вінницької областей. Дорога цим виселенням лежить до Казахстану. На їхні місця "доприселяють", як правило, червоноармійців або перевірених у лояльності до комуністичної влади.

Услід за цим репресії падають на німецьку національну школу. Так, у травні 1936 року Секретаріат ЦК КП(б)У розглядає питання про перегляд німецькомовних підручників і складу викладачів німецьких навчальних закладів. Внаслідок цього було ухвалено рішення, підписане Постишевим, Косіором і Поповим: "Вскрытием немецкой фашистской организации выяснилось активное участие фашистов в составлении учебников для немецких школ и техникумов. В связи с этим предложить Отделу школ ЦК КП(б)У — тов. Мойсенко:

1. Выделить группу товарищей для пересмотра всех учебников, изданных на немецком языке для средних и высших школ и техникумов.

2. Организовать просмотр всего преподавательского состава немецких учебных заведений с тем, чтобы очистить их от политически неблагонадежных элементов".

Вже з січня 1937 року німців огульно звинувачують у шкідництві в промисловості УРСР. Ось що, зокрема, заявив у той час кандидат у члени Політбюро Саркісов на Пленумі ЦК: В "питанні розкриття німців-фашистів проведено велику роботу... німці, які перепліталися з фашистами, розставили свої тенета по великих електростанціях... Я гадаю, що ми тут повинні піти сміливіше по лінії виселення багатьох німців з Донбасу. Вони нам не

потрібні. Наші люди, господарники, обійдуться без них. Пора. Скільки років, як вони засіли в Донбасі. Треба вислати німців".

У серпні 1937 року Політбюро ЦК КП(б)У затверджує постанову Раднаркому України про ліквідацію німецького відділу при Дніпропетровській театральній школі та болгарського відділу при Одеській театральній школі. І якщо при цьому ухвалюється рішення про вибір "до Одеської театральної школи національних контингентів молдаван і болгар, які проходять курс навчання на загальних підставах, а тим, однак, що за навчальним планом для них відводиться спеціальні години для вивчення рідної (болгарської і молдавської мови)", то про підготовку артистів з числа німецької молоді в цьому документі не згадується.

У той же час ЦК КП(б)У надавав особливу увагу Одеському німецькому педагогічному інституту. 4 грудня 1937 року за поданням Одеського обкому партії знімають з посад директора цього вузу Єрихимовича та парторга Грінштейна. Ставиться завдання "допомогти обкому в доборі кадрів, особливо педагогами комуністами і комсомольцями", а також в організації науково-дослідної роботи і зміцненні партійно-масової роботи в інституті.

Але вже через чотири місяці, 10 травня 1938 року, за участю нового керівника УРСР Микити Хрущова Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює рішення "Про реорганізацію національних шкіл на Україні", в якому особливо підкреслюється, "що вороги народу-троцькісти, бухаринці й буржуазні націоналісти, які орудували в НКО (Народному комісаріаті освіти — В.С.) УРСР, насаджували національні німецькі й

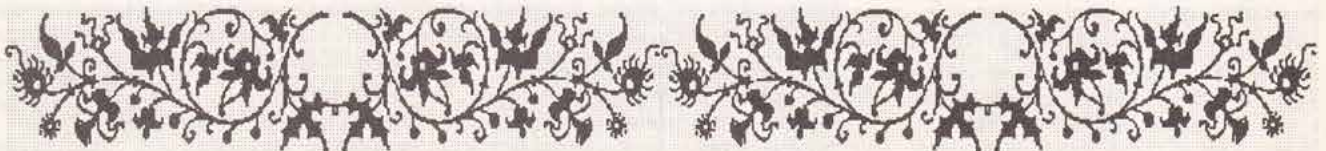
інші школи, перетворили їх в очаги буржуазно-націоналістичного впливу на дітей".

А відтак, мовляв, "практика насадження національних шкіл завдала величезної шкоди справі правильного навчання і виховання, відгороджувала дітей від радянського життя, позбавляла їх можливості прилучатись до радянської культури і науки, не давала можливості надалі набувати освіти в технікумах, вищих учбових закладах".

Це був вирок німецькій школі, як і всій системі освіти національних меншин, про що й засвідчували подальші рядки цієї постанови, підписаної в.о. секретаря ЦК КП(б)У Микитою Хрущовим: "Виходячи з рішення ЦК ВКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У визнає недоцільним і шкідливим подальше існування особливих національних шкіл, особливих національних відділів та класів при звичайних радянських школах".

Ліквідували, таким чином, всі німецькі школи, Одеський німецький педагогічний інститут реорганізували в Інститут іноземних мов. Уся ця робота мала здійснюватися під особистим контролем і керівництвом перших секретарів обкомів партії.

У розвиток цієї постанови Рада Народних Комісарів УРСР у червні 1938 року провела відповідну реорганізацію. Так, припиняли своє існування 369 німецьких початкових шкіл, у яких навчалось 16.717 учнів, 146 неповних середніх (3.752 учні), 28 середніх (10.364); німецько-українських: 77 початкових (3.342), 32 неповно-середніх (3.752), 11 середніх (2.577), німецько-російських: 6 початкових (223), 5 неповно-середніх (412), 4 середніх (701); німецько-українсько-єврейських: 3 по-

чаткових (217), неповно-середня (247); німецько-єврейських: 3 початкових (149), німецько-українсько-російських: 2 початкових (88), 2 неповно-середній (197), 2 середніх (575).

Крім Одеського німецького педагогічного інституту, ліквідували також (з переведенням, як правило, на російську мову викладання) Пришибську німецьку ветеринарно-фельдшерську школу, Ландауську німецьку сільськогосподарську школу, німецький національний відділ при Кіровській сільськогосподарській школі механізації, Молочанську німецьку фельдшерсько-акушерську школу, Хортицьку німецьку педагогічну школу.

Черговим етапом наступу на права національних меншин була реорганізація національних районів.

У 1938 році в Одеській області, наприклад, Петерстальську, Юзефстальську, Марієнтальську, Францфельдську, Кляйн-Лібентальську, Спартаківську, Олександріфельдську і Нойбургську німецькі сільради з кількістю населення 14.105 осіб передали новоствореному Овідіопольському району, в якому вже переважало українське населення (16.368 осіб).

Ще одну німецьку сільраду Спартаківського району — Фрайдентальську (1689) — передали до Біляївського району.

Подібним чином розформували і Карл-Лібкнехтівський район. Карл-Лібкнехтівську, Шпеєрівську, Ватерловську, Рорбахську, Катеринентальську, Карл-Сруєвську та Йоганестальську (всього 16.394 осіб) — підпорядкували Веселинівському району (українців там налічувалося 12.000 осіб, інших національностей — 305), Вормську (1972 — Березівському Одеської області, а Зельцьку (1654), Гельштадську (1315), Шейнфельдську (558) — Варварівському Миколаївській.

Страсбургську, Баденську, Зельцьку, Ельзаську і Кандельську сільради (всього — 12830 осіб) Зельцького району приєднували до Роздільнянського району Одеської області, в якому також переважали українці.

Таким же чином було ліквідовано Фріц-Гекертівський район Миколаївської області, Люксембурзький, Молочанський та Ротфронтівський райони Дніпропетровської області.

Після пакту Молотова-Ріббентропа й приєднання Західної України, німецьке населення Галичини і Волині було репатрійовано в Німеччину. Така ж доля випала в 1940 році й німцям Буковини й Басарабії.

Як і 1914 року, з початком гітлерівського вторгнення починаються репресії проти німців України. Приводом для цього послужило бойове донесення № 28/ОП штабу Південного фронту на ім'я Сталіна і Головкама Південно-Західного напрямку Будьонного з Вознесенська 3 серпня 1941 року. В документі, зокрема, зазначалося: "1. Военные действия на Днестре показали, что немецкое население стреляло из окон и огородов по отходящим нашим войскам.

Установлено также, что вступающие фашистско-немецкие войска в немецкой деревни 1.8.41г. встречались хлебом-солью.

На территории фронта имеется масса населенных пунктов с немецким населением.

2. Просим дать указание местным органам власти о немедленном выселении неблагонадежных элементов.

Тюленев, Запорожец, Романов."

На бланку цієї шифрограми Сталін наклав таку резолюцію: "Т(овари)щу Берия. Надо выселить с треском. И.Ст."

А 31 серпня 1941 року було ухвалено постанову Політбюро ЦК ВКП(б) "Про німців, які проживають на території Української РСР", яким НКВС СРСР доручалося: "1) Немцев, состоящих на учете как антисоветский элемент, арестовать. 2) Остальную часть трудоспособного мужского населения в возрасте от 16 до 60 лет НКО мобилизовать в строительные батальоны и передать НКВД для использования в восточных областях СССР".

Німці лівобережної України і Криму були виселені спочатку на Північний

Кавказ, а потім у Казахстан. Тих, хто проживав на правобережній Україні і в Західному Причорномор'ї, виселити просто не встигли.

Частина цих німців фашисти залучили для допомоги окупаційній адміністрації.

Відступаючи з України, гітлерівці вивезли з собою 350000 німців спершу в Польщу, а потім у Німеччину.

Необхідно сказати й про те, що Гітлер планував зібрати 45 тисяч німецьких колоністів, які жили по всій Україні, й поселити навколо так званого району Гегевальд, де поблизу Вінниці була збудована його головна ставка. З цієї метою в листопаді 1942 року населення семи сіл поблизу Калинівки було депортовано з тим, аби звільнити місця для німецьких колоністів з Волині.

До речі, фюрер планував заселення півдня Криму німцями з Палестини.

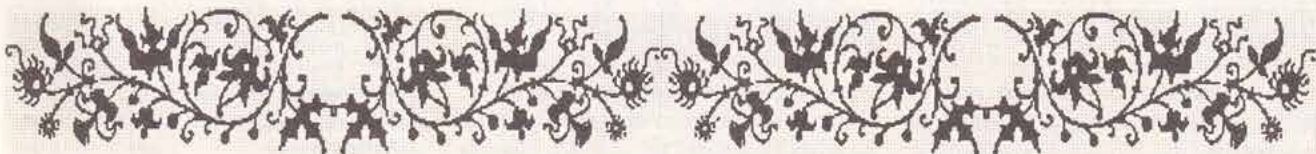
Після 1945 року СРСР добився повернення 250.000 українських німців, яких не вернули на їхні обжиті місця, а переадресували в Комі АРСР і Середню Азію — рубати ліс і добувати вугілля.

Таким чином, німецька колонія в Україні перестала існувати. Оголошена 13 грудня 1955 року амністія німцям не дала їм права повернутися на попередні місця проживання.

Через це й не дивно, що в переписі населення України 1959 року в графі "німці" стоїть прочерк. І лише в 1970 їх уже повернулося 29.871, у 1979 — 34.139, а в 1989 — 37.849. Але всі депортовані мають право на повернення на рідні їм землі. Таке право сьогодні їм гарантував тільки Президент України. І хотілося б, щоб слова його не розійшлися з ділом.

Від редакції: Детальніше ознайомитися з історією розселення німецького етносу в Україні можна в нещодавно виданій книжці автора "Німці в Україні".

Закінчення. Попередні публікації
— у чч. 1-2, 3-12 '93, 1-2, 5-12 '94.

Михайло
СКРИННИК

СОЦІОПСИХІЧНІ ВИТОКИ САМОБУТНОСТІ КУЛЬТУРИ

Михайло Антонович Скринник народився в с.В'язове Конопського району на Сумщині. Після закінчення 1973 р. філософського факультету Київського університету ім. Т.Шевченка працює викладачем філософських дисциплін у вузах Львова. Кандидат філософських наук, автор понад 30 наукових праць. Спектр наукових уподобань — цілісні орієнтації сьогодення, україністика.

Кожна культура може себе репрезентувати й стверджувати лише через цінності. Останні містять у собі акумульований соціальний досвід у формі схем, моделей, стереотипів поведінки та діяльності. Модель чи схема поведінки й діяльності має в собі й соціопсихічні значення або смисли, виражені конкретними символами. Безперечно, культура не є застиглою даністю цих форм і смислів, а є передовсім її функціонуванням, у якому виявляються взаємини між людською одиницею та її оточенням. У цих взаєминах одиниця стверджує себе в тій чи тій мірі. І відбувається це як пошук сенсу власного існування і творення вартостей у формі структурування дійсності. Віднаходження в дійсності смислів власного існування та акумуляція цих смислів і становить собою істотність культури.

Акумульовані у вартостях моделі, стереотипи поведінки й діяльності мають два нашарування. Одне як набуток цивілізаційного поступу культури є джерелом відтворення й удосконалення інструменталізму людських взаємин. Воно не опускається в глибинні підвалини психіки, а перебуває на поверхні свідомості, постійно відтворюючись і поповнюючись засобами дискурсивного мислення. Друге являє собою

глибинні соціопсихічні моделі, які К.Юнг назвав архетипними праформами. Згідно з психоаналізом, вони є прообразами соціальних ідеалів та історичних ідей кожного народу. Ці прообрази, витворюючись у добу міфо-епічної ментальності, формують алгоритм сприймання світу етносом та специфіку його смислів існування.

Особливості культури, визначальний мотив історичних ідей, тобто код історичності поведінки, виявний характер взаємин між людською одиницею і доквіллям в архаїчну добу пов'язані з образом трансцендентного як єдиної основи всього існуючого, що визначала причетність людини до конкретної території й спільноти. Через цей образ здійснювалась інтеграція людей у спільноту. Він набуває в кожну історичну добу в тій чи тій масі людей своєї специфічної форми: Рід, Бог, Єдине, Дух народу...

Особливість взаємин між одиницею і спільнотою залежить від того, яка домінанта наповнює смисл існування: чи це людська одиниця, а чи групова згуртованість. Вони закладають цілком різну структуруваність дійсності, а отже різний тип культури й відповідні моральні, естетичні, політичні вартості. Групова згуртованість передбачає наявність ієрархії й лідера. Тут прикладом може бути російська ментальність і російська ідея, які сьогодні вкотре вихлюпнули з себе на політичну арену свою історичну ідею "собирательства земель" та "нового" лідера в особі В.Жириновського.

В осередді української культури стоїть не згуртованість, а одиниця, що накладає відбиток і на зміст пріоритетних вартостей і на особливість становлення функціонування української ідеї. Так, за свідченням візантійця Маврикія (VI ст.), для

народу, який мешкає на терені України, характерне те, що "коли порізняться між собою, вже не погодяться ніколи". Не приймають спільного рішення, бо кожий має свою думку. Домінування індивідуалізму як загальнонаціональної риси веде до змагання, конкуренції між індивідами й до розірваності внутрішнього світу індивіда, до прагнення віднайти душевний спокій в усамітненні, в єднанні з природою. Результатом роз'єднаності одиниць у спільноті є традиційна для України відсутність міцної централізованої влади.

Лише доба романтизму чітко й однозначно формулює національну ідею. Вона виявляється як віднаходження смислів існування шляхом входження індивіда в трансцендентне — "дух народу". Голос власної природи тут суголосить духові народу, бо вони є суть одне. Акцентування уваги на духові народу, який відкривається як неповторність, унікальність національної культури, стає типовим для всього романтичного світогляду: "народи заявляють перед світом право на духовне господарство поруч з іншими народами" (П.Куліш). Намагання нації відстояти свою самобутність, незалежність романтизм трактує як природне право, що відповідає істоті й призначенню нації. Тоді й історія нації постає як змагання народу за те, щоб бути собою. На прагнення до свободи здатний тільки той народ, що зберіг свій дух. Свобода є активність духу, його збурення і форма існування Бога і Духу. Національна ідея в Україні стає для її носіїв засобом структурування спільноти в державу й пошуку сенсу існування через віднадження нацією своєї історичної місії в різних сферах соціального життя.

Володимир
ШИНКАРУК

ЛЮДСЬКЕ БУТТЯ: ЕКЗИСТЕНЦІЯ, ЧАС, СВОБОДА

Лаконічні викладки концепції видатного сучасного українського філософа Володимира Шинкарука мимоволі стосуються основоположних світоглядних засад української традиції. Цілісне вірознання наших предків засвідчує, що життя їхнє становить нерозривну єдність минулого, нинішнього й майбутнього. До того ж, цілісна людина, усвідомлюючи себе духовно-природною істотою, розрізняє прагнення організму бути й прагнення душі жити. Докладніше про це читайте в публікації уривків з "Педагогічної антропології" генія української педагогіки Костянтина Ушинського (цьогорічний випуск 4 – 6 нашого журналу).

Редактор

Володимир Іларіонович Шинкарук народився у с.Гайворон на Київщині. По скінченні філософського факультету Київського університету ім.Т.Шевченка (1951) – викладач, згодом – декан цього ж факультету. З 1968 р. – директор Інституту філософії АН України. Доктор філософських наук, професор, академік НАН України, автор численних праць у галузі історії філософії, філософської антропології, теорії світогляду, онтології. Володимир Шинкарук – активний громадський діяч, зокрема, очолював комісію Верховної Ради України, що виробила проект Закону про мови в Україні.

1. Людське буття, коли воно осмислюється в поняттях "екзистенція", "час", "свобода", має значення буття людини взагалі (роду чи виду homo sapiens), буття окремої людської особистості, буття "кожного з нас".

2. Від народження, з колиски, з дитинства наше буття є буттям у світі. І цей світ не є просто таким, що нас оточує, а є світом нашого буття. Адже світ нашого дитинства, світ нашої юності й світ нашої зрілості – це різні світи, як різним є наше буття в дитячому віці, в юності, в зрілості.

3. Світ нашого буття не створюється нами, а дається (задається) нам як зовнішній, об'єктивний світ. У своїх основах він становить єдність природного і соціокультурного.

4. З традиційного натуралістично-матеріалістичного погляду визначальна в цій єдності – природа, а сам світ є зрештою природним, матеріальним світом. Категоріями, в яких осмислюється цей світ, є "матерія", "рух", "простір", "час", "жива" й "нежива" матерія, свідомість як "властивість високоорганізованої матерії" – мозку і т.ін. Але ці категорії непристосовані до світу людського буття, в значенні світу буття окремої особистості.

5. У світі людського буття визначальним є його не матеріально-природні, а духовні, соціокультурні основи. Це світ олюдненої природи, природи не просто перетвореної, а даної нам у її людських значеннях. Вона "непотаємнича" мовою, знаннями, наукою, засвоюваною нами культурою взагалі. Вона відкривається, постає в них і через них.

6. Світ людського буття простягається в просторі й часі, "обріі" яких задаються засвоєною нами культурою.

7. Другою визначальною особливістю людського буття (поряд із буттям у світі) є його екзистенційна сутність. Поняття екзистенції як сутнісної категорії людського буття вперше запровадили у філософії екзистенціалізму і в методологічному плані найглибше розробили К.Ясперс, Ж.-П.Сартр та ін. в середині ХХ ст. Помилково до цього філософського напрямку зарахували: М.Гайдеггера: останній рішуче відмежувався від екзистенціалізму. Справді центральною категорією його "фундаментальної онтології" є не екзистенція, а буття. За Гайдеггером буття хоч і є "Dasein" – "ось цим буттям", "присутністю", але одночасно воно трансцендентне, визначає глибинну сутність. Безперечним досягненням Гайдеггера є запровадження поняття буття як атрибутної ознаки часу (головна праця Гайдеггера "Буття і час").

8. Істотним для людського буття справді є час. Поза часом є не людське буття, а суще, яке ми і визначали у відомих філософських категоріях матеріалізму: "матерія", "рух", "простір", "час" і т.ін. У роздумах про буття, саме як людське буття, ми не надавали належної уваги висновку молодого К.Маркса, що людина, на відміну від тварин, відокремлює себе від своєї життєдіяльності й робить останню предметом своєї свідомості й волі. І це "відокремлення" здійснюється якраз тому, що наша життєдіяльність має своє реальне буття лише "ось зараз, тепер" і "ось тут", де ми зараз. А ми були дотепер "тоді і там" і думаємо ще бути "тоді" і "там десь".

9. Людина за своєю суттю є діяльна істота і самодіяльність є її власне людським буттям. Реальною сущою є наша життєдіяльність лише в теперішньому. В минулому вона вже була (і тому вже не суща), а в майбутньому ще не була (ще не суща). Отже, наша життєдіяльність буває (має буття) в минулому, теперішньому і майбутньому. Вона мине, залишаючи існувати (об'єктивно-предметно і суб'єктивно-духовно) лише свої "сліди", "результати".

10. Час існування і час буття – різні часи. Це чудово відбиває наша мова: цілком природно для нас сказати "я був у театрі", чи "я був на роботі", і зовсім несприйнятливим є вирази – "я існував у театрі" чи "я існував на роботі". Наше

буття, сягаючи у минуле й майбутнє, реально існує (є буттям як існуванням) лише "тепер" і "ось тут". Ми виходимо з минулого, залишивши за собою "сліди" своєї діяльності, опредмечене теперішнє, що стало минулим, і входимо в теперішнє, несучи в самому собі своє минуле як переживання. Предметами переживань є події в нашому житті, що зв'язують часи нашого життя в наше буття у світі. Незрідка часи нашого життя є лише часами очікування. Вони випадають із нашого буття, яке ми несемо в своїх переживаннях з теперішнього в майбутнє. Майбутнє не просто те, що існує. Воно є, має буття в теперішньому: в "обріях" світу нашого буття, в постійних проєкціях цього буття в майбутнє, в переживаннях майбутнього як теперішнього.

11. В часах людського буття виключно важливе значення має такий феномен як подія. Подія – це те у зв'язках часу нашого життя, що стало предметом наших переживань. Зрештою ми не стільки живемо, скільки переживаємо. Якщо мати на увазі минуле, то "зв'язком часів" у ньому будуть події, що "застряли" в нашій пам'яті і в пригадуваннях постають в уяві як реально суцільні події, переживаються як реально суцільні. Переживаємо ми як реально суцільні й події уявного майбутнього.

12. У вимірах часу нашого буття лише теперішнє є реальним плацдармом нашого буття. З позицій теперішнього буття ми оглядаємо минуле і лише з цих позицій бачимо можливості реалізовані і втрачені, те, що могло бути, але не сталося, а що сталося, але могло б і не статися. З позицій теперішнього й минулого проєктується і буття в майбутнє, яке також постає в різних можливостях і неможливостях – предметах наших сподівань, очікувань, подій і мрій.

13. Екзистенція – це ми (я, ти, ми), у своєму бутті й небутті в минулому, бутті й небутті в теперішньому і в бутті й небутті в майбутньому, в усіх бுவаннях разом і в кожному зокрема, в трансценденціях з кожного з них і з усіх як таких (трансценденція у вічне, позачасове).

14. Оскільки людське буття за своєю сутністю є екзистенцією, що постійно трансцендентує себе із наявного буття в істинно суще, його істотною ознакою є свобода. Уже те, що людина відокремлює себе від своєї життєдіяльності й робить останню предметом своєї свідомості, волі, уже це означає, що людина екзистенційно вільна. Ця свобода виявляється тут у дистанціюванні наявного буття (Dasein – за Гегелем) від того, що було, і переведення його в те, що повинно бути, в бажані можливості трансцендентування в істинно суще буття. Свобода екзистенцій виявляється і реалізується в її трансценденціях.

Вячеслав
СОЛОВЙОВ

ТІС — ліки для економіки

Вячеслав Павлович Соловійов народився на Оренбуржжі. Закінчив Політехнічний інститут у Самарі та аспірантуру Інституту кібернетики НАН України в Києві. Кандидат технічних наук, заступник директора Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. Автор близько 100 наукових праць, присвячених технології дослідницького процесу. Брав участь у розробці законів України "Про науково-технічну інформацію" та "Про наукову і науково-технічну експертизу", прийнятих Верховною Радою України.

Економічне благополуччя кожного з нас залежить нині не тільки від прямих зусиль особи й держави, але й від міри "гармонізації" того, що ми робимо сьогодні, з тим, чому навчилися вчора. Ми можемо почувати невдоволення нашими вчорашніми досягненнями, але це не означає, що нині можна дозволити собі нехтувати збудованим і досягнутим раніше. І якнайбільше нам треба дорожити набутим досвідом, якщо для нас не байдуже наше майбутнє.

Будь-яка економічна система може нормально існувати й розвиватися лише за умов збалансованості функцій виробництва, розподілу й споживання. Ця збалансованість забезпечується адекватною системою управління та наявністю необхідних ресурсів. Економічні ресурси — це не тільки й не стільки корисні копалини та земля, але й уся сукупність речових, енергетичних та інтелектуальних компонентів, які беруть участь у виробництві.

Так склалося, що для України сьогодні й, напевно, ще на багато десятиків літ основний економічний ресурс — це науково-технічний потенціал, який можна зрівнювати з науково-технічними потенціалами таких високорозвинутих країн, як ФРН і Франція.

Проте на першому етапі економічних реформ в Україні трансформація її наукової системи характеризувалася найбільшою з-поміж країн СНД інерційністю, намаганням максимально зберегти традиційні принципи управління наукою, структуру фінансування науководслідних та дослідно-конструкторських розробок (НДДКР) і підготовки висококваліфікованих кадрів.

Наукова система України ніби впала в летаргійний сон: мінімум "зовнішньої" роботи, проте й мінімум споживання фінансових та матеріальних ресурсів. Якщо користуватися біологічними метафорами, то можна сказати, що за таких умов "розпад" наукової системи був мінімізований, але неминучий. Наслідком цього "летаргійного" періоду було зменшення майже вдвічі чисельності наукових працівників, поглиблення децентралізації управління наукою, усвідомлення реальних можливостей інтеграції України в світову систему виробництва та розподілу інтелектуальної продукції.

Нині настає "час пробудження" науки — і не тільки тому, що подальше мирне згасання інтелектуального потенціалу небезпечно незворотністю процесів розпаду, а й внаслідок вичерпання політичних можливостей реформування економіки України та виведення її з кризи, яка

дедалі загострюється. Хоч держава і не в спроможна надати науці прямої фінансової підтримки, все ж стає зрозуміло, що без урахування факторів наукомістості, використання високотехнологій, насичення виробництва високкваліфікованими фахівцями неможливо розв'язати жодної серйозної проблеми в соціальній, виробничій, економічній сферах, а надто якщо мова йде про міждержавне співробітництво.

Отож нехай живе наука — універсальні ліки для економіки? Втім, якщо ми приймаємо цю тезу, то виникає нове питання: хто може претендувати на роль лікаря, який визначає рецептуру, дози й регламент прийому цих ліків? Президент? Кабінет Міністрів? Верховна Рада? Консиліум зарубіжних експертів? Виявляється, що тут найефективніше "самолікування". Вся справа в тому, що економічна держава — це своєрідний організм, який живе не тому, що хтось його, леле, а тому, що так улаштований світ. І успішне використання наукових досягнень, максимальна віддача від науково-технічного потенціалу в процесі економічних реформ залежить від усвідомлення природного місця та ролі інтелектуального ресурсу в усій сукупності речових, енергетичних, інформаційних та соціальних факторів суспільного розвитку. Втім, процес цього усвідомлення також потребує достатнього часу й практичного досвіду. Тому нині важливо досліджувати можливості ефективного використання науково-технічного потенціалу в різних локальних ситуаціях та експериментальних умовах.

Вихід із економічної кризи можна порівняти з одужанням. Повної аналогії економічних та біологічних процесів не може бути, але загальні принципи в підтримванні життєздатності відповідних організмів цілком очевидні.

Слід підкреслити, що в медицині дуже важко домогтися локального терапевтичного впливу. Терапевтичні препарати витрачаються, як правило, не лише на хворий орган, але й на весь організм. У медицині на це не звертають особливої уваги, але в економіці брак зовнішніх ресурсів для "терапевтичного" впливу може змусити замислитися над способами локалізації оздоровчих процедур. Найпримітивніший шлях економії лікувальних ресурсів — це так звана "шокова терапія". В медицині цей метод полягає в тому, що організм "оглушують", роблять його напівживим, аби він менше споживав дорогі ліки, а ті частини організму, які збираються лікувати, локально стимулюють, підвищуючи їхній коефіцієнт сприйнятливості.

В економіці, однак, найефективнішим і найгуманнішим є метод, який полягає в творенні необхідних економічних умов на локальній території. Не потрібно "глушити" всієї економіки, оскільки можна знайти локальні зони міцного економічного здоров'я практично за будь-якої кризи. Головне завдання — створити умови для поширення цього "вірусу здоров'я", сконцентрувавши на невеликій території ресурси та зусилля. І ще — ми повинні правильно вибрати територію, на якій проводитиметься "терапевтична" процедура.

В багатій на досвід оздоровчих економічних процедур зарубіжній економіці таку концент-

рацію ресурсів і зусиль можна спостерігати при створенні технопарків, технополісів, наукових інкубаторів та інших територіальних інноваційних структур (ТІС), або бізнес-інноваційних центрів. Саме створення ТІС дозволяє сконцентрувати в одному місці виробничий, дослідницький та комерційний потенціали такої якості й рівня, які необхідні для створення інфраструктури, що забезпечить реалізацію умов для прискореної розробки й виведення на ринок наукомісткої продукції та високотехнологій.

Таких ТІС як технопарки в світі налічується близько 350. Створення їх, завдяки локальності, помітно не відволікає економіку країни. Зате створені в технопарках технічні й технологічні новинки швидко завоюють внутрішній та зовнішній ринки й помітно стимулюють виробництво.

Але природне для розвинутої ринкової економіки — майже цілком непридатне для умов перехідного періоду. Справа в тому, що для створення ефективно діючого технопарку необхідна своєрідна зона "кристалізації". За кордоном ці зони виникають на основі так званих базових організацій здебільшого спонтанно. Як правило, базова організація — це університет або інший науковий заклад, який володіє землею, спорудами, обладнанням, а головне — майже готовою до вжитку новою технологією та дослідницьким потенціалом, спроможним довести цю технологію до споживчого рівня. Цей університет і формує необхідну інфраструктуру, яка включає сукупність дослідницьких лабораторій, малих підприємств, комерційних фірм, систему підготовки кадрів. Очевидно, що в Україні таких організацій не може бути вже через цілковито іншу систему відносин власності: жоден університет, жоден НДІ не володіє в нас землею та спорудами, отож не може бути ініціатором створення (базовою організацією в класичному розумінні терміну) технопарку.

Тим часом Україна багата науковими розробками, які мають високі потенційні споживчі якості й при господарському до них ставленні могли б дати суттєвий економічний ефект, скласти конкуренцію західним товарам і технологіям. Таким чином залишається знайти механізм створення в Україні умов, за яких науково-технічний потенціал перетвориться б у реальні важелі соціально-економічного розвитку.

В принципі основою такого механізму міг би стати Закон України "Про основи створення та функціонування вільних (спеціальних) економічних зон" (до речі, в ньому технопарк розглядається як одна із форм таких зон). Проте застосування цього закону утруднене громіздкою системою його реалізації. Відповідно до цього закону, для утворення технопарку треба приймати окремий закон, який, крім усього іншого, має чітко визначити на тривалий час межі технопарку, його структуру, інвестиційний механізм і т.ін. Водночас технопарк має бути мобільною і динамічною структурою, особливо нині, коли власного досвіду створення ТІС у нас іще немає. Отож для ТІС повинні діяти інші правові механізми, "полегшеного" типу.

Олександр
БАРАНОВСЬКИЙ

УКРАЇНА І СВІТ: КОНВЕРСИЯ

Нині в Академії наук розроблено проект положення, яке визначає процес утворення та функціонування ТІС в Україні і в якому узагальнено весь зарубіжний досвід з урахуванням спеціальних умов, необхідних для успішного створення ТІС.

У чому ж полягають ці умови?

По-перше, необхідно, щоб на всій території майбутнього технопарку (або поблизу його) рівень виробництва був достатньо високий, перевищував середні показники по регіону. Це засвідчуватиме, що зайняті у виробничій сфері працівники зацікавлені в належній якості своєї роботи, отже цілком підтримуватимуть новачки, які підвищують цю якість.

По-друге, на території ТІС має бути достатньо високий інтелектуальний потенціал, що усвідомлює, в якому напрямі слід розвивати технології виробництва і має конкретні пропозиції щодо цього.

По-третє, повинні бути вже налагоджені реальні зв'язки з зарубіжними партнерами, зацікавленими в технологічному розвитку регіону.

По-четверте, в регіоні мають бути ентузіасти, готові ризикнути своїм капіталом заради майбутнього зиску.

І, нарешті, по-п'яте, місцева влада також повинна розуміти перспективи створення ТІС і надавати фінансову та організаційну підтримку на етапі становлення.

Перераховані умови — необхідні, але далеко не достатні. Просто в цьому випадку є реальні шанси досягти успіху при мінімальних затратах з боку держави.

Україна має багатий досвід створення інноваційних структур. Ще в 70-х — 80-х роках було створено низку міжгалузевих науково-технічних комплексів (МНТК), наукові центри Академії наук України об'єднували академічний потенціал регіонів, інженерні центри були інтерфейсом між великими академічними інститутами й промисловістю.

В останні роки регіональний аспект економічного розвитку набув нового звучання. Пророблялися можливості створення вільних економічних зон у закарпатському та причорноморському регіонах. 1994 року було видано Указ Президента України і прийнято Постанову Кабінету Міністрів України про проведення економіко-технологічного експерименту в Бродівському районі Львівської області, де створена ТІС типу агротехнопарку. Нині підготовлені й направлені до Кабінету Міністрів умови проведення експерименту в Києві (три технопарки й адміністративний район інтенсивного науково-технічного розвитку). На цій основі видано розпорядження Голови Київради про створення в Києві інноваційного бізнес-інкубатора. Готується техніко-економічне обґрунтування (ТЕО) для створення рекреаполісу на базі курорту Трускавець у Прикарпатському регіоні. Це те, що реально функціонуватиме в найближчі два роки і в чому держава бере активну й зацікавлену участь, у тім числі й фінансову.

Можна вже казати про перші наслідки експериментів. Так, експеримент у Бродях показав, що один долар, укладений державою в територіальний інноваційний центр, за умови правильного планування роботи може залучити не менше ста доларів зарубіжних інвестицій. Вироблення принципів інвестиційного розвитку в Києві засвідчило, що ті умови, в яких пропонується працювати ТІСам, стимулюють відродження організаційних структур типу МНТК, але на якісно новому рівні економічних взаємовідносин. Робота над ТЕО для рекреаполісу засвідчує реальну можливість не тільки самоокупності, але й значної прибутковості курортної справи.

Олександр Іванович Барановський народився в Києві. Закінчив економічний факультет Київського державного торговельно-економічного університету (1977). Кандидат економічних наук. Працює головним консультантом Секретаріату Ради національної безпеки при Президентові України. Досліджує питання конверсії, науково-технологічної політики, економічної безпеки.

Для найефективнішого вирішення проблем, пов'язаних з конверсією військово-промислового комплексу, Україні необхідне міжнародне співробітництво в цій сфері.

Існує три види конверсії: використання технологічного потенціалу ВПК для виробництва цивільної продукції; перенесення високих технологій ВПК у цивільні галузі; використання окремих видів військової продукції у господарському комплексі.

Проведення конверсії військово-промислового комплексу можна здійснювати кількома шляхами. По-перше, за рахунок вкладання коштів вітчизняних та іноземних інвесторів безпосередньо в випуск цивільної продукції на оборонних підприємствах. По-друге, через вкладання в конверсію коштів, отриманих від реалізації зброї, виробництва якої не припиняється (так званій російський варіант). По-третє, конверсія може здійснюватися шляхом створення спільних підприємств та акціонерних товариств із часткою іноземного капіталу від 0 до 100. По-четверте, компенсаційним методом (іноземні технологія та обладнання — вітчизняна готова продукція). По-п'яте, шляхом акумулювання валютних коштів від експорту сировини й матеріалів. По-шосте, за рахунок кредитних ліній Міжнародного валютного фонду, Європейського банку реконструкції та розвитку, іноземних держав, банків і компаній.

Проте, який би з шляхів ми не обрали для здійснення конверсії оборонної промисловості України, слід пам'ятати про необхідність постійного контролю за темпами її проведення. Світова практика свідчить, що навіть дуже потужні в економічному відношенні країни можуть досягти темпів конверсії лише 5–10%. Вищі темпи призводять до деградації цілих галузей.

В умовах конверсії існує проблема збереження єдиного науково-промислового комплексу технологічно зв'язаних виробництв. Тому вона повинна провадитися після ретельної проробки — задля підтримання значної частки технологій подвійного призначення. Великої ваги при цьому набуває програмування. Необхідно в рамках великих науково-технічних програм виділяти комплексні напрямки та конкретні проекти з бізнес-планамі.

Майбутнє конверсійних процесів, на мій погляд, — не у випуску на оборонних підприємствах "ширвжитку", а в реалізації великих комерційних проектів.

До речі, створенням космічного технологічного комплексу займається спеціально утворене акціонерне товариство "Космічна індустрія", до складу якого увійшли такі флагмани ВПК України, як КБ "Південмаш" та Південний машинобудівний завод, НВО "Хартрон". Такий підхід характеризується застосуванням нових організаційно-правових форм для реалізації окремих великих комерційних конверсійних проектів, розвитком виробничої кооперації між підприємствами ВПК України й Росії, відмовою від споживацького ставлення до держбюджету, ефективною комерціалізацією

науково-технологічних ідей. І, нарешті, технологія військово-космічної промисловості може бути застосована для розв'язання такої загальнолюдської проблеми, як запобігання зіткненню Землі з метеоритами, астероидами, кометами.

Цілковито заповнити прірву поміж технологією руйнування та технологією творення не вдасться. Проте... Одним із яскравих вітчизняних прикладів конверсії є переорієнтація діяльності відділення композиційних матеріалів Інституту проблем матеріалознавства Національної Академії наук України, яке раніше в системі ВПК займалося ракетами, а тепер перейшло виключно на створення засобів захисту людини.

Відсутність помітних зрушень у приватизації об'єктів ВПК в Україні є однією з багатьох складових, що гальмують залучення до цієї сфери іноземного капіталу. За пропозицією Міністерства машинобудування, військово-промислового комплексу і конверсії України з 1840 підприємств 1500 могли б підлягати приватизації. І лише підприємства, що на 100 відсотків завантажені оборонними замовленнями, слід зберегти у державній власності.

Величезного значення у конверсії військово-промислового комплексу набуває міжнародне співробітництво.

Зокрема, в березні 1994 року міністри оборони України і США підписали спільну заяву про основні принципи організації можливої спільної діяльності військових відомств обох країн щодо конверсії спеціалізованої військово-будівельної індустрії Міністерства оборони України в об'єкти, здатні будувати житло для військовослужбовців, звільнених у запас у зв'язку зі скороченням ядерних озброєнь. Великої уваги конверсійним процесам в Україні приділяє й Комісія Європейських Співтовариств. Так, у її індикативній програмі технічної допомоги Україні на 1993–1995 роки передбачені й проекти, спрямовані на конверсію оборонної промисловості. Єдиною умовою, яку при цьому висуває КЕС, є забезпечення з українського боку ефективною співпраці й ефективного використання ноу-гау, що надається в наше розпорядження.

Прискоренню конверсійних процесів в Україні сприяло введення урядом розвинених країн пільгового оподаткування інвестиційних фондів, що створені для фінансування конверсії в так званих країнах перехідного періоду, а також іноземних фірм, які мають намір вкладати кошти у спільні підприємства, що є результатом конверсії. При цьому пільгове оподаткування доцільно доповнити страхуванням від політичних ризиків і гарантією репатріації прибутку.

Дієвим стимулом конверсії було б також створення за участю іноземного капіталу технопарків у районах високої концентрації військового виробництва та науково-дослідних і проектних установ.

Виходячи із світового досвіду, не можна ігнорувати того, що конверсійні процеси йдуть менш болюно в країнах (до таких слід передусім віднести ФРН і Великобританію), де активну роль у їх реалізації відіграють профспілки. З огляду на цю обставину профспілкам України необхідно значно активізувати свою діяльність у формуванні стратегічних і тактичних дій у цій сфері.

В епоху глобальної стурбованості проблемами навколишнього середовища та в новій політичній атмосфері конверсії повинна приділятися підвищена міжнародна увага за належної підтримки та участі ООН.

УКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕЛЕКТ: ЯК ЗАПОБІГТИ ВТРАТАМ?

(початок — на сторінці 20)

но негативне, то нині переважає позиція людського розуміння ситуації, за якої треба визнати право кожного обирати свою долю, своє місце в світовому розподілі праці."

Прикметно, що останнім часом і держава прагне взяти на себе опікування цією проблемою. Питання про "плинність умів" стало розглядатися на рівні апарату Президента України, в Державному Комітеті з питань науки і техніки. Активізує роботу в цьому напрямку НАН України. Тут створено міжнародні дослідницькі центри (фізики, математики, біології), де молоді українські вчені мають змогу брати участь у міжнародних наукових проектах, а відтак — краще реалізувати свій творчий потенціал. Цьому якнайкраще сприяє діяльність новоствореного Комітету науки й культури для зв'язку з українцями за кордоном НАН України. Заслуговує на увагу також досвід міжнародного співробітництва Наукового Товариства імені Тараса Шевченка у Львові. Подібні форми організації наукової діяльності сприяють збереженню національного наукового потенціалу, зменшенню зовнішньої еміграції і разом з тим забезпечують дієвий зв'язок українських учених із світовим співтовариством. Позитивним чинником є повсякчасна матеріальна підтримка і моральне заохочення здібних молодих учених. Сьогодні майже 1200 молодих науковців України отримують іменні стипендії — Президента України, Національної Академії наук України, різних міністерств і відомств.

І все ж попри всі ці позитивні зрушення у ставленні до проблеми "плинності умів" ситуація далеко не однозначна, тривожна, бо залишається неконтрольованою. Можна було б оцінити міграцію вчених, з одного боку, як фактор інтеграції української науки у світову, але з іншого боку — це інтелектуальні втрати країни. До того ж, частина мігрантів зовсім не повертається в Україну, приймаючи громадянство інших країн.

Ось думка з цього приводу всесвітньовідомого вченого і громадського діяча, голови Консультативної дорадчої ради Президії Верховної Ради України, члена Римського клубу та Всесвітньої Академії наук Богдана Гаврилишина: "Чесно кажучи, мене не лякає те, що якась частина нашої талановитої молоді буде студіювати в кращих світових наукових центрах і лабораторіях, набираючись досвіду, піднімаючи своє реноме вченого і спеціаліста. Зрештою, ця українська еміграційна еліта зможе в майбутньому стати своєрідним інтелектуальним мостом, який сприятиме входженню нашої молоді до держави до сім'ї розвинених демократичних країн. Мене більше хвилює так звана "внутрішня еміграція", коли талановиті вчені, перебуваючи в матеріальній скруті, пов'язаній з нинішніми кризовими явищами в економіці, змушені взагалі залишити наукову кар'єру і переходити в іншу сферу діяльності."

Очевидно, нам слід розумним чином пристосуватися до глобального процесу інтернаціоналізації наукової діяльності — інтеграції науково-дослідних робіт, реалізації спільних міжнародних програм тощо. Формула "хтось втрачає, а хтось знаходить" — правомірна на рівні двох країн, але з точки зору міжнародного наукового співтовариства при такій перестановці зберігається внесок у світову скарбницю наукових знань. У той же час важливо використовувати форми міжнародного наукового співробітництва, які максимально сприяли б збереженню національної науки. Країна, яка дбає про майбутнє і зацікавлена в примноженні свого інтелектуального потенціалу, повинна проводити таку імміграційну політику, щоб не розривати стосунків з науковцями, які виїхали за кордон, активно залучати їх до співпраці як експертів, вести з ними інформаційний обмін, взагалі підтримувати з ними взаємокорисні, дружні стосунки. Лише за цих умов можна сподіватися від українського вченого патріотизму, синівської відданості матері-Батьківщині, справі державотворення, — де б він не працював і в якій чужій країні його не закинула доля.

КРИГА РУШИЛА?

Нинішні часи в Україні нерідко називають добою нового національного відродження. І це справедливо, адже до життя пробуджується притлумлений досі дух народу, вивільняються його творчі сили. Втім, деякі обставини спричиняють до неповноти цього процесу. Економічна криза, наприклад, не дозволяє підвести під культурний ренесанс належну матеріальну основу; до читача тим часом надходить (якщо взагалі надходить) переважно література минулих літ. Брак творів сучасних авторів на цьому тлі досить відчутний.

Тому ваговою подією в культурному житті України сприймається з'ява фундаментального довідкового видання, присвяченого її етнонаціональному розвитку*. Обсяг цього довідника понад 56 друкарських аркушів, і охоплює він усі сфери життя українського народу. Належне місце на його сторінках знайшло висвітлення біографій видатних діячів української історії, політичної панорами, взаємин етнічних груп та меншин тощо.

Для орієнтації варто назвати основні розділи довідника та їх редакторів: 1. Національне відродження в контексті історичного досвіду (Р.Шпорлюк); 2. Теорія нації та етнонаціональних відносин (Ф.Горовський); 3. Державно-правові аспекти національного відродження (І.Дзюба); 4. Проблеми етнонаціональної політики (Ю.Римаренко); 5. Духовно-культурне відродження. Культура міжетнічного спілкування (Л.Новиченко, В.Русанівський, П.Толочко); 6. Національне виховання. Подолання гальмуючих елементів відродження (Ю.Римаренко); 7. Національний фактор та багатопартійність (Е.Вільсон, В.Якушик, Т.Кузьо); 8. Релігія і церква в етнонаціональному відродженні України (М.Рибачук).

Безперечною перевагою довідника є не лише словникове багатство, а й коло відомих дослідників, яких залучили до участі у виданні. Серед них О.Пріцак, І.Бичко, І.Варзар, В.Ігнатів, С.Ярмусь, В.Жмир, Ю.Пахомов, О.Забужко, В.Шинкарук, О.Мироненко, Ю.Шемшученко, Ю.Зінченко, Л.Шкляр, О.Шевченко, М.Жулинський, В.Швед, Л.Пилявець та інші. У деяких випадках, керуючись потребою, упорядники пішли дещо незвичним, але цілком виправданим шляхом, подавши в довіднику статті (чи фрагменти статей), які писалися з іншої нагоди, але відповідають ідеї саме цього видання. Це фрагменти з праць А.Кримського, Ж.Маклафліна, В.Липинського, І.Багряного, З.Бжезинського, Г.Кісінджера, М.Шлемкевича та інших. Вони поглиблюють розуміння етнонаціональних процесів в Україні у відповідності з світовою динамікою.

Заслуговує на увагу також соціально-психологічний аспект. Упорядники залучили до співпраці авторів, які ще донедавна дотримувалися різних орієнтацій. Можливо, цей довідник і є однією з моделей досягнення національної злагоди, пошуку співпраці на ґрунті вищих інтересів.

Отже, презентований довідник є одним з небагатьох оригінальних фундаментальних культурологічних видань. То, може, справді: крига рушила, й ідея українського відродження буде підкріплюватися належною вітчизняною та перекладною літературою?

Безперечно, вже нині відчувається гостра потреба у перевиданні цієї цінної книги. Не торкаючись дрібних недоліків, слід зауважити: довідкове видання потребує й відповідної уніфікованої форми, що значно полегшило б користування ним.

*Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. К., 1993, 800 с.

Олена КРИСАЧЕНКО,
Київський національний університет ім.
Тараса Шевченка.

"У співпраці з німцями бачу ясну перспективу"

Міркування
головного лікаря
санаторію "Карпати"
Лева ГРИЦАКА

Унікальну "трускавецьку тему" наше видання висвітлює не вперше. 1992 року ми познайомили читачів з історією й творчими набутками трускавецької громади лемківських різьбарів. А наступного року показали творчість місцевого митця Михайла Біласа. Ще тоді ми дізналися від засновника й директора Музею Михайла Біласа Володимира Кушніра про створення в Трускавці рекреаційного комплексу — санаторію "Карпати", який репрезентує прикарпатський регіон України в його духовно-природній неповторності. Сам Володимир Миколайович безпосередньо причетний до мистецького оздоблення цього лікувально-оздоровчого закладу як заступник головного лікаря з капітального будівництва. І ось нині про реалізацію своїх задумів, про досягнення й проблеми в становленні рекреаційного осередку розповідає головний лікар санаторію "Карпати" Лев Ярославович Грицак.

Почну з історії. Засновником санаторію в 1981 році стало Управління сільського господарства Львівського облвиконкому, яке очолював Леонтій Антонович Дунець. Коштів було мало. Згодом до будівництва підключилося Міністерство сільського господарства України. Велику допомогу в будівництві санаторію надав Леонтій Дунець, уже будучи першим заступником міністра. За це вважаємо його своїм хрещеним батьком. Для фінансової й технічної підтримки будівництва ми почали залучати пайовиків, яких тепер маємо близько сорока. І хоч "Карпати" офіційно — санаторій Міністерства сільського господарства України, та він має статус колективного підприємства. Коштами пайовиків ми продовжили будівництво. "Наша мета — створити найкращий санаторій у Трускавці. При потребі не обмежуйтесь кошторисом", — така була настанова Л. Дунця. На той час це було ризиковано: і для Леонтія Антоновича — керівника такого високого рангу, і тим паче для мене — керівника цієї будови. За найменше відхилення від кошторису могли й з роботи зняти. Але, не зважаючи на це, ми будували наш санаторій добротні й гарно. На мистецьке оформлення за тодішніми нормативами відпускатися лише два відсотки від загального кошторису

будови. А ми за рахунок коштів пайовиків почали робити покращене оздоблення. Хотіли створити справжній затишок для людей, які приїждять до нас оздоровитися фізично й духовно.

На щастя, мені трапився такий завзятий шанувальник і знавець етнографії й взагалі традиції нашої культури — Володимир Миколайович Кушнір. Я переманив його з будівельно-монтажного управління, привабивши можливість створити комфортабельний санаторій, який став би гордістю Прикарпатського краю. Така співпраця з моїм заступником по будівництву виявилася успішною: я працював як адміністратор, а він, крім будівництва, займався художнім оформленням. До оздоблення санаторію ми залучили досвідченого львівського архітектора-митця Ореста Скопа, який із своєю групою опрацював проекти інтер'єрів та екстер'єрів, добирав авторів для виконання мистецьких робіт.

В інтер'єрах та на території санаторію маємо твори мистецтва музейного рівня. Це різьблення в дереві І. Стеф'юка, гутне скло А. Бокотеля, скульптури Р. Петрука, Р. Романовича, В. Ярича, художня кераміка У. Ярошевича, Я. Гіппа, І. Ковалевича, кований метал О. Боньковського, гобелени братів Максименків, живопис Б. Сойки, унікальні твори з тисненої шкіри І. Копчика та ін.

Кожен поверх має свого автора й свою тему. Ми прагнули показати розмаїття традиційного мистецтва нашого Прикарпатського регіону. У оздобленні приміщень відчувається індивідуальна неповторність митців і разом з тим простежується цілісна концепція української культури. Крім того ми своїми силами виконали всі роботи побутового плану. Отак зуміли створити оздоровчий комплекс підвищеної комфортності. Мрія Леонтія Дунця збулася — санаторій "Карпати" став одним з кращих у Трускавці й у Прикарпатті й Указом Президента України відзначений Державною премією по архітектурі та будівництву.

Зараз бажаючих лікуватися в нашому санаторії достатньо. Виручені кошти вкладемо в нове будівництво. Закінчуємо спортивний зал, закритий плавальний басейн, сауну та ще ряд приміщень. Маємо гарний зимовий сад, б'ювет мінеральних вод. Усі корпуси

санаторію зв'язані між собою перехідними галереями, і наші пацієнти можуть повноцінно лікуватися й відпочивати за будь-якої погоди, не виходячи з приміщення. Та й саме природне середовище Трускавця сприяє створенню унікального психологічно-естетичного мікроклімату.

Чимало площі в нас орендує реабілітаційний центр "Еліта" для закордонних пацієнтів, які приїждять лікувати церебральний параліч. Ми забезпечуємо їх приміщеннями, харчуванням, а лікують фахівці реабілітаційного центру, яким керує досвідчений лікар Володимир Козьявкін. За чотирнадцятиденний курс лікування він добивається таких результатів, що значна частина хворих дітей починає сидіти, ходити, говорити, малювати. Це вражає... Є такі родини з Німеччини, що вже по третьому разу приїждять до нас. А німці просто так грошей не викинуть. Це свідчить про авторитет наших лікарів. Результативну роботу центру належно оцінено українським урядом. На базі нашого санаторію вирішено створити Республіканський реабілітаційний центр по лікуванню дитячого церебрального паралічу. З цією метою ведеться будівництво нового лікувального корпусу. Передбачається корисна для нас співпраця: санаторій отримуватиме матеріальну підмогу, зростає би культурно-професійний рівень медичного та обслуговуючого персоналу, пацієнти мали б усі необхідні умови для успішного лікування.

До речі, вартість путівок у нас значно менша, ніж в інших санаторіях такого рівня, не кажучи вже про ціни за кордоном. Це велика перевага — мати універсальний лікувальний комплекс і доступні ціни. Ми направляємо до Німеччини групу своїх працівників, аби запровадити в нас нове і в лікуванні, і в обслуговуванні. У співпраці з німцями бачу ясну перспективу...

Поряд з успіхами є в нас і проблеми. Та як буде стабільність в Україні, як наш уряд вестиме діловиту, мудру політику, і вкладатимуться кошти в розвиток рекреаційних осередків, тобто забезпечуватимуться умови для підтримання природних ресурсів країни й здоров'я людей, то ми будемо у світі на своєму гідному місці. Адже географічно Україна — центр Європи, тож маємо досягти відповідного рівня і в житті.

Ерна АНДЕРЛ-ФРЬОЛІХ

Реабілітаційний центр "Еліта" у Трускавці

*Ніжки мої ще маленькі,
але лікар Козявкін добре
їх лікував,
коли я потім зможу бігати,
я охоче про це
згадуватиму.*

Цей віршик написано під відбитками ніг чотирирічної Даніель, що поряд з яскравими дитячими малюнками прикрашають стіни ідальні санаторію "Карпати" у Трускавці. Спочатку здається, що тут проходив конкурс дитячих малюнків: деякі штрихи зроблено різними фарбами, далі кольорові будинки, квіти, дерева, веселі клоуни, усміхнене сонечко, добродушні бджоли, які все ж недвозначно показують свої жала. А також намальовано літак, дівчинку з численними електродами на голові, кабінет лікаря. Коли придивитися краще, під кожним малюнком помічаєш присвяти: "Велике спасибі команді лікаря Козявкіна", "Лені від Лаури", "Лікарю Оксані", "Марії від Тобіаса. Ти була завжди така терпляча зі мною".

Що привело цих дітей з Німеччини до Трускавця — маленького містечка у Прикарпатті, за 100 км. від Львова? Не тільки відомі лікувальні джерела, до яких кожен рік приїздять близько 250 тисяч гостей, а реабілітаційний центр "Еліта", яким з 1988 року керує лікар Володимир Козявкін. Лише після розпаду Радянського Союзу стало можливим ознайомити Захід із розробленим лікарем Козявкіним методом лікування дітей, хворих на церебральний параліч і дати можливість дітям з Німеччини, Австрії, Швейцарії, Великобританії, з-за океану пройти тут курс реабілітації.

ПОЇЗДКА ДО ТРУСКАВЦЯ

Багато хто з німецьких та австрійських батьків, які приїхали у серпні 1994 року зі своїми дітьми на лікування до Західної України, дізналися про нову терапію для дітей, хворих на церебральний параліч, з телепередачі, яку дивилися ще навесні 1993 р. У передачі брали участь лікар Козявкін, його німецький колега та маленька пацієнтка. До Трускавця одразу ж почали надходити листи, а телефонні лінії були постійно зайняті. Надійшло тисячі листів з проханням допомоги, але можливості в українських лікарів були обмежені. Спочатку надсилаються документи на лікування, потім вирішується, чи можна буде лікувати дитину.

Через кожні 14 днів летить спеціальний літак із Штутгарта до Львова з 50 дітьми яких супроводжують матері, а іноді й батьки. З непевними почуттями чекають вони поїздки до чужої країни — мало званої України. Але надія на краще життя для дітей витісняє їхні побоювання. Фахівці центру зустрічають новоприбулих уже біля трапу. За домовленістю з українськими органами влади перевірка багажу та митні формальності виконуються на борту літака, тому дітей, крісла-коляски та багаж перевозять одразу до автобусів, що стоять поряд.

Після півторагодинної поїздки вони вже в реабілітаційному центрі "Еліта" на території санаторію "Карпати" — в ма-

льовничій околиці Трускавця. На вечорі, який проводиться для батьків, дітей та дорослих хворих, що приїхали самі, лікар Козявкін пояснює свій метод та представляє співробітників.

Іноземні професори, що оглядали цей маленький "оазис лікування" в Західній Україні, були приємно вражені оснащенням центру комп'ютерами й сучасною медичною апаратурою.

ТЕРАПІЯ ЛІКАРЯ ВОЛОДИМИРА КОЗЯВКІНА

У 1985 році лікар В. Козявкін розробив систему нейрофізіологічної реабілітації хворих, яка була представлена на ряді конференцій у Санкт-Петербурзі, Москві та за кордоном. У 1993 році Козявкін виклав свій метод реабілітації хворих на церебральний параліч за допомогою мануальної терапії хребта на осінньому конгресі із соціальної педіатрії у Бріксені. У вересні 1994 року лікар В. Козявкін робить доповідь на третьому міжнародному симпозиумі з актуальних проблем нейроортопедії та реабілітації в Мурау (Австрія).

У хворих з ДЦП кожне церебральне порушення руху є не лише церебральним, а й включає функціональні блокади сегментів хребта, і лікар В. Козявкін спирається саме на це. При застосуванні принципів мануальної терапії для лікування хворих на церебральний параліч нормалізація тону м'язів є необхід-

ною умовою для оволодіння такими елементарними навичками як сидіння, ходіння, стояння та ін.

Перед початком лікування всі діти проходять клінічне й лабораторно-аналітичне та нейрофізіологічне обстеження. У кінцевому діагнозі перед лікуванням встановлюється, чи може пацієнт змінювати положення з чужою допомогою, чи може він сидіти, стояти з чужою допомогою чи без неї. При цьому встановлюються і недоліки у розвитку (недорозвинуте мовлення, недостатня самостійність у грі та знижений інтелектуальний рівень).

Під час лікувального циклу, що триває 14 днів, щодня проводяться маніпуляції на хребті, які складають основу лікування, а також щоденна гімнастика, масаж тіла, акупресура, електростимуляція, рефлексотерапія, лікування за допомогою бджолиної отрути та бджолиного воску (тому так багато зображень бджіл на дитячих малюнках).

Новим у мануальній терапії лікаря Козьявкіна є те, що він не концентрується лише на певному сегменті хребта, а ставить собі за мету мобілізувати всі заблоковані сегменти. У багатьох випадках одразу ж після перших маніпуляцій проявлялося зниження тону спазмованих м'язів, і пацієнти потребували відпочинку. Через кілька днів виникало бажання рухатися та брати активну участь у лікувальному процесі. Після закінчення курсу терапії значно покращувались можливість рухатися, а також мовлення та сприймання. Не зважаючи на те, що лікування поліпшило стан 90% пацієнтів, лікар Козьявкін вказує, що причина церебрального паралічу не усунута. Розроблена система реабілітації активізує компенсаторні можливості організму дитини, особливо мозку. Покращується кровообіг, збільшується об'єм рухів у суглобах дитини — створюється новий функціональний стан, який стає основою для побудови активних рухів та соціальної адаптації хворого

Опитані батьки одностайно запевняли, що вже після першого тижня цієї терапії вони помітили прогрес у здоров'ї своїх дітей. Після закінчення

ДОРОГІЙ ПАНЕ ДОКТОР І ПАНІ ДОКТОРКО КОЗЯВКІНИ !

СЕРДЕЧНО ДЯКУЮ ЗА ПРЕКРАСНЕ ЛІКУВАННЯ
ЗА ВАШУ БЛАГОДНУ ПРАЦЮ. Я РАДІЮ ЗА
УСПІШНУ ТЕРАПІЮ!
Я БУДУ РАДА ЗНОВ ЗУСТРІТИСЬ НА ТРЕТЬОМУ
ЛІКУВАННІ, 23.7.-6.8.1995,

СЕРДЕЧНО ДЯКУЮ !

Майя Буринь

двотижневого лікування діти, як і на початку, малюють. І ці малюнки, порозвішувані на стінах їдальні, дають свій позитивний ефект: штрихи, лінії — це лише на початку лікування, а справжні малюнки засвідчують успіх терапії. Вони свідчать не лише про покращення функцій руху, вміння користуватися олівцями та фарбами, а й про поліпшення психічного стану маленьких пацієнтів, їхнього настрою, сприйняття світу. Якщо замість чорних та коричневих ліній з'являються кольоровий будинок та блакитне небо, то це — найкраща подяка за всі зусилля лікарів та батьків.

ПЕРСПЕКТИВА

У 1994 році систему інтенсивної нейрофізіологічної реабілітації, розроблену лікарем В.Козьявкіним, визнано пріоритетною та рекомендовано для впровадження в лікарняних установах України. За розробку системи реабілітації лікареві В. Козьявкіну присуджено звання "Заслужений діяч науки й техніки України". Не зважаючи на нинішні економічні проблеми, уряд України надає суттєву допомогу, враховуючи важливість і велике значення цього центру. При цьому слід зауважити, що в центрі лікуються діти з-за кордону та з України (майже всі — в амбулаторії у Львові, і їхні батьки не можуть самі оплатити витрат на лікування). Отже, плани подальшого розвитку реабілітаційного центру з навчальним осередком можуть здійснитися лише з енергійною допомогою на регіональному та національному рівнях, а також завдяки інвестиціям з-за кордону.

Київ

